

Digitaliseret af | Digitised by

**DET KGL.
BIBLIOTEK**

Royal Danish Library

Forfatter(e) | Author(s):

Titel | Title:

Udgivet år og sted | Publication time and place:

Fysiske størrelse | Physical extent:

Bergsøe, Vilhelm.; af Vilh. Bergsøe.

Bornholm

[Kbh.], [1888]

S. 203-258 :

DK

Værket kan være ophavsretligt beskyttet, og så må du kun bruge PDF-filen til personlig brug. Hvis ophavsmanden er død for mere end 70 år siden, er værket fri af ophavsret (public domain), og så kan du bruge værket frit. Hvis der er flere ophavsmænd, gælder den længstlevendes dødsår. Husk altid at kreditere ophavsmanden.

UK

The work may be copyrighted in which case the PDF file may only be used for personal use. If the author died more than 70 years ago, the work becomes public domain and can then be freely used. If there are several authors, the year of death of the longest living person applies. Always remember to credit the author

V. BERGSØE.

BORNHOLM.

1888.

33-165- fol

1903. N. 202

Til

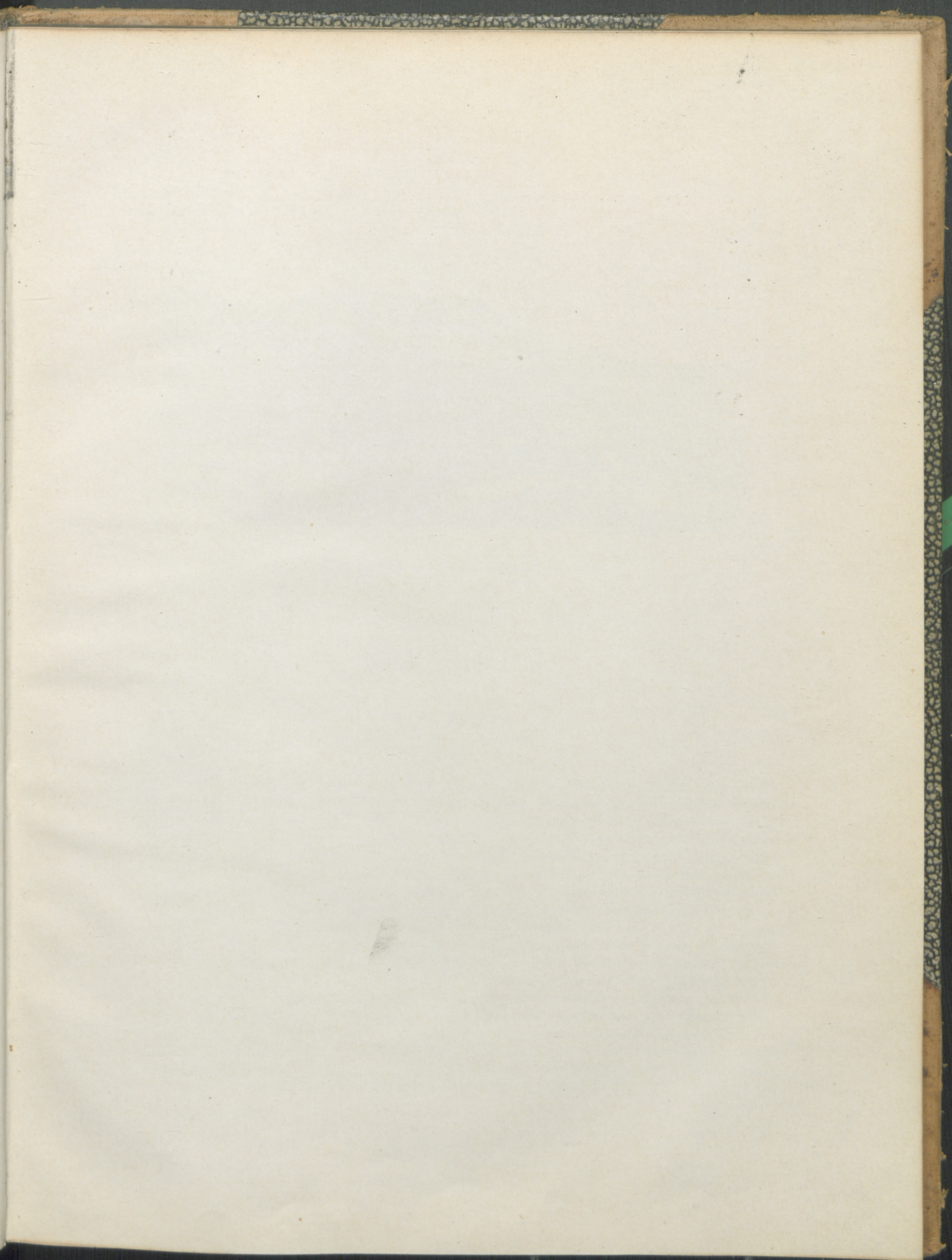
Den store kongelige Bibliotek

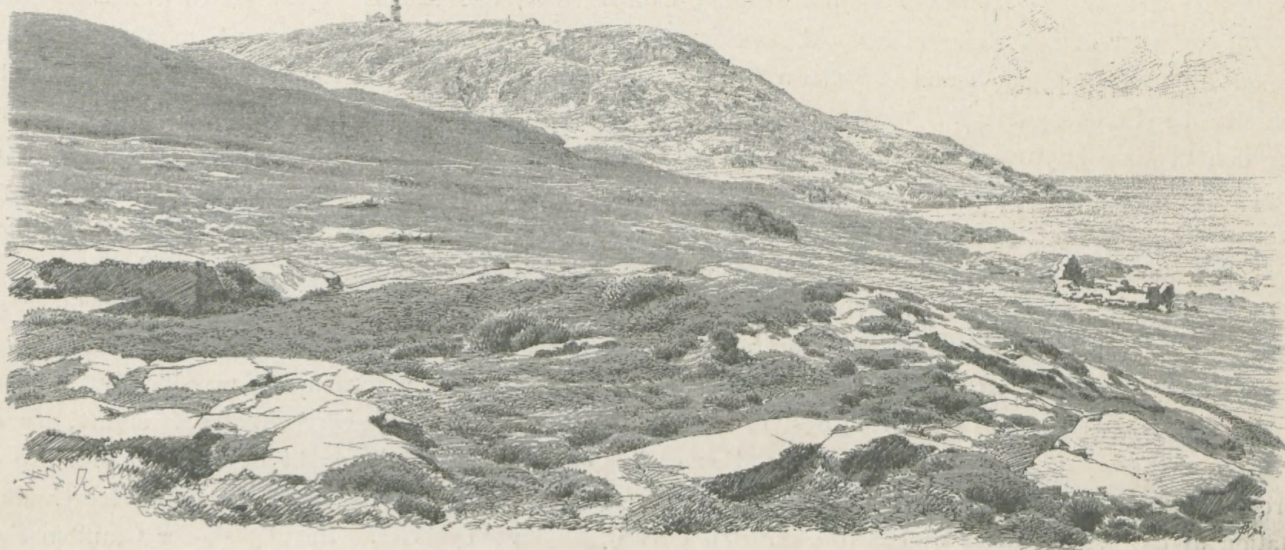
med Tek

Jon

Vilhelm J. Bergsøe
13 Janer 1903.

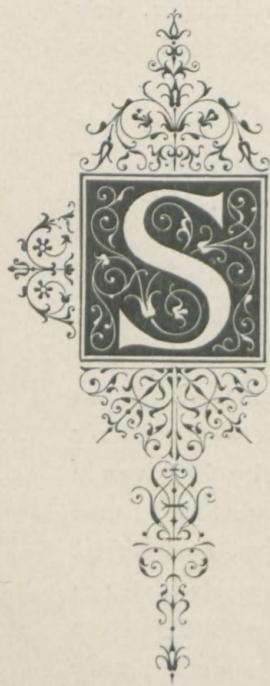

KARL JENSEN: HAMMEREN MED FYRET OG RUINEN AF SALOMONS KAPEL.

BORNHOLM.

AF

VILH. BERGSØE.

prængt fra sin Moder og slængt ud i Havet saa langt mod Øst, at den er nær ved at smutte ud under Randen af Danmarkskortet ligger den gamle „Burgundeholm“, Bøtastenenes, Borgenes og Bavnernes Land. Som en uhyre Havskildpadde løfter den sin hvælvede Ryg op af Østersøens Bølger, bærende paa sit Skjold Vikingernes Grave, Middelalderens massive Ruiner og Nutidens tyndtstøbte, rastløse Liv. Men stærke er Pladerne i dens Panser. Urtidens Granit veksler med Overgangsformationens Sandsten og Skifre; der gror Mos i hver en Revne, Skjoldet ejer: Jyllands Lyng, Sjællands Bøge, Sveriges Birke og Norges Graner veksler med nøgne Granitkuller, kridhvide Klitter og bølgende Kornmarker. I Sandhed, vil man søge en Titelvignet til Skandinaviens Natur, saa bliver det Bornholm!

Men Bornholm er mere end en Vignet; den er en af de skønneste Østersøperler, Danmark ejer. Den er ikke hvid og skinnende som Møen, formet af et blændende Materiale; nej, den er som de Perler, der findes i dens Oldtidsgrave, en fint udarbejdet, broget Mosaik, formet i skiftende Mønstre, alt som Tiden og Naturen har udviklet dens Konturer. Saa lille Øen er, ikke fuldt elleve Kvadratmil, saa stor er Afvekslingen i dens Dyb, dens Overflade, dens Historie og dens Oldtidsminder. I Løbet af faa Timer kan man fra Hasles Kul- og Jærnsten rulle langs Højlyngens Granit for over Neksøs Sandsten at ende ved Dueoddens mægtige Sandklitter — det vil sige, man kan paa omtrent seks Mil gennemløbe fire af Jordklodens mest bekendte Formationer, for at standse ved en ren Nutidsdannelse, de skinnende hvide Klitter, som Østersøen murer op af Forvittringsmaterialet i sit Dyb.

Allerede i Form viser Bornholm sig ganske afvigende fra andre danske Øer. Kast et Blik paa Kortet, og du vil finde dem alle indskaarne af de forunderligste Vige, Bugter, Tanger og Odder, et Bevis paa deres bløde Materiale og Bølgeslagets destruerende Magt. Men betragt saa Bornholm! Der er i Ordets egentligste Forstand noget firskaarent ved denne Ø, som stolt og stejlt hæver sine høje Granitkyster mod Nord og Øst, blødere og mere afrundede mod Sydøst og Syd, uden dybe Indskæringer, uden Odder; kun en let Bugtning hist og her, med enkelte lange Stenrevler og Sandgrunde, hvorom Østersøens Bølger bryder sig til fraadende Skum.

Jeg skal ikke fortabe mig i dybgaaende geognostiske Skildringer, saa meget mindre som denne mærkelige Klippeø netop paa Grund af sin, fra det øvrige Danmark afvigende, Natur har været gjort til Genstand for en Række Undersøgelser af vore Geologer, der endnu den Dag i Dag fortsætter deres Granskninger og forøger den til disse knyttede Literatur. Det maa her være nok at bemærke, at Bornholm, geognostisk set, ikke er dansk, men skandinavisk, idet Øen maa betragtes som det sydligste Punkt af den store skandinaviske Hævning, der strækker sig fra Nordkap til Dueodden i en Strækning af c. 240 Mile, og hvis sidste sydligste Udslag er Kullen og Romeliklint i Skaane, Hammeren og Rytterknægten paa Bornholm. Øen er ved det $5\frac{1}{4}$ Mil brede Hammervand skilt fra Moderdannelsen; men medens Sandhammeren i Skaane blidt taber sig i Bølgernes Skum, hæver Hammeren og hele Bornholms Nordkyst sig næsten lodret i Vejret, med stejle Klippevægge og smaa Skærgaarde og uden at danne nogen Bugt af Betydning paa dette Nordlandets massive Kystbælte.

Urformationens Granitgnejs er en kornet-krystallinsk, rød eller graalig Bjærgart, som er sammensat af Feldspat, Kvarts og Glimmer. Den er hyppigst lagdelt og hører til de ældste plutoniske eller snarere metamorfe Dannelser. Paa mange Steder er den dækket af Ler- eller Sandlag, og bærer da en Vegetation af Lyng, Græsarter eller Skovtræer, alt efter disse Lags Tykkelse. Jævnlig skyder Graniten sig op gennem Muldlaget som Barklippe, ofte midt i frodige Kornmarker, eller den danner mægtige, næsten nøgne Kuller, som Hammeren og den mindre Klippe, der bærer Hammershus Ruiner, den saakaldte „Slotsklippe“. Dette Urparti indtager hele Nordlandet og en stor Del af Øens Midte, hvor det danner den vidtstrakte „Højlyng“, et udyrket, bakket Højdedrag, som af og til udsender sydligere Udløbere, eller pludselig dukker op som isolerede Granitøer, saaledes ved Aakirkebakke og Klinten ved Nylarskirke.

Skønt Granitgnejsen indtager omtrent to Tredjedele af den samlede Overflade, er dette Parti af Øen dog ikke ufrugtbart, ihvorvel det naturligvis staar tilbage for Vest- og Sydlandet, der paa mange Steder viser en næsten sjællandsk Karakter, men hvis Frugtbarhed atter indskrænkes af de store Flyvesandsstrækninger, dels mod Vest mellem Rønne og Hasle dels paa Sydkysten. Her strækker sig fra Baghammer- til Dueodden den saakaldte „Sømark“, hvor Flyvesandet paa et Areal af 2000 Td. Land taarner sig op i mægtige Klitter, som nærmer sig Vestjyllands i Udstrækning og Højde. Aar for Aar formindskes den udparcellerede Højlyng, dels ved Statens og Kommunernes Skov anlæg dels ved flittige Husmænds Hakke og Spade. Stenene sprænges og stables til Gærder, Lyngen brændes til Aske og blandes med det underliggende Muld; den ene Ager rykker frem ved Siden af den anden, og den Tid er ikke fjærn, hvor Højlyngen kun vil mindes som en Saga, og hvor Skoven vil sprede sin Skygge der, hvor tidligere kun Hugormen havde sit soled Leje. At denne Opdyrkning kan lykkes, beror dels paa Muldlagets Tykkelse dels paa Granitgnejsens Gjennembrydelighed, idet den paa Grund af sin lagdelte Natur tillader Planterødderne at trænge ned i Dybden, hvor de sprænger den i mindre Stykker, som atter ved Frostens og Vandets Indflydelse omsættes til frugtbare Forvittringsdannelser. Ingen Steder ser man dette Forhold bedre end i de snævre Tværdale, der paa saa utallige Steder gennemfurer Granitgnejsen som naturlige, uhyre Klippespalter. Overalt er Karakteren den samme. Lodrette Fjældvægge med Spring og Furer, hvoraf der mylrer en næsten tropisk Rigdom af Bregner, Brombær, Vedbend, blandet med Birk, Avnbøg, Hassel, Hvidtorn og Røn, hvis stundum helt fantastisk slyngede Rødder langsomt men sikkert formaar at bore sig ned i Granitens Revner for derpaa ved deres vidunderlig seje Vækst at styrte det ene kantede Klippeestykke efter det andet ned i Dalens Skød. Hele Bunden er opfyldt med slige Blokke, som Vinterfrosten end yderligere sønderdeler. I Midten af Dalen snor sig en hurtig rislende Bæk i de bisarre Krumninger og Fald; mangfoldige Kildevæld, ofte ud af selve Klippen, giver dens Vande Fart, og det er disse, som fremkalder en Vegetation saa rig og yndefuld, at selv vor frodigste Skovbund ikke ejer den rigere. Oppe langs Dalens Rand gror Birk og Avnbøg i yppig Fylde. Som lysegrønne, slyngede Bælter strækker disse Dale sig ud mod det mørkeblaa Hav, og deres frodige Trævækst forsvinder først lige i Kystlinjen, hvor Stormen er den for haard. Overalt, hvor man rejser paa Nord- og Østlandet, ser man disse Dalskove, og dertil kommer en Række isolerede Lunde og Smaaplantninger, hvor den hvide, svaje Birk med sit fine Løv skygger

over den tungsindige, brune Lyng og viser, at selv paa Klippeheden kan Skoven fæste sin Fod og strække sine Arme.

Bornholms Granitparti, der paa Højlyngen naar en Højde af henved halvtredje hundrede Fod, danner i det hele en jævn, bølgeformet Flade, som paa mange Steder afveksler med høje Bakker og Brinke, der skyldes de mange fra N.O. til S.V. strygende Tværdale. Terrænet er overalt bedækket med Brudstykker af Graniten, der dog ikke fremtræder som Rullesten, men som løssprængte Dele af Klippen selv. Flere af disse Blokke har en mægtig Størrelse, og enkelte af dem viser den Ejendommelighed, at de selv ved en svag Kraft lader sig sætte i en svingende Bevægelse. Almindingen ejer to saadanne „Rokkestene“, „Munken“ og en anden, som ikke er døbt, og Helvedesbakkerne ved Nekso, Højlyngens sydøstlige Udløbere, gemmer paa Skraaning af en Bakke en vældig Rokkesten, som endnu kan gøre Kunststykket; ti de to andre har nedlagt Arbejdet for

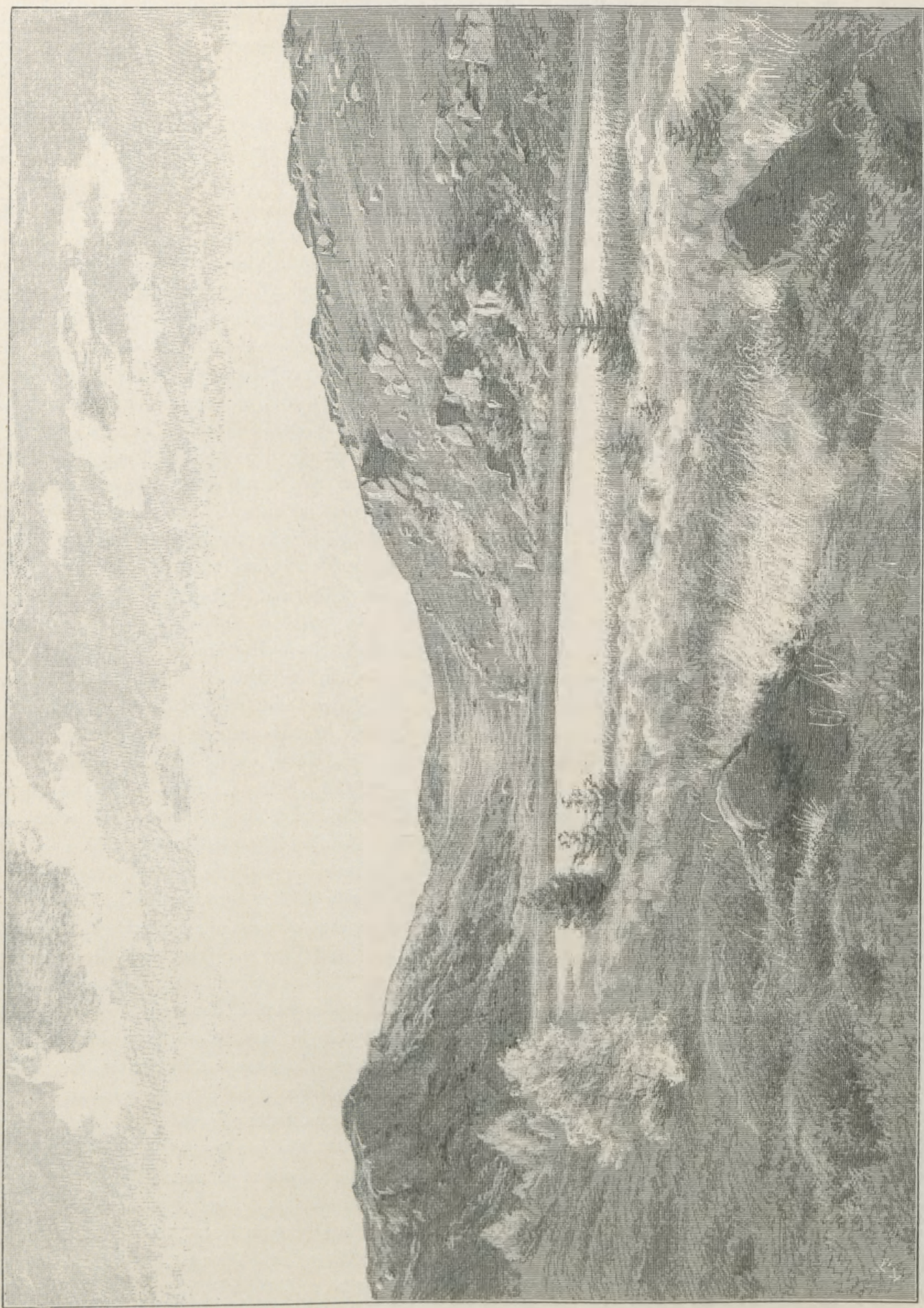
□ Granitterræn. ■ Sandstensformation. ■ Skiferdannelser og Cementsten. ■ Kulformation. ■ Grønsandsdannelser.

GEOLOGISK KORT OVER BORNHOLM.

længere Tid siden. Naar man blot stemmer Haanden mod dens Side og et Par Minuter fortsætter med jævne, faste Stød, svinger denne mægtige Blok, som hundrede Heste ikke vilde kunne rokke af Stedet. Man var engang tilbøjelig til at tro, at disse Rokkestene var opstillede kunstig, at de var en Slags „Troldestene“ fra Urtidens Stenfolk; men intet kan være urigtigere. Det hele er en Naturtilfældighed og intet andet. Skandinaviens Urgletschere har efter al Rimelighed engang baaret disse Kolosser paa deres Ryg, og de er da ved Isens Smeltning afsatte paa det underliggende Klippelag. Er Fladerne plane, vil de ligge urokkelige, men er der blot paa en af dem et Fremspring, der ligger nogenlunde centralt, vil Stenen svinge. Ved idelig Misbrug af denne Ævne, slides det fremspringende Parti bort, og dette er rimeligvis Grunden til, at de to tidligere Rokkestene i Almindingen nu er faste. Forholdet er i øvrigt ikke noget for Bornholm ejendommeligt. I det forsprængte Krater ved Zale paa Ischia, en Ø, der i sin Form og sine Klippepartier mod Søen minder om Bornholm, har jeg truffet lignende Lava-Rokkestene, som havde det forud for vore, at de under Svingningerne frembragte en syngende Tone.

KARL JENSEN: KLIPPEPARTI VED RØ. UDSIGT MOD NORD.

KARL JENSEN: FRA HØJLYNGEN. HELVEDESKAKKERNE VED NEKSØ.

Ud imod Kysten brydes Graniten i Skær og Skaar, Gange og Huler. Disse sidste, hvoraf enkelte minder om Grotterne paa Capri og Ischia, kaldes af Bornholmerne for „Ovne“, og de naar af og til en betydelig Dybde, om de end ikke, paa Grund af deres vide Mundinger, i Lysvirkning og Farvepragt kan rivalisere med de italienske. Uden for dem strækker sig hyppig smaa halvrunde, yndefulde Skærgaarde, og paa de brat opstigende Fjældvægge ses undertiden ranke, frit opragende Klippesøjler, de saakaldte „Lys“. Kysten ved Rø er især rig paa alle disse Herligheder.

Til Granitgnejspartiet slutter sig mod Syd Overgangsformationen med Sandsten, Graavakke og Lerskifre. Sandstenen indtager et Fladerum af halvanden Kvadratmil og træder især tydelig frem ved Neksø, hvor den skyder sig ganske fladt ud under Havet og benyttes som et fortræffeligt Materiale til Bygninger og solide Stengærder. Dens Overflade har ikke Granitens vekslende Karakter. Den er jævnt bølgeformig, kedelig, og, hvor den ikke dækkes af overliggende Rullestensler, aldeles ufrugtbar. — Graavakkens grønne Skifre afløser Sandstenen og danner mod Syd et Bælte paa omtrent en Kvadratmil, hvis mere frugtbare Overflade frembyder større Afveksling end Sandstenens. — Lerskifrene optræder mere spredt og kun i ringe Udstrækning ved Øleaa, Læsaa og Risebæk. Det er snart graa Lerskifre med indblandede Diamantnyrer, snart grønliggraa Hvæsseskifre, snart brændbare Alunskifre. Ved Limerisgade forekommer sammen med dem Cementsten, en blaagraa, lerholdig Kalksten, der fra gammel Tid fandt Anvendelse som Byggesten ved Landets ældste Borge og Kirker.

Overgangsformationens lagdelte Struktur giver Bornholms sydlige Kyst sin ejendommelige Karakter. Den er ligesom Nordkysten næsten retlinet, uden væsentlige Bugter eller Forbjærge. Arnager-Søse og Baghammer-Odde er de mest fremspringende, og til Sosevigen knytter sig den største Stranding, hvortil Bornholm nogen Sinde har givet Anledning. I Aaret 1678 og, mærkeligt nok, ogsaa Aaret efter forliste her to svenske Flaader med henved fem tusende Mand. Sydkysten, som bestaar af langt løsere Dannelser end Nordkystens Granit, er ogsaa mindre høj, i Gennemsnit kun halvhundrede Fod, men den falder ligeledes stejlt af mod Havet, og Kystens Fremspring udmærker sig ved deres ejendommelige Terrasseform, ligesom Grundene udenfor vedbliver at løbe parallelt med Landet, begge Dele en Følge af de Lejringsforhold, hvormed Overgangsformationens Dannelser optræder.

Fra Kysten lidt nord for Hasle og ned forbi Rønne over Pythuset strækker sig et smalt Bælte af Juraformationen med Sand, Lerskifre, Jærnsten og Kul. Disse Jurakul er yngre end de egentlige Stenkul, og de har en langt ringere Brændeværdi, idet de paa Grund af deres Vandholdighed falder pulverformig sammen ved i længere Tid at udsættes for Luften. Man regner, at seks Tønder af de bedste bornholmske Kul og ti af de daarligste i Brændeværdi svarer til en Favn Bøgebrænde, saa at de altsaa paa ingen Maade kan maale sig med de engelske Kul, som ogsaa nu ganske har fortrængt dem. Da Øen imidlertid i høj Grad mangler Tørvemoser, kunde det dog i en Række af Aar betale sig at drive de to Kulværker ved Sorthat og Leuka (Hasle Kulværk). Ogsaa Kullagene neden for Pythuset blev bearbejdede allerede fra 1773. Kullene anvendtes dels til Brændsel, dels til Teglbrænding; men begge Kulværker er nu nedlagte, efter at Skakterne ved Sorthat var førte ned til en Dybde af 160 Fod. De bornholmske Jurakul fortsætter sig i nordvestlig Retning ud under Havet, og dernæst gennem Skaane lige til Høganæs. Det store Spektakel, der for nogle Aar siden gjordes i Aviserne over Fund af Stenkul i Skaane, løste sig hurtig op i Dunst — Kullene var ikke bedre der end dem, man var i Færd med at opgive paa Bornholm.

Mellem Juraformationens Bælte og Granitgnejsen optræder Grønsandet nordost for Rønne ved Nyker i et Parti paa knap en halv Kvadratmil. Det er karakteristisk ved sin Vandrigdom, sine Grønsandsten, Ler og Mergel, som vel ikke er meget kalkrig, men dog kan anvendes til Agerjorden. Rullestensleret spiller kun en ringe Rolle paa Bornholm. Af Nutidsdannelser træffes ældre Havstokke langs Stranden nord og syd for Neksø. En gammel Havstok i Form af en Grusaas med Grave fra Bronzealderen findes nær ved store Kannekegaard i Bodilsker, og det fremgaar ved Maalinger af denne, at Øen i den historiske Tid har hævet sig mer end 40 Fod over Havet, og at denne Hævning efter al Rimelighed endnu fortsættes. Bornholm er saaledes en voksende Ø, og dertil bidrager ikke alene Hævningen, men ogsaa Tilsandingen fra Havet. Dueoddens mægtige Klitter taarner sig til en Højde af 70 Fod, og uden for dem skyder Sandet sig stadig op af Havet, rede til at danne ny Volde uden om de gamle. Ogsaa Hvidodde paa Vestkysten nord for Rønne er i Tilvækst, og kun faa Steder formaar det urolige Hav at beskære Kysterne, saaledes som det des værre er Tilfældet i det øvrige Danmark.

For et Par hundrede Aar tilbage, da man søgte Ertser og ædle Metaller snart ved Ønskekysten, snart ved alskens alkymistisk Mystik, faldt det saare naturligt, at man fra Bornholm, Danmarks eneste Bjærgland,

haabede at vinde hidtil ukendte Rigdomme. Det var Christian den fjerde, Danmarks mest økonomiske og praktiske Konge, som gjorde Begyndelsen; han havde ikke forgæves ladet sine „Brilledukater“ præge, og haabede maaske paa Bornholm at finde de guldhoidige Sølvterter fra Arendal. I Slutningen af sin Regering, 1640, sendte han en Guld- og Sølvterterproberer til Bornholm, og samme Aar overdrog han Skotlænderen Robert Weight at søge efter Kullag paa Øen. Ingen af disse Undersøgelser førte til noget gunstigt Resultat; ti hvad Bornholm ejer af Malm, reducerer sig til en ringe Kobber- og Blygang tæt nordost for Frederiks Stenbrud ved Nekso.

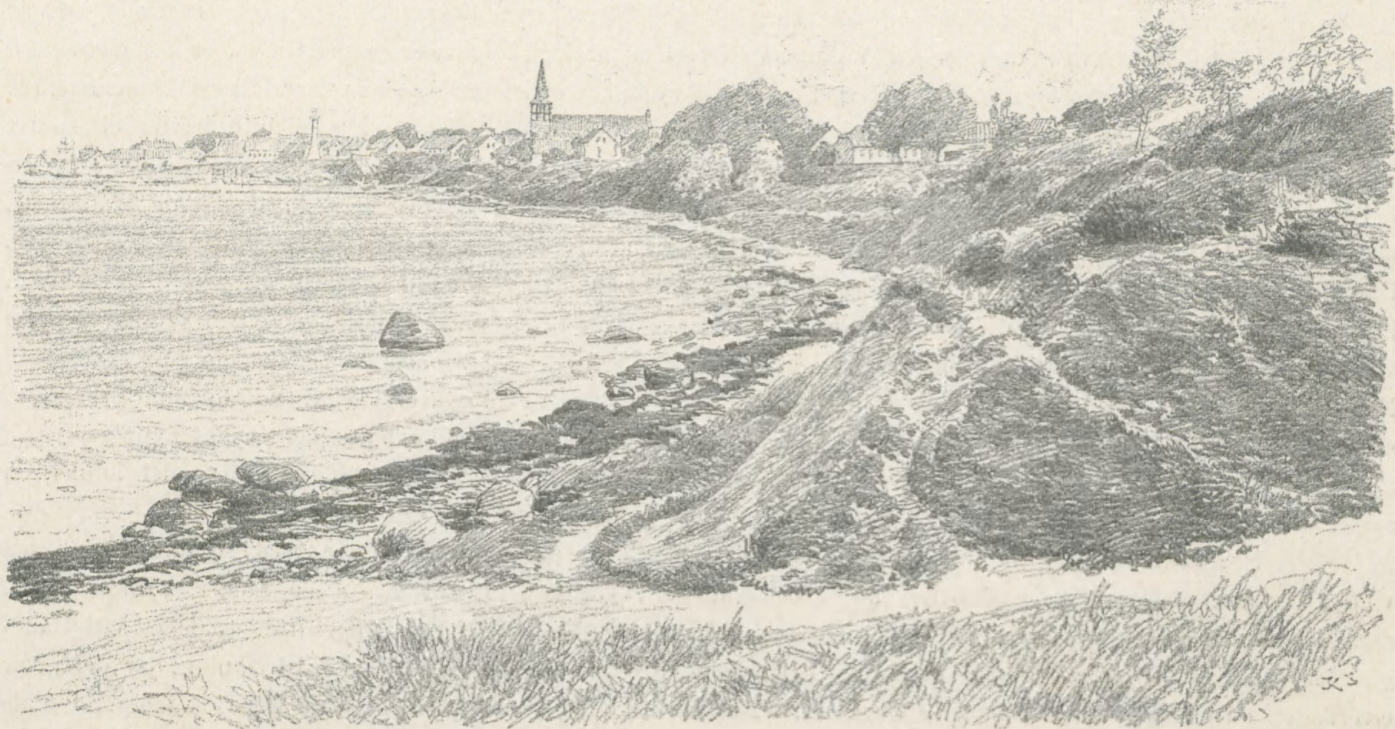
Derimod har „Troldguldet“ og „de bornholmske Diamanter“ i deres Tid spillet en Rolle i Øens Mineralogi. Det første, som endnu hyppig indsendes til vort mineralogiske Museum som „Guld“, er kun Svovljærn (Svovlkis), der ofte findes nyreformig i Mergel eller udkrystalliseret i smukke smaa Krystaller i Cementstenen. Det er tungt og guldglinse, men uden Værdi. De bornholmske Diamanter, som ofte havde et smukt Spil, er nu ganske glemte for Kaplandets ægte. De findes i de saakaldte „Diamantkugler“, Mergelnyrer fra en halv til flere Fod i Gennemsnit. I Midten danner Nyren et Hulrum, hvori der er udkrystalliseret ren Kvarts, der som oftest beklæder Hulrummets Vægge, men ogsaa kan findes liggende som fri Krystaller, „Diamanter“. Diamantkuglerne findes indlejrede i Overgangsformationens Lerskifer ved Øleaa, Grødbyaa og Risebæk. Diamanterne samledes i tidligere Tid og anvendtes til Smykker. I 1792 var Produktionen over tusende; men nu kendes de kun som en Slags Oldsager; hos Øens eneste Guldsmed, i Rønne, søgte jeg dem forgæves, og min Kusk saa meget forbavset eller snarere mistroisk ud, da jeg, ved at køre over Øleaa, udtalte min Lyst til at søge efter bornholmske Diamanter. Brunkulsformationens Rav derimod kendte han; det skyldes hyppig op paa Sydkysten, især ved Arnager Odde og i Pedersker Sogn; men dog ikke i saadan Mængde, at det lønner en systematisk Indsamling.

Har de Forhaabninger, man knyttede til Øens kul- og malmførende Gange, vist sig illusoriske, saa vindes der dog stadig Udbytte af Øens Granit og Sandsten, der brydes paa forskellige Steder. Endvidere af dens Granitgrus og Porcellænsjord. Det første findes især langs Granitgnejsens Sydgrænse, saaledes ved Kane-gaarden. Enkelte Steder, f. Eks. nord for Robertsdal, fremtræder det i saadan Udstrækning, at det giver Overfladen en særegen øde, ørkenagtig Karakter. Mest bekendt og anvendt er Aarsdale Grus, kaldet „Aarsdale Hvede“, fordi dets enkelte Korn er rullede runde af Bølgeslaget. Det benyttes som et udmærket Vejmateriale, hvorimod Kanegaardens Grus er mindre godt, da det ved Forvitring gaar over til Ler. Porcellænsjorden, Kaolin, er et Dekompositionsprodukt af Feldspaten, fremkommet ved Tryk under Indvirkning af overhedet Vand. I ren Tilstand er Kaolinet kridhvidt, men det er sjældent, at det fremtræder saaledes, idet indblandet Jærn ofte giver det en gul eller rødlig Farve. De reneste Gruber findes i Nærheden af Klippegaarden, Buskegaard og Rahbekke-gaard, hvorfra det udføres til Papirfabrikation.

Lige saa vigtige, og med en langt rigere Fremtid, er de Lerarter, som ledsager den bornholmske Kulformation. De forekommer i mægtige Lag, og Leret er ofte udmærket fint og plastisk, altsaa særdeles anvendeligt til teknisk Brug, lige fra de simple røde Mursten op til de fineste Terrakotta-Genstande. Af disse produceres der en rig Mængde, til Dels i smagfulde Former. Den bornholmske Keramik har uden Tvivl en stor Fremtid for sig, og atter her maa man sande det bekendte Ord, at Danmarks Guld ligger i Leret. Det er Danmarks Ler, der føder vort Korn og vort Kvæg, bygger vore Huse og smykker de Boliger, hvori Folket lever. Naar Bornholm, trods sin Klippenatur, er saa frugtbart, som det er, skyldes det ene den Omstændighed, at Granitgnejsens Feldspat ved sin Forvitring gaar over til Ler.

P. HAUBERG: ROKKESTENEN PAA HELVEDESBAKKERNE.

KARL JENSEN: RØNNE.

Hver Sommeraften, naar Klokken slaar syv, høres fra Kvæsthusbroen i Kjøbenhavn Skibsklokkens Klemten, fulgt af Damppibens utaalmodige Brøl. Landingen kastes los; der høres Klang af Stemmer, ikke danske, ikke svenske, men ligesom en Blanding af begge, og ude fra Brohovedet svinger en bekymret Moder Tørklædet, raabende: „Farvel, min Horra! Pas vel paa Pibelen og hils Drønten!“ Udtryk, der ikke forstaas af enhver Københavner, men vel der, hvor den lille Dampers styrer hen, paa Klippeøen, som en Gang havde Sveriges tre Kroner til Behersker.

Man har imidlertid ikke været ti Minuter om Bord, før man opdager, at Bornholmerne er danske i Sind og Skind, i Sprog, i Tænkemaade, i Hjærtelag og Minder. Med Stolthed taler de om „deres Land“ — en Bornholmer vedkender sig nemlig for „sit Lands“ Vedkommende ikke Vokalen „Ø“ — og kommer man lidt videre frem i Samtalen, opdager man, at Amtmanden og Amtsforvalteren er „førte“ (ø: over Havet), medens Præsten og Postmesteren er „fødte“ (ø: i Landet), og denne Distinktion har for dem lige saa meget at sige som et lille „von“ eller „de“ foran Navnet.

Søen er rolig, Himlen klar, og alt som Solen nærmer sig sin Nedgang, vides Blikket fra Amagers flade Kyst ud over Køgebugt og den skinnende Østersø, som aabner sig mellem Stevns Klint og Falsterbo Rev. Fyrene tændes, Stjærnerne glimter svagt hist og her, Natteduggen begynder at falde, og medens Propellen slaar sine hurtige, taktfaste Slag, falder ogsaa Tankerne til Hvile i den fløjlsbetrukne Salon; snart er det kun Rorgængerens, Kaptejnen og Vagten, som studerer Himmelrummets og Kysternes blinkende Fyr. Lidt efter lidt rødner det atter i Øst. Sommernatten er saa lun, Kahytten saa hed, at man tørner ud for at se en af de evig lovpriste Solopgange, en Fornøjelse, som dog hyppig er af temmelig tvivlsom Værdi. Dækket er drivende vaadt. Morgenduggen falder i sorte Draaber ned fra Rejsningen, graa Taager stiger i underlige, næsten klippe-

lignende Kystbælter frem paa Steder, hvor der mindst af alt findes nogen Kyst, og agter ude lægger Kulrøgen sig i en stedse bredere Strime saa fladt ned over Bølgerne, at det hele løber i et: Taage, Røg og Vand. Kaptejnen giver et Vink, Ventilen aabnes, og Dampfløjtens langtrukne, tungsindige Tuden blander sig med Morgentaagernes Tristhed. Farten sagtnes, Humøret dæmpes, og de faa Passagerer, som Varmen har jaget ud af deres Køjer, kryber atter ned med en ikke opmuntrende Erindring om „Gejser“ og Sable Island. Saaledes gaar det i nogen Tid, trist og trægt, spejdende fra Kommandobro og Rat. Da høres der skarpe Skrig af Maager,

RØNNE HAVN.

et Vindpust farer hen over Dækket, det følges af et nyt, og Taagerne deler sig som Damptæppet paa et Teater, ruller som revne Slør hen over Bølgerne, suges ind af Kysterne, og medens Solen som en blændende Halvskive dukker frem af Havet, tegner der sig langt forude nogle svage Konturer — Ruths Kirkebakke, Rytterknægtens skovklædte Top, Hammerens nøgne, blødt afrundede Kulle, der synes at flyde paa Vandet som en Ø; endelig Hammershus Ruiner, og til sidst Vestkysten fra Hasle til Rønne, hvis hvide, runde Kastelstaarn fra Christian den femtes Tid træder frem som det mest iøjnefaldende Punkt næst efter Kirken.

Hvis jeg med faa Ord skulde samle mit Hovedindtryk af Rønne, saa vilde jeg sige, at den, ligesom Konfirmandernes Kjoler, er syt til at vokse i; vokse, ikke alene for Indbyggerne selv, men ogsaa for Bygningerne. I ingen dansk Købstad — det skulde da være Holbæk — har jeg set saa megen Plads, saa rummelig en Havn, saa stort et Torv og saa langstrakte Gader som i Rønne. Man begriber ikke rigtig, hvor de syv tusend Indbyggere bliver af, før man lærer dem og deres Sædvaner at kende, saa forstaar man først Byen. Hver Familje bebor i Reglen sin rummelige en Etages Ejendom med Udhuse og Længer, med Gaard, Vedkast og Have. Dette giver Byen, trods dens Vidtløftighed, et eget Præg af Hjemlighed og Hygge. Der er gamle Ejendomme, hvor Goldschmidts „Erindringer fra min Onkels Hus“ træder saa levende frem, at man skulde tro, han havde tegnet sine Lokalteter her i Stedet for i Vordingborg, og ved Siden af dem rejser sig de ny Rødstensbygninger, Fabriker, Stenhuggerier, Bryggerier, som Vidner om det moderne Liv, Havnen og Dampskibene har bragt. Naar saa Aftenen kommer og Arbejdet er endt, samles man til patriarkalske Sammenkomster i disse gamle og gammeldags hyggelige Haver, der, efter min Mening, er Rønnes bedste Seværdigheder. Knudrede Morbærtræer kryber paa deres Stivere hen over de gulnede Græsplæner, hvis Kanter er indfattede af Lavendler, og hvis Bede praler med Chrysanthemum og Sommerlevkøjer, medens Stengærderne — man kender ikke andre Gærder paa Bornholm — dækkes af Vedbend, Bregner og Vintergrønt. Gamle Linde og Akacier spreder deres Skygge, Guldregn og Syringer, Jasminer og Roser ranker sig i tætte Klynger omkring dem — det er Haver fra en gammel, en svunden Tid; men der er Fuglesang og glade Stemmer derinde, og det er der ofte ikke i Nutidens Pragtanlæg.

Rønne var for en Snes Aar siden berygtet for sin Brolægning. Man forbavses derfor nu over dens Elegance i saa Henseende, især naar man tager Hensyn til, hvor mange unødvendige Brosten der findes. Men blandt de gamle, som endnu har holdt sig hist og her, ligger der en, som stadig drager den rejsendes Blik paa sig, og som tillige er Byens eneste Monument; selv den ellers uundgaelige „Grundlovens Giver“ mangler i Rønne. Det er en firkantet, meget simpel Sten, som ligger midt paa Storegade, ud for Latin- og Realskolens Port; kun fire Tal, 1658, gør den kendelig fra de andre Fliser. Der er ikke noget monumentalt ved dette Stykke Granit, og dog fortæller det i al sin Beskedenhed om en stor Daad, der vel fortjente et større Stykke paa Stortorvet i Rønne. Bornholm var falden ud af den danske Krone ved Freden i Roskilde; det hørte nu under Sverige, og Carl den tiende lod Bornholmerne mærke det. Landet udsugedes af haarde Skatter, og af det unge Mandskab udskreves hver femte for at forstærke den Hær, hvormed Carl Gustav agtede at kæmpe i Tyskland. Oberst Printzenskøld, en tapper, dygtig og, for sin Tid, tillige human Officer, var med en ringe Styrke sendt til Hammershus for derfra at styre den ny svenske Provins. Han var ingen haard Herre; hans Breve til Svenskekongen vidner om, at han havde et klart Blik og et varmt Hjærte for al den Nød og Elendighed, de kongelige Edikter fremkaldte. Forgæves forklarede han Kongen, at den hensynsløse Udskrivning lagde Landet øde, at Befolkningen snart ikke havde en Øre i sin Lomme, og at alt Hadet vendte sig mod ham, saa at alle „staar mig efter Hovedet“. Han gjorde tillige opmærksom paa den ringe Styrke, han havde til at møde en mulig Opstand med, men Carl Gustav havde nu Brug for Penge og Soldater, og den Hjælp, han sendte Printzenskøld, kom for sent.

Om Efteraaret var Jens Kofoed, en Officer i den danske Hær, kommen fra København til Rønne for at se til sin syge Hustru. Svenskerne og Isen hindrede ham i at vende tilbage, og fra København kom der fra Regeringen Breve, som lovede hurtig Hjælp, naar Befolkningen selv vilde rejse sig mod de fremmede Undertrykkere. Jens Kofoed blev Sjælen i hele denne Bevægelse. Som Officer vidste han, hvorledes Sagerne skulde tages, og den 8. December om Aftenen laa han og hans Folk i Baghold i en lille Skov nord for Rønne for at fange Printzenskøld, om hvem de ved Ilbud havde faaet at vide, at han var undervejs fra Hammershus til Rønne for at inspicere et Skib, der skulde føre ny udskrevne til Sverige. Printzenskøld red skarpt til, slap forbi dem i Mørket, og tog, som sædvanlig, ind hos Borgmesteren i Rønne. Dette gjorde Sagen vanskeligere; men Jens Kofoed betænkte sig ikke. Med sine sammensvorne trængte han ind i Borgmesterens Gaard, tog Printzenskøld til Fange, og da denne gjorde et Forsøg paa Flugt, skød han ham „med en Sølvknap“, som Sagnet endnu gaar, da Printzenskøld efter Datidens Mening var „haard“ mod Staal og Bly. Der, hvor Obersten faldt, lagde man to meget store, flade Sten; en for ham og en for hans Hund, som vilde forsvare sin Herre. Med ringe Pietet mod historiske Minder blev disse, næsten tre Alen lange Sten fjærnede og anvendte til et Havegærde i Rønne. Man slog et Endestykke af den ene, og det er dette, som nu angiver Stedet for Efterverdenen. Den næste Dag overrumpledtes den svage Besætning paa Hammershus, og da Fru Printzenskøld erfarede sin Husbonds Død, overgav hun Fæstningen og førtes fangen til Rønne. En svensk Besætning, som

senere ankom til Øen, fangedes ved List, og hermed var Bornholm atter under Danmark, som beholdt den mod at afstaa private Jordegodser i Skaane. Jens Kofoed fik af Frederik den tredie „Maglegaard“ til Eje og blev gjort til Kaptejn ved Øens ny Milit. Bornholmerne selv fik flere Privilegier, deriblandt Fritagelse for Militærtjeneste udenfor deres eget Land, en Begunstigelse, som holdt sig lige til Indførelsen af den almindelige Værnepligt. Ved denne bestemtes det, at Bornholmerne skal tjene to Aar i Hæren, og derpaa gaa over i Øens Væbning, saa at de senere ikke kan indkaldes til Øvelser og Forsvar uden i Øens Tjeneste. Bornholm har derfor sin egen Kommandant, som bor i Rønne og raader over den samlede Væbning af en Bataljon Fodfolk, en Eskadron Rytteri og to Kompagnier, henholdsvis Felt- og Fæstningsartilleri. Christian den femte gjorde Begyndelsen til at befæste Rønne; men de kostbare Fæstningsanlæg paa Christiansø svækkede hans Anstrængelser. Det gamle Kastel, nu Krudtmagasin, med sine elleve Fod tykke Mure var et Støttepunkt for de Volde og Grave, der paabegyndtes 1688—89. De ligger nu som Minder mere om Vilje end om Magt.

Den lille Skov, hvori man lurede paa Printzenskold, er nu en stor Sandflugsplantage, som over Flyvesand og Lyng, Klitter og lave Bakkedrag drager sit grønne Tæppe af Naaletræer og Birke helt op mod Hasle Kulværk. Denne Egn har med sin Lyng, sin Marehalm og krybende Pil nogen Lighed med Klitrækken ved Hornbæk Strand; Fjældegn er den ikke. Overhovedet gør Rønne ved sin flade Beliggenhed, sine velpløjede Marker og retlinede Agre ikke Indtryk af at være Klippeøens Dronning. Man maa bort fra den, op i Højlyngen for at faa Urbjærget at se.

Rønneboerne har selv Følelsen heraf. For dem, som for Bornholms øvrige Beboere, er der et Centralpunkt, som drager dem med uimodstaaelig Magt, snart til Folkemøder, snart til Fjældprædiken, snart til private festlige Sammenkomster, og dette Punkt er Almindingen, Bornholms største Fjældskov, der som en yppig Oase med Kildevæld, Skovdale og Søer ligger omfattet af Højlandets tørre Lyng og solhede Urklipper.

Og dog, hvor gold og haard, hvor tung og trist Højlyngen paa Graavejrsdage kan tage sig ud, saa har den dog sin særegne Ynde, naar man i dens Blomstringstid paa en varm Sommerdag vandrer hen over den. Utallige Insekter befolker dens Flade. Bier og Sommerfugle trækker af dens røde Blomster, Lærken synger sit evindelige Kvad højt oppe i det blaa, og fra den ene Granitblok til den anden gentager Bomlærken sin monotone Trille, medens Flokke af Raager skrigende stryger hen over den for at søge de nærmest opdyrkede Marker. Dens brunlige, bakketbølgede Terræn, dens ilende Vandløb med de bratte Brinker, dens stillestaaende Myr og Kær, hvorfra en enlig And skræpper op — alt minder om den romerske Kampagne; man savner blot de langhornede Okser, Faarene og Kampagnuolen paa sin jagende Hest. Højlyngen har Næring for Insekter, men dens Lyng er for sej selv for Geder og Faar. Kun Mikkell lusker afsted mellem Lyngtoppene for at vinde over til en af de nærliggende Plantager, en enkelt forvildet Hare skræmmer han op — det er det hele, ellers er Højlyngen tom for Mennesker og Dyr. Selv de smaa gule „Lyngøg“, en halvvild Hesterace, som de gullandske Ponyer, der hele Vinteren igennem græssede paa Lyngen som Udgangsgøg, selv de er forsvundne og har veget Pladsen for den almindelige danske Hest, der ogsaa passer bedre til Øens nuværende, fortrinlige Landeveje.

Man dvæler dog ikke ret længe paa Højlyngen, hvor maleriske dens Dale og Kløfter end kan være og hvor langtrækkende Udsigtspunkter, man end kan træffe deroppe. Solen gløder og brænder. Der er ingen Skygge, ingen Vej, og Stien, man har faaet anvist, brister hvert Øjeblik, naar Barklippen træder frem eller et Vandløb kommer imellem. Man trættes i lige Grad paa Fod og Øje, og paa en Graavejrsdag kan man blive helt tungsindig ved bestandig at vandre mellem Nutidens Goldhed og Fortidens Grave. Ti ogsaa heri ligner Højlyngen Kampagnen: den er en stor Gravplads, et Mausoleum for Oldtidens Vikingefærd, for Middelalderens Strid og for senere Tiders hærgende Epidemier. Hvis man tør tro de bornholmske Traditioner var Højlyngen i ældre Tider langt mere dyrket og bebot end nu. Det var først blodige Kampe, saa dræbende Pest, som formindskede Befolkningen, lagde Gaardene øde og fik Højlyngen til at strække sig ud over tidligere veldyrkede Egne. Pesten, der fra Kinas udsultede Egne naade helt op til Nordhavets Kyster, har prentet sine tunge Dødsruner i Bornholms Historie. Om dens ældste Optræden i det fjortende Aarhundrede har vi kun Sagnene, men de er betegnende nok. Det var en solvarm Dag i Juli, den fjerde Søndag efter Trinitatis, at en Kvinde fra Rønne gik ud for at malke sine Køer. Som hun bedst sad, hørte hun Salmen: „Nu bede vi den Helligaand“, og da hun forbavset saa sig om, kom der af en smal Ren i Kornet „et meget dejligt Barn, klædt i hvid Skjorte“ og sagde, at der for Menneskenes Ondskab Skyld skulde komme først stor Død og Pestilens, og senere forfærdelig Krig, Hunger og Dyrtid, hvilket hun skulde gaa hjem og fortælle sine Bysbørn. Saa kom da ogsaa det fjortende Aarhundredes sorte Spøgelse paa et strandende Skib til Bornholm, og „Mærkedøden“ bredte sig

over hele Øen. Hvor mange Ofre den krævede, har ingen Historieskriver vovet at meddele. Sagnet giver os, bedre end alt andet, en Forestilling derom. Det siger kort og fyndig: „Da denne Sot havde raset paa Bornholm, var der paa hele Øen kun saa mange Mennesker tilbage, at da de samledes paa et Sted i Klemensker Sogn, mægtede de alle tilsammen ikke at fortære en Lammekrop“.

Det hvide Barn havde talt Sandhed, og dets Spaadomme gik yderligere i Opfyldelse. Lybekkerne tragtede efter Overherredømmet i Østersøen, og hvo, som beherskede Bornholm, beherskede den. Allerede 1509—10 begyndte de paa Sørøvermaner at udplyndre Øen; de mente rimeligvis, at det kun var en ringe Gengæld for de mange Vikingetog, der tidligere herfra havde hærget deres Kyster. Dette gentog sig atter 1522, og tre Aar efter begik Frederik den første den Forbrydelse, at udlevere et trofast dansk Land til dets Dødsfjender paa halvtresindstyve Aar, som Tak for den Hjælp, de havde ydet ham i Kampen mod Christian den anden. Det blev dyre Tider for Øens altid danske Befolkning, og utallige er de Besværinger, der i disse Aar indløb til de danske Konger, som Øboerne bestandig betragtede som deres rette Værneting. Endelig rejste Bønderne sig i Masse. Uden at betænke, med hvilken Fjende de havde at gøre, samledes de omkring Aakirkeby, den Gang Bornholms aneligste Købstad, og rykkede med deres usle Bondevaaben mod en Fjende, som havde Hjulbøsser og Feltslanger. Paa Egla Enge nord for Rævekule Bakker kom det til et Sammenstød, og der blev Bønderne skudte ned som Hunde, et Resultat, der med historisk Nøjagtighed gentager sig, hvor Folkehære forsøger at kæmpe mod krigsvante Tropper. Hvad der ikke blev skudt, blev fanget, hængt eller mishandlet. Det var en Fortvivlelsens Selvtægt, kronet af Ulykken; men Kampen paa Egla Enge er en langt større og, trods Nederlaget, langt mere heroisk Bedrift end Printzenskøld-Affæren.

Det hvide Barns Varselsord vedblev at svæve over Øen. 1602 udbrød en ny Pest. Hvor mange den krævede, angives ikke i de bornholmske Kirkebøger; rimeligvis blev de fleste Præster et Bytte for den. Seksten Aar efter rasede Pesten igen, og først her kommer der sikre Efterretninger — Ofrenes Antal var 5184. Allerede 1653—54 gentager Katastrofen sig, og Resultatet er næsten det samme, 4569 døde — man forbavses over, at Øen overhovedet beholdt Mennesker tilbage, og at disse havde Lyst og Mod til at fortsætte deres Tilværelse. Der forekommer i de bornholmske Folkesagn en Figur, „Signete“, en fattig Kvinde, som ved Juletid var draget fra Højlyngen sydpaa for hos de velhavende at tigge sammen til en glædelig Fest, en Skik, der i ældre Tider var almindelig paa Øen. Da hun havde endt sin Pilegrimsgang og længselsfuld vendte tilbage i Haab om at berede sin Husbond og Horra (Dreng) en glad Jul, fandt hun Huset forladt, Døren lukket og Vinduerne tilstængede. I Dødsens Angst kigede hun ind og saa nu, at hele Huset var uddøt, og hele hendes fattige Bohave forsvundet. I Rædsel løb hun til Sandemanden (Sognefogden), som fortalte hende, at „Sygen“ havde taget hendes Mand og Søn, og at Sagnet havde solgt hendes Bohave for at faa dem i Jorden; men hvor de var begravede, vidste han ikke. Fra den Dag vandrede Signete Øen rundt, fra den ene af dens femten Kirkegaarde til den anden. Overalt fik hun Føde og Husly; ti alle kendte hendes Skæbne, og alle vidste, at den havde røvet hende Forstanden. Hun søgte mellem Gravene, prøvede sig frem, og naar hun fandt en, der for hendes formørkede Syn stod som den søgte, støttede hun sin Stav mod Jorden, hvilede sit Hoved paa den og sang:

De røved mig mit Gods, og de røved mig mit Guld;
ti altid vi Stakler maa lide.
De lagde min Horra i sorten Muld
og Manden, mig arme til Kvide.

„Romantik!“ vil man sige, „dunkle Sagn — ikke andet“. Jeg svarer hertil: det er andet og mere; Signete er ingen historisk Person; hun er Personifikationen af Folket selv, der i Lybekkertiden og Pestilensens Dage husvild flakker om mellem Grave, søgende sit røvede Gods, sine dræbte eller sotslagne Børn, til sidst sin egen Jord, som en dansk Konge havde været fej nok til at overlade de Lybekker Kræmmere mod, at de hjalp ham til Christian den andens Begravelse paa Sønderborg Slot. Det er en af de mange mørke Sagaer, Højlyngen fortæller. Men den har ogsaa lysere, selv om de kun betegnes af Gravpladser og Gravminder.

Ti paa Højlyngen hviler Bornholms Historie: i dens Granit og paa dens Højder er Runer ristede og Røser rejste, lige fra den Tid, Isbræerne trak de første Retningsstreger i den haarde Klippebund, og indtil nu, da Telegrafen trækker sine i det bløde Papir. Stenalderens Folk havde ikke Højlyngen inde. De bebode, som rimeligt var, den lavere, mere fiskerige Sydkyst og vovede sig ikke ind i Øen, som den Gang rimeligvis har været bevokset med uigennemtrængelig Kratskov og mægtige Ege. Først Broncealderens Folk færdes paa Højlyngen; dens Stilhed, dens Øde egner sig ganske til Dødens Hvile med Mindestene over Stordaad og Kamp

— her kunde Heltene slumre Tusender af Aar, inden Videnskaben vækkede dem. Bornholm er berømt for sine arkæologiske Rigdomme saa vel af Gravhøje og Begravelsespladser som af Gravfund og Gravgoods — en overvejende Del heraf findes paa Højlyngen eller i dens nærmeste Omegn.

Egentlige Kæmpehøje med Gravkamre og Overliggeres ses mindre hyppig paa dens lyngbrune Flade; det er ganske andre Jordfæstelsesformer, der gør sig gældende her, afvigende i meget fra Forholdene i det øvrige Danmark, og pegende op mod en svunden Kultur, hvis Tilknytningspunkter vi derimod træffer i det sydlige Sverige, særlig i Bleking.

Bornholms Stenrigdom, som i vore Dage viser sig ved de uendelige Stengærder, spillede i Oldtiden sin Rolle ved Gravlægningen. „Røser“, hvorved man forstaar runde Gravhøje, byggede af mindre Sten, findes i stor Mængde, hyppigst i Højlyngens Udkanter. De ligger snart enkeltvis, snart samlede i Grupper, og indeslutter gjerne den med brændte Ben fyldte Gravurne, hvori der stundum findes sønderbrudte Bronceredskaber. Røser forekommer ogsaa i det øvrige Danmark enten ved Strandkanter, eller hvor tilstrækkelig Haandsten har været at faa, men særegne for Bornholm er de saakaldte „Skibssætninger“, som undertiden ses i Forbindelse med Røser, men dog forekommer langt sjældnere. Det er Vikingskibet, der er løbet paa Land med sin faldne

Bavtastene i Louiselund.

Runesten ved Brogaard.

P. HAUBERG: BORNHOLMSKE FORTIDSMINDER.

Høvding om Bord, Vaaben og Værge hviler i Lasten. Dækket, der løber spidst ud fra Stævn til Stævn, er brolagt med flade Sten, og Rælingen antydes ved en Kantning af større, over Jorden ragende Blokke. Men den mest almindelige Gravform paa Øen er dog de saakaldte „Brandpletter“, simple kjedelformede Huller af et Par Fods Gennemsnit, som er gravede paa aaben Mark og dækkede af en flad Sten. De tilhører den ældre Jernalders Folk og indeholder kun Resterne fra Ligbaalet: brændte Knogler, Kul og de enkelte Redskaber og Smykker, som har fulgt den afdøde paa Baalet. Disse Brandpletter, som Amtmand Vedel har gjort til Genstand for særlig Undersøgelse sammen med Bornholms øvrige Oldtidsminder, findes forbavsende hyppig, ikke alene paa Højlyngen, men over hele Øen. Mere end 2000 af disse Grave er aabnede og undersøgte paa over halvhundrede forskellige Steder, hvor de snart findes i Overfladen af Høje og Bakkestrøg, snart paa den flade Mark, hvor de danne vidtstrakte Begravelsespladser, som ikke ved noget ydre Mærke tildrager sig Vandrers Blik. Mulig har de haft saadanne i deres Anlægsperiode; ti saa talrige og tæt stillede de end fremtræder, spores dog overalt Pieteten for den afdøde, idet den ene Plet aldrig forstyrres eller løber over i den anden, et Fortrin, man ikke kan tillægge Nutidens Grave.

Rundt om paa Øen, og ikke mindst paa Højlyngen, knejser mægtige Bavtastene i en Størrelse og et Antal, som intet andet Sted i Danmark. Det er flade, foroven ofte vinkelformig endende Natursten, uden Indskrift, uden Tegn. Snart findes flere, sammen med Røser, paa flad Mark, snart knejser de i ensomt Tungvind paa Toppen af lyngklædte Høje eller tæt ved det evig rullende Hav; men undertiden træffes de samlede i hele

Skarer, og disse vældige, indtil halvfemte Alen høje, mosgrote Blokke gør da et mægtigt Indtryk i al deres prunkløse Simpelhed. Den største Gruppe af disse Nordens Monoliter findes i Louiselund mellem Svaneke og Østermarie Kirke. Faldne, hældende og knejsende staar her henved en Snes Bøvtastene tæt sammen, en hel Skov af Stenkæmper, som Frederik den syvende lod indhegne og fredlyse. Skade, at man andre Steder paa Bornholm ikke har fulgt dette kongelige Eksempel. Det ene af disse historiske Minder forsvinder efter det andet eller benyttes paa Maader, som ligefrem ikke burde taales. Saaledes er den store Bøvtasten tæt ved Sænebugten bleven forsynet med en slynget Runeskrift i Stil med den mærkelige Brogaard-Sten. Naar man kender denne Stens korte, lapidare Gravrøst: „Svenkr lod rejse Sten denne efter Toste Fader sin og efter Alflak Broder sin og efter Moder sin og efter Søster sin“, gør det unægtelig et pinligt Indtryk paa denne Sten at læse: „J. Blanch lod rejse her Hotellet 1886“. Man faar et vammelt Indtryk af Nutidsreklamens hensynsløse Humbug, og mindes den berømte „Hamlets Grav“, mod hvis Granitsøjle Sarah Bernhardt rørt knuste sit Champagneglas, lidet anende, at denne minderige Søjle faa Aar i Forvejen havde rullet som Vejtrømler i Marienlyst Have, for derpaa at stilles over en Grav, som en Hotelvært havde ladet højne over en Kongesøn, der kun har faaet Liv og Storhed ved Shakespeares udødelige Aand.

Til al Lykke fredes der nu om Bornholms virkelige Runeminder; man fulgte saa vist ellers Fortidens Eksempel, at bruge dem til Vej- og Grundsten. Flere af dem er som Fragmenter komne frem i den nyeste Tid, ved den stærke Nedbrydning af Middelalderens gamle Kirker, andre staar hele og vel bevarede paa Øens Kirkegaarde, enkelte ved Veje og Smaalunde, men paa en saadan Maade, at de afgiver en virkelig monumental Prydelse. Indskrifterne er i al deres stereotype Korthed forunderlig gribende; de siger saa lidet og lader ane saa meget. Ved Nedbrydningen af Vestermarie Kirke, tæt ved Højlyngen, fandtes i Grunden en mægtig, næsten halvfemte Alen høj Runesten, hvorpaa man læste: „Asvalde rejste Sten denne efter Alfar, Broder sin, en god Dreng. Træbens-Sønnerne og Skægge sveg den sagesløse“. Der dæmrer en hel Saga i denne Sten; men hvo kender nu Alfar og Asvalde, hvem aner, hvad ondt Træbens-Sønnerne og Skægge bedrev mod „den sagesløse“? Man staar udenfor denne Menneskeklage fra ukendte Begivenheders Tid, og man føler blot, at denne Sten klager over den Svig og Uret, en dygtig Mand har lidt, og man bøjer sig uvilkaarlig for Slutningsordene paa en Runesten, funden ved samme Kirke: „Gud hjælpe Aand deres og Guds Moder“.

Andre af Højlyngens Stene og Klipper bærer en Skrift, som endnu den Dag i Dag er Videnskaben en Gaade. Skaalformede Fordybninger, Hjul, Fodsaaler, enkelte menneskelige Figurer og højstævnede Skibe findes blandede mellem hverandre, saa at man ikke ved, om man staar foran en Række nordiske Hieroglyfer, eller om det kun er Minder om udførte Bedrifter. Man kender nu henved hundrede af disse mærkelige „Helleristninger“ paa Bornholm, medens de slet ikke forekommer i det øvrige Danmark. Saa uforstaaelige de er, peger de dog hen paa en fjærn Fortid, hvor Øens Beboere maa have haft Kultur og Sæder fælles med det sydlige Sverige. I Bohuslen, Østergötland og det sydlige Skaane finder man paa Klipper og større Sten de samme gaadefulde Mærker og Figurer, der almindelig henføres til Broncealderens Folk.

Det er dog ikke den fjærne Vikingetid alene, som har efterladt sine Spor paa Højlyngens Ødemarker, ogsaa et senere Folk har der ført sine Kampe og jordet de døde. Naar Vendens Fribyttere gjorde Strandhugst, og naar Bawnerne lyste til Ufred, da trak Befolkningen sig ind i Landet, samledes ved Kirkerne, hvor Vaabnene gjemtes, og drog derfra op til højt liggende Klippeknuder, hvor de havde deres Borge eller snarere Voldsteder, som Naturen havde befæstet ved Mosedrag, Vandløb eller Søer. Af saadanne Holdepunkter kjendes endnu Storeborg ved Spellingemose og Borrehoved, omgivet af Bobbeaens to Arme. Disse to Voldsteder, hvor der endnu findes Spor af lave Jord- og Stenvolde, ligger begge i Rø Sogn og synes at have været bestemte til at værges Nordkysten. Mod Syd træffer man Ringeborg, tæt ved Rispebjærget, omgivet af Øleaaen, og endelig har man mod Øst en lignende, ældgammel Befæstning i Gamleborg, der ligger paa en Granitknude, som i en Højde af omtrent halvfjerdsindstyve Fod hæver sig over et Dalstrøg, der nu er udtørret, men tidligere som en hel Sø dækkede Fronten af Befæstningen. Ogsaa her træffer man den betydelige Borgplads (over 600 Fod lang og 250 Fod bred) omgærdet af et lavt Brystværn af Jord og Stene; men af egentligt Murværk viser disse Voldsteder intet Spor, og de Udgravninger, som Prins Christian her lod foretage i 1824, førte ikke til en nærmere Tidsbestemmelse af disse Forsvarsværker, der rimeligvis er anlagte i den tidlige Middelalder, mulig kun som en Slags forskansede Leirpladse under Datidens Kampe.

Thi om Kamp og Kiv, Overfald og Plyndringer, Vold og Undertrykkelse taler hver Sten og hver Grav paa Højlyngens ensomme Knuder. Her slumrer ukjendte Helte fra Vikingetidens, Munkestridens og Lybekker-

fejdens urolige Tider. Her har Hedenskab og Kristendom, Bispevælde og Kongemagt, fremmede Laantageres Lejesvende og svenske Erobreres Stridsmænd kæmpet Aarhundreders Kampe med en kæk og vægefast Stamme, som mere end nogen anden dansk Befolkning havde en Del af Bjærgboernes Følelse for Uafhængighed og Selvværn inde. Det er ikke uden Betydning, at Bornholm var et eget Kongerige, længe førend det øvrige Danmark samledes, at det først drev Fribytteri, senere fredelig Handel lige til Garderiges Kyster, og at det endelig laa som et Bindeled mellem Østens og Vestens Kultur. Sligt afsætter dybere Spor i en Befolkning, end man aner, og indtil for faa Aar siden bar Højlyngens mest fremragende Punkter endnu Uafhængighedskampens ældgamle Vagtblus. Paa Høje, Aase og Kuller saa man store Stakke af Halm, Tjørneris og Grene stablede op mellem to tværsatte Galger. Bavnehøj og Bavnebakke vil endnu til fjærne Tider bære Mindet om disse Kampbaal til kommende Slægter. Nu er de forsvundne — den tavse Telegraftraad taler hurtigere end dem — og kun en Gang om Aaret blusser de op, ikke som i gamle Dage vækkende til Forsvar og Kamp, men kaldende de unge til Lystighed og Dans, naar de som St. Hansbaal lyser over Heden.

Lystighedens Tumbleplads her paa Øen er, som i det øvrige Danmark, naturligvis Skoven; men ved „Skoven“ forstaar Bornholmeren kun en — „Kongens Almind“, eller Almindingen, som den nu til Dags kaldes. Det er ingen tom Ordlyd, naar jeg kaldte den en Oase i Ørkenen; thi som en saadan dukker den op af Højlyngens graa Øde, lysegrøn, blomstersmykket, rig paa Fuglesang, Kildevæld og forfriskende Kølighed, dobbelt velgjørende oven paa Vandringen i Urfjældets solstegte Klippedale.

Almindingen bereder strax Vandreren en Overraskelse; men den er af behagelig Natur. De fleste danner sig i deres Fantasi et Billede af den som Fjældskov — et lille norsk Birke- og Granparti — Resten Lyng, Mos og Klipper. Men dette Billede er fuldstændig falsk. Saaledes laa den for et Aarhundrede tilbage, da den, systematisk plyndret og ilde medtaget af Vildt- og Skovtyve, betragtedes som en Slags Vragsskov, hvor kun enkeltstaaende kappede Ege og stævnede Birke vidnede om svundne Tiders Velmagt. Da man i Aarhundredets Begyndelse tog den under forstmæssig Kultur, var det efter Datidens Anskuelse forstaaeligt, at man særlig beplantede den med Naaletræer, fortrinsvis Rødgran og Lærk, og at man i det hele ansaa dens Klippebund for uskikket til at ernære Bøgen, der ogsaa bedst lader sig kultivere under sluttet Bestand. Fra 1800—1836 spillede Bøgen derfor en underordnet Rolle, idet den kun indtog et Areal af 36 Td. Land. Dette steg fra 1836—59 med 93 Td. Land, og naar man nu vandrer om i Almindingen, forbavses man ligefrem over den Fylde og friske Frodighed, hvormed Danmarks stolteste Skovtræ træder en i Møde. Langs de brede Hovedveje, inde under de stejle Klippetier hænger Bøgens lysegrønne Blade i et tæt skyggende Løvtæg, der i Friskhed og Fylde langt overgaar, hvad man ser selv i Nordsjællands frodigste Skove. Man træffer en Skovbund fuld af Lillekonvaller, Stjerneblomster og Anemoner, rigere end Charlottenlunds, og hen over de mørkebrune, mosgrote Klipper, op ad Træernes slanke Stammer fletter Vedbenden sit tætte, mørkegrønne Bladtæppe, følgende Bøgens nuværende Areal, næsten halvfjerde hundrede Tdr. Land. Hvor villig den tilsyneladende golde Forvittringsmasse nærer dette Danmarks fejreste Skovtræ, ses bedst deraf, at selv de ældste nu 89aarige Bøge har holdt sig i fuld Vækst paa den Bund, de har erobret fra Granen og Avnbøgen. Heri ligger der et vigtigt Fingerpeg for Øens øvrige Plantninger og Dalskove. Kun alt for meget hersker endnu den gamle Overtro, og kun alt for stærkt breder den lette Birk og den lavstammede Avnbøg deres Løvdække. Der er ingen Tvivl om, at Øen, som en Gang var lige saa skovfattig, som den i svundne Tider var bevokset, atter vil erobre det tabte tilbage, og det ved rigere og ædlere Træsarter end de tidligere.

Bornholms sydlige Beliggenhed, dens milde Øklima, som i de dybe, mod Vinden sikrede Dale kan optræde med en næsten italiensk Temperatur, udvikler ikke alene en rig Vegetation, men Jordbunden smykker sig ogsaa med et Blomstertæppe, der i sit brogede Mønster ofte indvæver de sjældneste Arter. Øens lune Klippeskove huser saaledes en lyseblaa Vaarblomst, *Anemone coerulescens*, som ikke findes noget andet Sted i Verden. Hvis den ikke er en nordisk afbleget Form af Italiens himmelblaa Anemone, saa har vi i den en til Undergang viet Art, der har søgt sit sidste Skjul paa denne afsides Plet. Flere sydlige Arter optræder desuden paa Øen, i hvis varme Klippedale ogsaa den ægte Kastanie vilde kunne finde en fortrinlig Bund. Af ejendommelige Træer spiller Rønne en fremragende Rolle. Skoven og Klipperne smykker sig med fire anselige Arter af disse pyntelige Træer, hvis mørke Løv og orangerøde Frugter staar som malede i Landskabet, og Urbjærgets Granit kappes i mangefarvede Mosser og kæmpemæssige Bregner med hvilken som helst Egn i Danmark.

Men Almindingen er ikke alene Blomsternes, den er ogsaa Fuglenes forjættede Land. Fra alle Kanter strømmer de til disse sikre Dale, hvis Fjældsider er som skabte for Ørn og Ugle, medens Sangerne søger

KARL JENSEN: EKKODALEN.

Ly i det tætte Krat, der som en Blademur følger de rislende Bække. I Rømersdals hyggelige Stuer staar en hel Samling af, hvad Almindingen huser, lige fra Kongeørnen til Fuglekongen, som vandt Væddemaalet ved at stige til Vejrs paa dens Ryg. Ellekragen, der er sjælden i det øvrige Danmark, er her en daglig Gæst, og Nøddekrigen, som ellers ikke har Yngleplads noget Sted i Danmark, udruger her sine Æg, som drager Ornitologer, selv fra fjærne Lande, til sig. Nattergalen, Bornholmernes „Fjældstavn“, træffes i hele Orkestre, og til deres bløde Triller lyder Flagspættens ensformige Hug mod Træernes Stammer. Naar man kender noget til det stedse svindende Fugleliv i vore øvrige Skove, er det en Vederkvægelse atter engang at træffe det i sin Fylde. Saa ung Almindingen er, gør den dog Indtrykket af en Naturskov, hvis ranke Stammer vel kan rammes af Øksen, uden at denne benyttes som Guillotine. Urskov, som i gamle Dage, er der derimod ikke. Dens mægtige Ege er forsvundne, og med dem Kronvildtet, som endnu paa Christian den fjerdes Tid var en

P. HAUBERG: EKKODALEN.

fast Leverance til Hoffet i København. Endnu minder mosgrote Jagtpæle, store Granitblokke med Kongernes kronede Navnetræk, om de lystige Jagter, der holdtes her ovre. Nu er det kun Raavildtet, Haren og Ræven, som Jægerens Hunde forfølger; Klippens Bund er for haard for den gravende Grævling, og ligesom denne er, til Held for Bornholm, ogsaa Muldvarpen forsvunden. Egernet, der tumler sig saa kvikt i Skandinaviens Fjældskove, findes kun indført et enkelt Sted, og for Maarer og Ildere, Hønsegaardenes Rædsel, er Øen ganske forskaanet. Derimod lurar Hugormen, snart bag Lyngtuerne, snart paa den solvarme Granit, og opnaar ofte en ret betydelig Størrelse. Dens Bid er vel sjældnere dødeligt, men har dog saa alvorlige Følger, at man, især under Fjældklatringer, bør have et vaagent Øje med den.

Almindingens berømteste Parti er Kodalen, eller, som det med en forskønnende Variant nu hedder: Ekkodalen. Den bærer begge Navne med lige Ret, ti dens friske Grønsvær, der som et bredt Engdrag

beklæder Dalbunden, er lige saa lokkende for Køerne, som dens mærkværdige Ekko er dragende for de glade Skovgæster. Af og til ruller en Artillerisalve ned gennem Dalen. Man standser, lytter; et nyt Skrald — og man opdager da, at det er Lemmen til „Ørsteds Brønd“, der af den muntre Ungdom benyttes som en Kanon, hvis Lydbølger de stejle Klippevægge kaster tilbage med tidobbelt Ekko. Denne Fjældvæg strækker sig, snart nøgen og graa snart dækket af Mos og Bregner, i en meget betydelig Længde som Rytterknægtens sydvestlige Fornur og er vistnok et af de største Fjældvægspartier paa hele Øen. Hvad der betinger dens særegne Skønhed er netop Blandingen af den haarde Granit og de bløde Løvtræskupler, som kroner Fjældsidens øverste Rand, hvorfra enkelte heldende Træer og løvrige Buske ligesom Udvandrere stiger ned mod det saftiggrønne Daldyb. Lav og Mosser dækker de nøgne Flader med fine, vekslende Farver og tegner ofte bisarre Figurer, der sete i Afstand former sig som skuffende Billeder, omrammede af den rødbrune Granit. Tæt ved Rømersdal ses saaledes midt paa Fjældvæggen i sort og graat med enkelte gulige Overgangstoner Profilbilledet af et gammel-hollandsk Hoved, som var det ætset i Klippen af Rembrandt selv. Det staar i Aar — saa vokser Mosset til, og Billedet forsvinder; men i den røde Aftensolsbelysning tegnede det sig saa skarpt, saa forunderlig kækt, at man næsten havde ondt ved at tro, at man kun stod foran en af disse Naturtilfældigheder, hvorpaa Bornholms Klipper i øvrigt er saa rige.

Over Dalens side Bund, der forhen stod under Vand, fører en stejl Skovvej med det betegnende Navn „Fuglesangsstien“ op over Ekkodalens 70 Fod høje Klippemur, og derfra stiger den atter højere og højere, indtil den ender ved en aaben Plads, omgivet af mørke, alvorlige Graner. Et firkantet Granittaarn hæver sig tungt fra Plænen Midte, og ikke uden en vis Overraskelse faar man at vide, at man staar paa Rytterknægten, Bornholms højeste Punkt, efter de seneste Opmaalinger fulde 500 Fod over Havfladen. Vidste man ikke bedre, skulde man tro, at man var midt i en hver som helst anden Granskov, saa indelukket føler man sig, og saa lidt er man bleven besværet ved Opstigningen; selv Kørevejen derop er som en magelig Chaussée. Først paa Taarnets Plateforme, hvorved man hæves endnu 40 Fod i Vejret, faar man et Begreb om, hvor højt man staar. Over Almindingens talløse Naaetræstoppe, der stritter i Vejret som en velordnet Forsthærs grønne Bajonetter, glider Blikket undrende rundt til alle Sider; ti et skønnere og mere sluttet Rundskue findes kun meget faa Steder i Danmark. — Glitrende i Solglansen eller blankt og blaat ligger til alle Sider Havet som en Ramme om den firkantede Ø, der tegner sig med talløse Farvenuancer lige fra Lyngens ensformige brungraa Vadmelsdragt til Vaarsædens lysegrønne Silke og Engdalenes gulspejttede Blomsteruniformer. Paa dette brogede Tæppe ligger de lyserøde Gaarde, de hvide Kirker, Nordlandets lyngklædte Granitbakker og Dueoddens bløde Klitdrag som indvirkede Figurer, overgydte med spindelvævsagtig Dis og Varmetaage. Den brede Ramme prikkes af hvide Sejlere, og langt, langt i det fjærne skimtes Sveriges Kyst og Christiansøs Fæstningsmure, medens Kystbyerne synes forsvundne — de skjuler i denne Naturpragt ydmygt deres prosaiske Kulturliv under Kystens Højdedrag og Klipper.

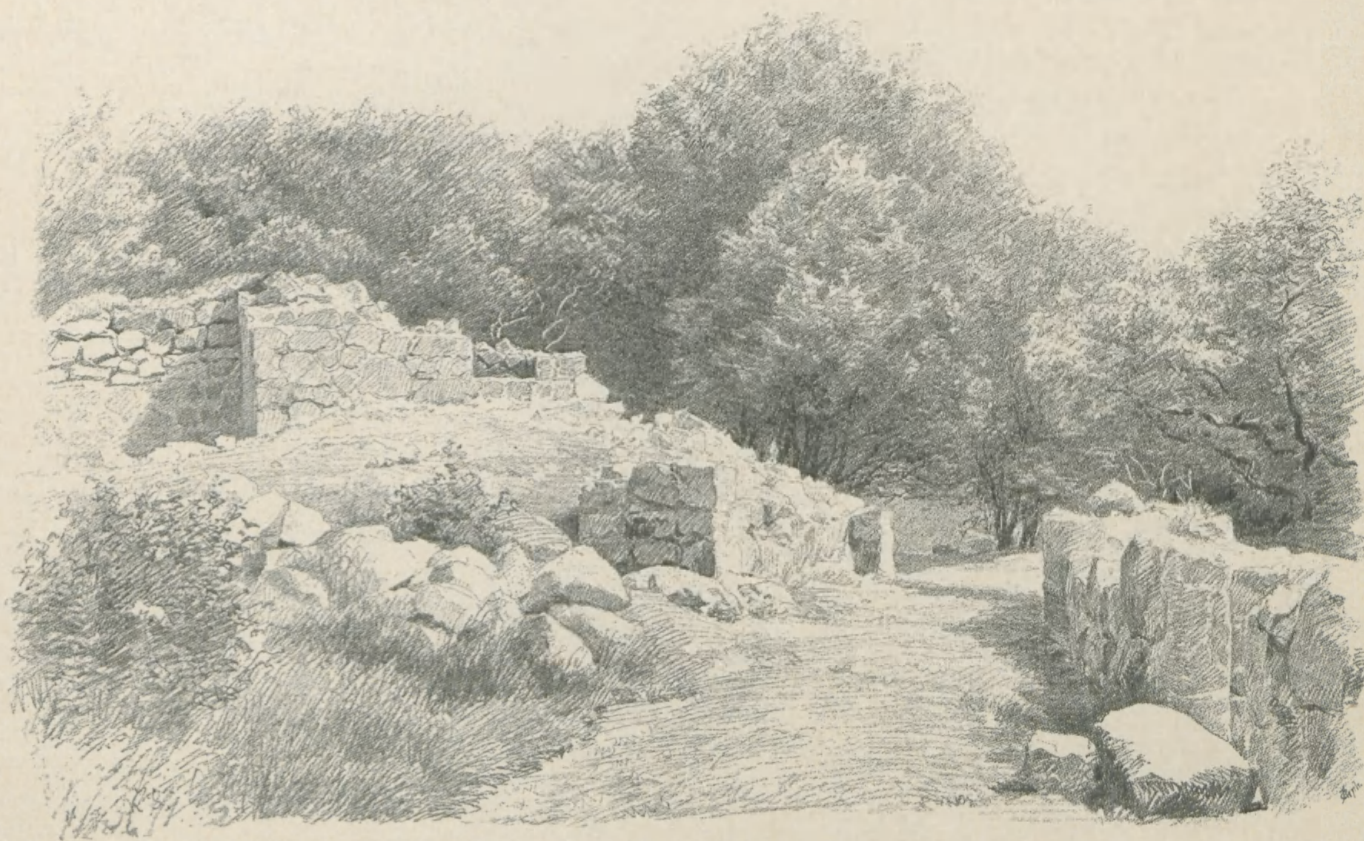
En Fejl har imidlertid dette „Kongeminde“, som Bindsbøll gav Udkastet til efter Frederik den syvendes Besøg paa Øen 1851. Det vokser ikke — men det gør Almindingen og det som en Dreng paa fjorten Aar. Skovens Arme rækker sig Dag for Dag højere i Vejret, Løvet bliver tættere, Bajonetterne længere, og den Dag er ikke fjærn, da Kongemindet i sin nuværende Form vil være mest anvendeligt til Iskælder. En Forhøjelse er absolut nødvendig, og denne vil ikke blive til dets Skade. Saaledes som det er, gør det et tungt, for ikke at sige plump Indtryk, som de store, graa Granitkvadre kun forstærker. Dets brudte Trappeafsætter er ubekvemme og mørke, dets Gesims ufuldendt, dets Indgangsport forskrækkelig kedsommelig — Mangler, som ved denne Lejlighed kan rettes.

Almindingen er, trods sine Folkemøder, stærkt rojalistisk. Paa Jomfrubjærget knejser endnu en „Prinsestøtte“, en Granitobelisk i Lighed med „Frihedsstøtten“, rejst til Minde om Prins Christians Ophold paa og Interesse for Øen. Som en uhyre Milepæl, angivende Afstanden mellem vor Tid og Prinsetiden, rager den op over den lille bellmanske Paviljon, der staar som et beskedent Vidne om de beskedne Fordringer, som Bornholmerne endnu sætter til „Livet i Skoven“. Naar man læser Støttens lojale Forsikringer fra 1824 og derefter i Paviljonen en af Øens Aviser, faar man et overvældende Indtryk af Tidernes Omskiftelighed.

Det er dog ikke Konger og Fyrster alene, som Almindingen priser. Den grønne Skov hvælver sine Løvkupler med en vis Pietet over to Mindestene, der overleverer Navnene paa to af dens Velgørere til Eftertiden. Tæt ved Skovløberhuset staar en simpel Sten med Navnet „Rømer 1809“, og paa en af Jomfrubjærgets Højdepunkter, hvorfra man over den dybe, grøntindfattede Aare Myre ser Aftensolen forgylde de skovgrote

Klipper, knejser et Monument i sort Granit, rejst 1882, over Marie Kofoed. Begge disse Navne vil være knyttede til Almindingen, saa længe et Træ grønnes paa dens Klipper. Det var ved Holzførster Hans Rømers utrættelige Energi, at Kongens Almind, som i 1774 ikke engang kunde opnaa Bud ved Auktion, rejste sig efter en systematisk Udplyndring, der næsten havde bragt den i Niveau med Højlyngens Egepurrer, og det var Marie Kofoed, som blandt de mange af hende i 1825 stiftede Legater ogsaa betænkte Skovplantningen paa Bornholm med en Sum, der Aar for Aar forøger dens Stammer og udvider dens Arealer.

Disse er i Almindingen af højst forskjellig Natur. Dybe Dale, udtørrede Søer og side Mosedrag veksler med bratte Granitaase, hvis Rygge var som skabte for Middelalderens Borge. Den bedst bevarede er Lilleborg, der ligger omtrent midt i Skoven, omgivet af den nu udtørrede Borre Sø. Denne Borg, næst Hammershus Bornholms betydeligste Middelalderruin, henlaa længe uenset som en fældet Ørn i sin Rede, indtil Rømer omtrent 1820 udtørrede Søen og anlagde en Vej tværs over Borgpladsen. Herved blev man opmærksom

KARL JENSEN: RUINERNE AF LILLEBORG.

paa mægtige Murlevninger, der i de sidste Aar er blevne systematisk udgravede og har beriget vore Samlinger med interessante Fund af Mønter, Vaaben og Redskaber. Talrige Stykker af forkullet Træ og Fundet af brændt Korn tyder paa, at Borgen er gaaet til Grunde ved Ild; men den Masse af Armbrystbolte, Spyd og Klinger, som findes i Grunden, viser, at dette ikke er sket før efter blodig Kamp. Hvad der nu ses, er, som ved vore fleste Middelalderborge, kun Fundamenter. En oval Ydermur, et mægtigt, firkantet Taarn, Vaabensmedjen, Rester af en Vandledning og en vældig Støttepille, der fra Dalstrøget i Nord strækker sig helt op ad Klippen — det er omtrent alt, hvad der er tilbage af den kongelige Borg, som 1259 blev indtaget og brændt af Andreas Erlandssøn og Fyrst Jaromar af Rygen, en Bedrift, hvis Skueplads man før Lilleborgs Undersøgelse henlagde til Hammershus.

Som Lilleborgs Forværk, der i Belejringsstilfælde kunde yde den Støtte, ligger endnu Resterne af Gamleborg, hvis udstrakte Borgplads omsluttet af en tyve Fod høj Mur mod Vest, medens Klippens stejle Granitsider mod Øst og Syd kun fordrede et lavt Brystværn af Jord og Sten. Mulig har Gamleborg, i Lighed

med sin Navne mellem Paradisbakkerne og Slamrebjærg, oprindelig kun været en Voldplads, der senere er bleven yderligere befæstet ved Mure og Yderværker, af hvilke der endnu ses tydelige Spor. Mærkeligt nok omtales disse to betydelige Borge ikke i Bornholms Historie. Kun Sagnet spandt sit mystiske Slør over dem, men hvad det fortæller om Borgens Synken i Borresø, synes kun at tyde paa Middelalderens raa Herremandsliv, uden at nogen historisk Begivenhed er knyttet dertil.

Fra Kongemindet ser man mod Sydost et hvidt, skinnende Landskab, hvorfra to ranke Skibsmaster synes at rage i Vejret, og er Luften meget klar, øjner man en Række høje Klinte, som fortøner deres blændende hvide Kamme mod det mørkegrønne Hav. Det er Dueodden med sine Fyr — et mægtigt Klitdrag med fladt udløbende Grunde, som tidligere krævede talrige Ofre af Skibe, medens Strandinger nu er forholdsvis sjældne, takket være Fyrenes Blinken og Sirenens Brølen. Dette Landskab er Bornholms Sahara, lige saa ubesøgt af Øboerne selv som af de Turister, der ellers flakker Øen rundt, og dog er det et af dens mest maleriske Punkter, som det vel er værd at skænke nogle Timers Beskuen.

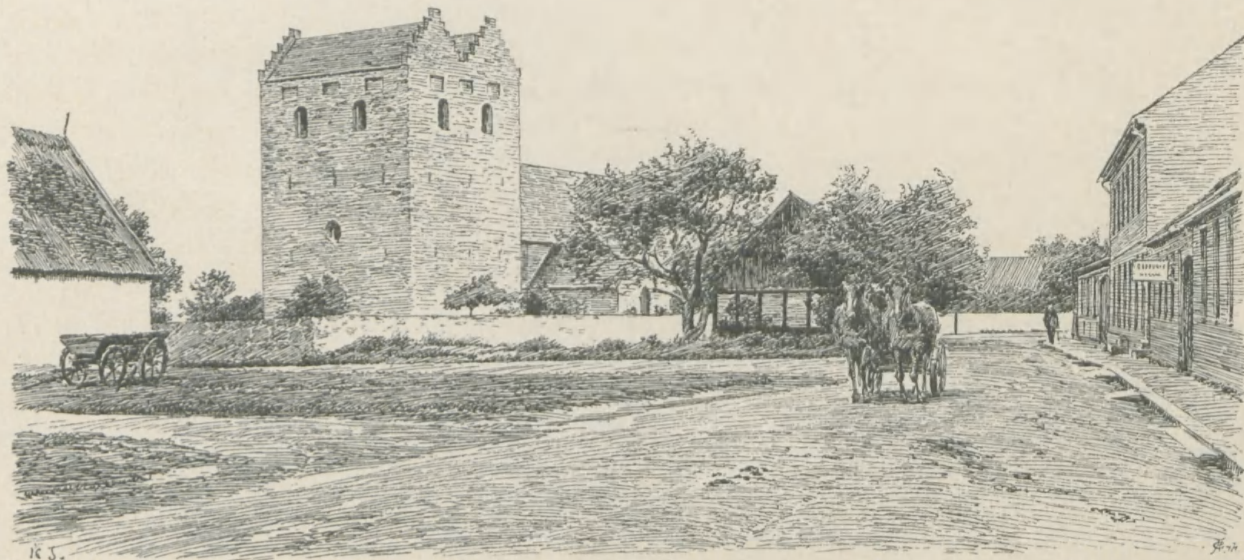
Vejen fra Almindingen til Dueodden fører over Aakirkeby ned gennem den frugtbare Del af Øen, som atter begrænses af den halvanden Mil lange Strandmark, der med sit Flyvesand ligger som et stadig skiftende Bindeled mellem den granitsorte Ø og det evig rullende Hav.

Kørselen fra Almindingen herved hører ikke til de interessante Ture; men den er ganske lærerig, fordi man ved den først ret faar Øjet op for de ejendommelige Landboforhold, der findes paa Øen. Man ser kun Kirker, Gaarde og Huse — intet Slot, ingen Herregaard, ja selv ingen Landsby afbryder denne Ensformighed af gode Landeveje og velpløjede Marker, hvorpaa man som lyserøde Kvadrater tæller disse mangfoldige Selvejer- og Vornedegaarde, der, fri for Kongetiende, og med Præste- og Kirketiende *in natura* efter hvert enkelt Sogns Beskaffenhed, fuldt ud synes at have realiseret de demokratiske Udstykningsprinciper. Ogsaa Arvefølgen i disse Gaarde, hvoraf femten større hæver sig til Rang af „Proprietærgaarde“, er, om ikke demokratisk, saa dog meget ejendommelig. Den er nemlig fuldstændig bagvendt. Medens det ellers er den ældste Søn, som er Arvtager, er det her den yngste, „Drønten“, hvem Gaarden tilfalder, fordi Faderen har lettest ved at sætte de ældre Sønner i Vej, medens han endnu er i Live. Men er der blot Døtre, bliver Forholdet omvendt; saa tør man ikke betro Gaarden til den yngste, men giver den til den ældste, som foruden Aarenes Erfaring ogsaa har Aarenes Rynker.

Er det end i Længden lidt trættende at køre forbi disse numererede Selvejergaarde, der i Stil og Bygning alle hører til samme Æske, saa maa man paa den anden Side anerkende, at de baade er solide, velholdte og med et umiskendeligt Præg af de Goder, som Selveje og Selvstyre fører med sig. Her ses ingen Rønner, ingen klinede Lervægge, ingen Svinestier bag og Møddinger foran Gaardene. De fire Længer er pudsede med en lyserød Kalkfarve, hvori de sorttjærede Bjælker drager deres Kvadrater og Trekkanter, og en veldyrket Have, stundum en mindre Lund, forøger det hyggelige ved disse landlige Arner. Befolkningen er som det gamle Bohave i dens Boliger. Lidt stiv, lidt træet, tilbageholdende over for den „førte“, som man jo ikke rigtig kan vide, hvem er. Men er saa den første Is brudt, træffer man i disse Selvejere Folk, som ejer mere selv end netop deres Gaarde. Folk med en Horisont, der vel ikke rækker meget langt ud over deres Ø, men med en god, sund Dømmekraft, megen Arbejdsdygtighed og en Gæstfrihed, som minder om Hedens. De har ingen Jærnbaner paa deres Ø og ingen Jærnbanefart i deres Tanker, men de har Landevejenes gode, faste Granit, og paa dem køres der ikke længere med Stude.

En Landsby har dog Bornholm; ti — det lader sig desværre ikke dølge — Aakirkeby er nu intet andet. I Bispevældens Tider var den Øens Hovedstad, Præsteskabets Brændpunkt og Landstingets Sæde, nu er den lidt efter lidt sunken ned til en underlig Mellemtog af Landsby og Købstad; ti Kirken formaa nu kun at samle nogle enkelte Gader omkring sig, medens Resten af Husene er Landliggere, spredte rundt omkring paa Byens Grund. Under de Lundske Ærkebisper havde Aakirkeby sine kronede Dage. Saa kom Lybekkernes Fribyttertog i 1509 og 10, og begge Gange sank Byen i Aske. Hvad der i vore Dage holder den nede, er her, som i saa mange andre Provinser, Havnebyernes stærke Opkomst, der drager al Trafiken ud imod Yderpunkterne. Et Minde om svundne Tiders Storhed ejer Byen endnu i sin mægtige Kirke, hvis store, firkantede Forsvarstaarn taler mere om Bispernes Vælde end om deres Fromhed. Bygget af Cementsten og Granit med favnetykke Mure, der omslutter solide Piller og Tøndehvælvinger, var det ikke bestemt til at lade Kirkeklokkerne klinge, men Pilene og Armbrystboltene suse, naar Kongen eller Lybekkerne søgte at komme Bisperne for nær. Ærkebiskop

Peder, der ligesom sin apostoliske Navne paa en Gang var en Kirkens og en Stridens Mand, testamenterede 1376 en ny Blide til Aa Kirke, hvilket tyder paa, at dets Skyts ikke har været af det svageste. I vore Dage er man vendt tilbage til et mere fredelig kristeligt Standpunkt. Det isolerede Klokketaarn mod Syd blev i 1874 revet ned og Klokkerne hængte, hvor før Vaabnene klirrede, samtidig med, at man foretog andre Forandringer, hvorved dets oprindelige Karakter som Forsvarstaarn gik tabt. Som det er gaaet Aa Kirke, er det ogsaa gaaet andre af Bornholms gamle Kirker; forhaabentlig vil man dog være skaansommere mod de interessante Rundkirker, de eneste endnu bevarede Minder om Middelalderens Kampe. At man ved saadanne Restaurationer vinder nogen Plads og gør Kirkernes Ydre mere poleret, kan ikke nægtes; men disse Fordele er af mer end tvivlsom Værdi, naar man ser hen til det Tab, som vor i det hele fattige Middelalder-Arkitektur derved lider, og de store Byrder, som derved paalignes de ikke overvættes velhavende Sogne. — Aa Kirke indeslutter endnu flere højst interessante Minder fra Fortiden. I forreste Række staar den ældgamle Døbefont, hugget af gullandsk Sandsten og med elleve fortræffelig bevarede Relieffer af Christi Lidelseshistorie, omfattede af Runeindskrifter. Altertavlen og Prædikestolen viser os Renæssancens rige Snitværk, og i Vaabenhuset ligger mellem to af Fortidens Runestene et Minde om Øens Forkuelsestid, nemlig Gravstenen over Schweder Ketting, Lybeks Foged og Bornholms Gessler.

KARL JENSEN : AA KIRKE.

Vejen fra Aakirkebys høje Granitkulle fører ned ad saa vel i Retning som i Vegetation. Terrænet langs den søndre Landevej mellem Peders- og Pouls Kirke er vel endnu rigt besaat med Bøndergaarde, men efterhaanden som man langs Øleaaens bugtede Løb nærmer sig Strandmarken bliver Gaardene færre, Sæden tyndere, Græsset gulere, og medens Vognens Hjul synker dybere og dybere i det vigende Sand, tager Lyngen paa at ringe med sine Klokker, Klittag dukker frem hist og her, Pilen begynder at krybe med graablaa Blade hen ad Jorden, og ude imod Sydost, forgyldt af Aftensolens Straaler, hæver sig en Række Klinte, saa hvide, saa fast formede, saa fantastiske i deres Indskæringer og Fald, at man uvilkaarlig antager dem for en Genspejling af Møens Klint og ikke for, hvad de er — en Række øde, højt optaarnede Klitter, dannede af Havets Sand og Vindens lunefulde Susen. Nu viger de sidste Spor af Bebyggelse og Kultur. Tilsandede Fyrrebuske og stormpiskede Strandpile strækker deres magre Arme op af en Grund, der mere ligner Sne end Jord, og naar de stønnende Heste endelig har slæbt Vognen over Damme- og Munkebæk, breder Dueoddens blændende Sandmarker sig milevidt med stejle, lunefuldt henkastede Snedriver, trindt om indrammede af taarnhøje Klitter, som ikke bærer andet Liv end Klittaget paa deres Toppe og en enkelt forvildet Maage, som skrigende tager Flugten ved Synet af Mennesker. Man stiger ud, synker i, vader frem i dette Hav af forstenet Skum. Sandet, det fineste, kridhvide Kvarts, skinner som Sukker og knitrer som Sne, er blødt i Dalstrøgene men bliver haardt, næsten glat op over Klitdragene, og man ønsker sig uvilkaarlig et Par Skier eller en klingende

KARL JENSEN: DUEODDE KLITTER MED FYRENE, SETE IND MOD LAND.

Kane for i rask Galop at kunne naa de slanke Fyrtaarne, der som to Granitobelisker hæver sig højt over Due-Ørkenens Sand.

Op over den yderste Klitrække gaar det. Solen synker, stor og taagehyllt, i stærk rødlig Glans inde over Landet; men Havet maa ses, der maa hilses paa Østersøen fra det østligste Punkt, som Danmark ejer. Hovedkuls gaar det ned ad Klittens flygende Sne, hvor hvert Fodspor udviskes lige saa hurtig, som det er traadt, ud over det faste Fladsand, ud mod Havet — men hvor er det? Ingen Havstok, ingen Tangbræmme, ja ikke engang en eneste Sten angiver, hvor Kysten ender, og hvor Havet begynder. Som en Flade af svagt grønligt Glas skyder Vandet sig frem i lange, dovne Glidninger, vigende et Par Fod, stigende et Par Fod, men uden Bølgeslag, uden Dønning. Der ses ikke en Fortoning, ikke en Farveplet i dette klare, lysegrønne Vand, der lig smeltet Glas skyder sig hen over de Kvartskrystaller, som det daglig sliber af Havbundens Dybder. Skumringen falder paa, Maanen stiger op, og alt fortøner sig i et stort, stemningsfuldt Billede af natlig Hvile og Fred. — En sagte Hvisken i Klittagets visne Ranker, en rislende Rinden af det nedglidende Sand, et fjærnt Hundeglam inde over Land; men ellers Dødens Stilhed, Sommernattens Fred over disse hvide Gravhøje, som dækker en tusendaarig Kultur og et længst forsvundet Folkeliv.

Saa hvid som en Due og saa rolig som den drømmer Odden nu sin Sommernatsdrøm. Men se den en Vinternat, naar Snedunene falder i Flokke, naar Østenvinden staar haardt over Land, naar alt blandes og piskes i et: Sand og Land, Sne og Bølgenes Fraade. Da er der Uro her ude. Der spejdes og kiges fra Klint og fra Hus. I det flygende Sand, langs den stormpiskede Strand ses mørke Punkter hist og her: Kvinder, der lytter, Mænd, der spejder, Børn, der stemmer sig op mod Vinden for ikke at blæses omkuld. Var det et Skud? Er det en Russer? — saaledes gaar det fra Mund til Mund, og midt i al denne Stirren, denne Spænding, denne Angest for, at kraftige Mænd skal hvirvles ned i disse Malstrømme af Sand og Bølger, ligger der allerbagest et lille forræderisk Haab: Herregud! Skal Russeren i Land, hvorfor saa ikke lige saa godt her, som under Sose Odde — vi er jo alle Mennesker, og de i Sose fik Bjærgelønnen sidst.

Saaledes tænkes, nej tænktes og handledes der i gamle Dage paa Dueodden. Men da aabnede Slamrebjærg sin Klippevæg, og ud af den skred en staaalgraa Kæmpe med lysende Hjælm, smækker, rank og høj. Hans Gangerpilt fulgte efter ham. Begge vandrede ned mod Havet, begge tog Plads i det bløde Sand, hvor Braaden fraadede hvidest, og nu gaar Russeren stolt forbi. Han kender Kæmpens hvide og Gangerpiltens røde Hjelmbusk, Danmarks Farver lyser ham i Møde selv i Vinternattens Mørke. Men ligger Høstaagen tung og tæt, driver Vintersneens Flokke omkap med Sandets der inde — nu vel, saa har Kæmpen en Røst, som nok skal naa over Lande. Da han brølte første Gang, fortælles der, løb alle Køerne til deres Gaarde; de trode, at en Kæmpetyr var kommen i Land ude paa Odden.

Oppe i Laternen, hvorfra Fyret sender sine regelmæssige Blink, er der saa hyggelig lyst, alt er saa skinnende blankt, saa orlogsmæssig pudset, som var man om Bord i en Fregat. Fyrmesteren har vist mig alle disse minutiøse Detaljer, som sikrer Fyrets Blus, lige fra Lampevægerne til de prægtige Prismer fra Paris, og vi sidder nu i en lun Passiar — Varmen er henved 30° her oppe — om Livet paa Odden og Livet paa Taarnet i de lange, mørke Høstnætter, naar Taagerne lægger sig under Øen.

„Keder De Dem aldrig her oppe?“ spørger jeg som ægte Københavner.

Han besvarer slet ikke Spørgsmaalet. Der gaar et roligt, eftertænksomt Træk hen over hans Ansigt, og han svarer: „I ni Aar har her nu knap været to Strandinger — før var her vel nærmest en halv Snes om Aaret.“

„Men kan det nu ikke tænkes, at Fyret en Stormnat kom i Uorden?“

„Jo,“ svarer han, „det kan det — vi er mest bange for Ænderne.“

„Hvad for noget? — Ænderne!“

„Ja, Taarnet ligger i Andetrækslinjen. Paa Hammeren har de ingen Nød; men her over Klitterne, kun hundrede Fod i Vejret, her kommer de trækkende. Smaaafugle har vi ogsaa nok af. De sidder saa tæt og pikker paa Ruderne, at vi maa ud paa Omgangen og vifte dem af med Tørklæder; men de gør ellers ikke noget — nej, det er Ænderne, der er de værste.“

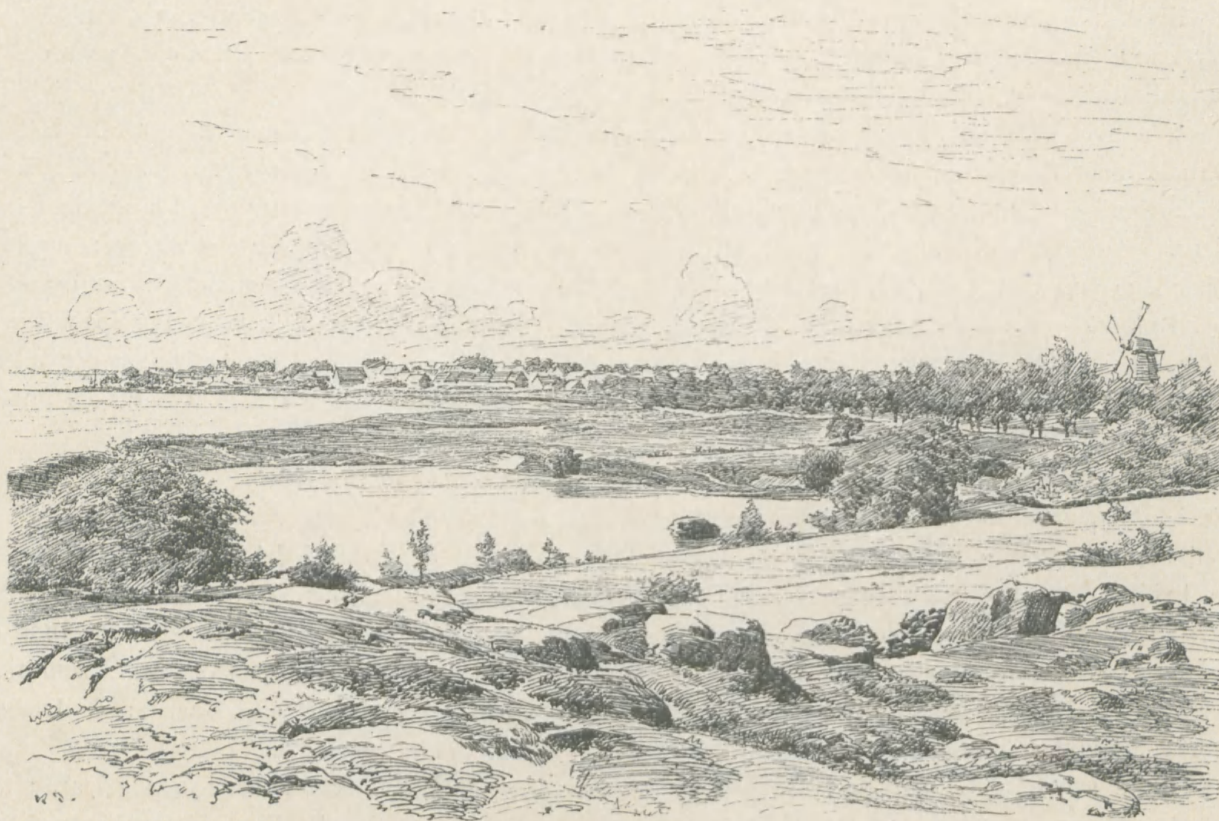
„Men en And kan da ikke gøre Fyret noget. Spejlglasruderne er jo tre Linjer tykke, og Prismerne over en Tomme; en And vil jo knuses derimod.“

„Nej, den gaar igennem som en Kugle. En Nat — det var ikke saa længe efter, at Fyret kom i Gang — sidder jeg her oppe og fører Journalen. Lige med et — ja, for det kom som et Skud ude fra Mørket —

gaar der et rundt Hul i den Rude der. I næste Øjeblik knækker to Ringe i Linsen, og saa farer noget rundt og basker mod Lampen derinde. Da jeg fik fat i det, var det en Andrik. Hunnen var tørnet mod en Sprosse; den laa død dernede, men Andriken var der saa meget Liv i, at jeg maatte tage ham i Nakken og kaste ham ned ad Trappen, for at han ikke skulde gøre flere Ulykker. Ser De, hvis der nu havde været et Skib i Besæt paa samme Tid, saa kunde det Asen —“, og han slutter med en højst betegnende Haandbevægelse af den dukkende And og det synkende Skib.

„Aa, det hele er vel en And!“

„Nej, det var s'gu en Andrik,“ svarer han tørt; „for Anden, som laa dernede, den spiste vi.“

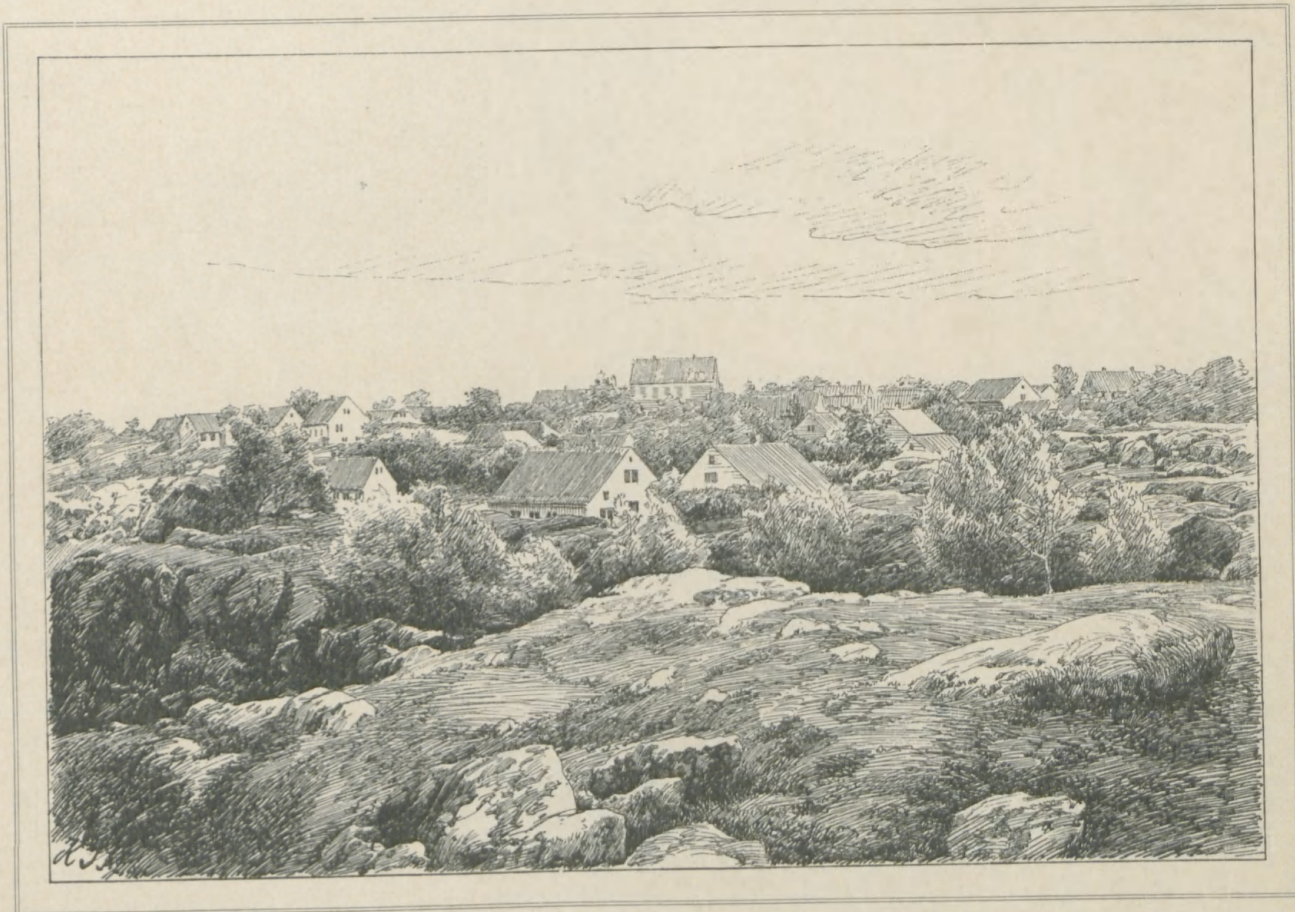
KARL JENSEN: NEKSØ.

Som en Stjerne straalder det klare Fyr højt oppe over Land, medens Vognen slæber sig tungt ad de sandede Veje for at naa Neksø inden Midnat. Byen ligger i den dybeste Slummer, kun en eneste Lygte brænder endnu; men det betyder, at man ikke skal køre ned i det lille Stenbrud, som Brolægningsvæsenet har anlagt lige ved Indkørslen til Byen. Min Kusk fatter ikke denne Forsynlighed, men en kraftig Røst lyder gennem Mørket, Vognen undgaar Dybderne, og jeg bliver derved i Stand til uskadt at kunne gennemvandre Neksø ved Dagens Lys. Den har nogle højst mærkværdige gamle Møller, en fortræffelig Havn og et Stenbrud, hvis Rester marscherer op i alle Gader som Fundamenter, Dørttrin eller Stengærder; ti Neksø er Sandstensbyen, trods at Graniten løber tæt op til den i Nordvest. De lige saa vilde som maleriske Udløbere af Urbjærget, Paradis- og Helvedesbakkerne, bærer i et og alt Højlyngens Karakter. Over Slamrehjærg og Gamleborg gaar Højdedraget op til Majdalen mellem Paradisbakkernes Kuller. Faa Steder vil man saa let og hurtig kunne gøre sig fortrolig med Højlyngens ejendommelige Natur, som netop her, hvor den fremtræder i hele sin Fylde.

Men paa Bornholms Østkyst er det Søen, der drager. Forbi „Malkværnens“ sorte Hoved, som Bølgerne kranser med blændende Skum, løber Vejen langs Havet gennem det fredelige Aarsdale Fiskerleje, lige berømt for sine røgede Sild og den „Aarsdale Hvide“, hvormed dens Naboby Svaneke er bestøt. Med terrasseformige Fald,

Tag over Tag, ligger Svaneke ligesom gravet ned i Graniten. Gaderne behøver ingen Brolægning; de er alle kun en fortløbende Brosten, hvis Glathed Aarsdalegruset dæmper. Havnen er sprængt til tolv Fods Dybde i den samme stenhaarde Klippe, som højere oppe i Byen snart danner Husenes Bagmure, snart omformes til smaa, pyntelige Haver, hvor prægtige Roser skyder frem og dækker Klippen med deres Farvepragt. Et Sted staar de særlig frodige, særlig fredede — det er omkring „gamle Madvigs“ Monument. Han er for Tiden Byens største Berømthed, og vil vel i lange Tider vedblive at være det.

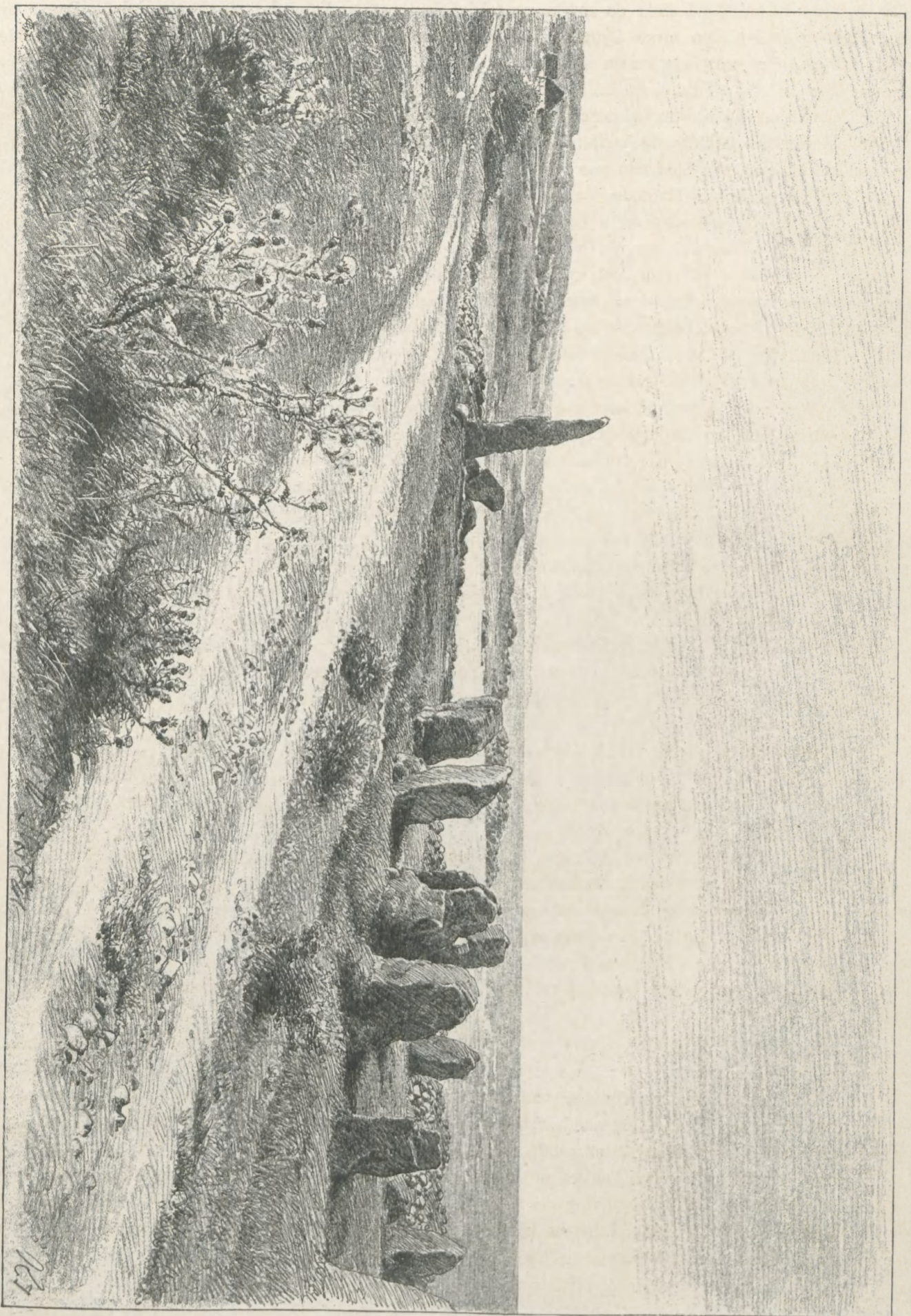
Svaneke er de tidlige Vaarblomsters By. I Dalene om dens tre Høje vælter de frem i Solskin og Skygge; men den er tillige Høststormenes Stad og har taget Havets hvide Svane i sit Vaaben. Her, lige paa Øens østlige Hjørne, bryder Østersøen paa i mægtig Vælde, og med en Nordost vælter Bølgerne sig i hele

KARL JENSEN: SVANEKE.

Skumbjærge mod Molens Granit, springer over den i lystig Leg og falder som en kølende Douche over Husenes Tage. Intet Under, at Bornholms Nordostkyst bærer Skaar og Skrammer af Havets uophørlige Rasen mod dens Granitmure. De runder sig ikke blødt, slibes ikke til sirlige Rullesten under Bølgernes Tumlen — nej de sprænges og flækkes af Frosten, skørnes af Solen og styrtes af Stormen; det ser ofte ud, som var der ført Sværdhug mod dem, som om de med Økser var spaltede lige fra deres grønklædte Toppe ned til de hemmelighedsfulde Dybder, hvori de bader deres Fod.

Og som disse Kyster er formede under Kamp, er deres nedstyrtede Blokke rejste over den, som Kampen fældede. Vikingens Grav laa nær det Hav, hvorpaa han havde øvet sin Bedrift, og her, hvor Naturen selv huggede Bøtastene, rejstes de i Mængde over længst henfarne Helte. Trindt omkring Svaneke knejser endnu disse mosgrote Minder om Danmarks Stortid, og bærer de end ingen Gravskrift, intet Mindetegn, saa

KARL JENSEN : BAVTASTENEN HELLIG KVINDE OG STENSÆTNING PÅ STRANDEN NORD FOR SVANEKE.

taler de netop ved deres Tavshed og Storhed. Paa Frændemark, syd for Svaneke ses nogle Kæmper paa indtil halvfemte Alen; i Louiselund staar de endnu saa talrige som paa en Valplads, og noget nord for Byen, hvor Vejen svinger op mellem den brune Lyng og den mørkeblaa Sø, hæver „Hellig Kvinde“ sig som en Tidens Milepæl, mosgrot og krumbøjet, men endnu ikke fældet, skønt Stormens Haand har rusket den i snart to tusende Aar.

Men vil man se Kysten i al dens Vildhed og nøgne Storhed, maa man søge Randkleveskaaret mellem de to smaa Fiskerlejer Saltuna og Ypnasted, ti intet Sted er Overgangen mellem en dansk Sommerdag og en norsk Fjældkløftnat saa overvældende som der.

I Solskin og Lys stansede Vognen mellem frodige Marker ved et lille Hus, Kusken sprang af, forlangte en Fører, og der viste sig i Døren en gammel Kone med en ung Pige, høj, bleg, en Type paa den ejendommelige Skønhed, især i Hovedets Form og Ansigtets Linjer, som man hyppig træffer paa Bornholm. Hun løber i Forvejen, let som den lille Hund, der bjæffende følger hende. Vejen gaar over Marken, gennem en vaarløs Granelund, atter over stærkt hældende Bakker, hvis vældige Ørnebregner er i Færd med at rulle deres grønne Bladkranse op. Saa kommer en Styrtning — den unge Pige forsvinder, men dybt nede hører jeg hendes Stemme, medens Hunden, lige saa overrasket som jeg, bjæffende farer langs Kløftens Rand. Med Møje naar jeg derved. Hun smutter videre gennem en Klipperevne saa smal, at jeg betænker mig — en eneste Forskydning af disse, til Dels løse Blokke, og man var gemt for evig. Jeg tvinger mig igennem, og nu ligger Kløften i hele sin mørke Majestæt foran mig: stejle Stensøjler, knugende Kulde, pludseligt Halvmørke, kun enkelte Lysstrimer hist og her, mindende om Vaarsol og Varme. Hun synes ganske uberørt deraf, samler sit Skjørt og sætter sig paa et af de stejle Klippespring med Haanden under Kinden. Hvor fin staar denne rene, blege Profil mod den sorte Sten, og hvor plastisk tegner sig hendes slanke, bøjelige Figur mod den haarde, retlinjede Granit! Jeg sætter mig ved hendes Side, byder hende paa Sigtekage med Kød og Ost, og hun tager efter nogen Vægring derimod, men ligesom hun vil til at spise, spørger hun: „Er De Rønnebo?“ — „Nej, jeg er „ført“ — jeg er fra København.“ — „Aa!“ svarer hun og lægger Stykket tilbage i Kurven. — „Men saa spis dog! Maden er fra Neksø Hotel.“ — „Er det sikkert“, spørger hun nølende, og da jeg forsikrer hende derom, tager hun den til Naade igen. Men saa kommer ulykkeligvis et Stykke med Schweizerost. „Den er vist „ført?“ spørger hun mistænksom. „Ja, det er den.“ — „Tænkte jeg det ikke nok; den var saa besk!“ og nu er Appetiten og Samtalen forbi. Hun griber den lille Hund, som med øjensynlig Livsfare er tumlet hovedkulds ned over Granitblokkene, trykker den tæt op til sig, og begynder ilsomt Opstigningen; men pludselig stanser hun med et Smertensudbrud og støtter sig til Klippen. „Er De syg?“ spørger jeg. Hun nikker, tager besværlig Vejret og peger paa sit Bryst. Vi stiger langsomt, meget langsomt op ad. Hunden bjæffer, hun tysser smilende ad den, men hendes Kinder er marmorhvide, og hun er ikke i Stand til at betvinge den Rysten, der af og til gennemfarer hende.

Endelig naar vi atter op til Solglans, til Vaarduft. Tusende Blomster omkring os, Himlen lysende med bomuldsbløde Skyer, Havet rullende mørkeblaat langt ud i det fjærneste fjærne. Den skumle, gravkolde Kløft svinder under os, men pludselig standser hun igen, fører atter Haanden til Brystet og siger svagt: „Det er saa svært at skulle dø her — jeg har været saa syg — jeg kan ikke — —“ og hun sætter sig paa den græsklædte Skrænt og skjuler sit Ansigt i Hundens Pels.

„De bliver nok rask“, trøster jeg; „men De maa ikke føre de fremmede ned i Skaaret — det kan De ikke taale.“

„Men vi lever jo deraf“, svarer hun og ser næsten forskrækket op. „Moder er nu saa gammel, og jeg — jeg kan nok — i Aar.“

Vi vandrer langsomt op efter, og hun fortæller sit Liv — et Liv i Sygdom, i Savn, i Smerte — saa Hjærtet kunde briste derved. Aldrig sund, aldrig glad, forgæves søgende den Haand, der kunde læge hendes Sygdom. Og alt fortalt saa simpelt, saa sandt, med saa blød en Stemme.

Vognen vender, Kusken knalder og ind ad Landet gaar det ad støvede Veje mellem blomstrende Hvidtjørn og rankende Roser. Sommerfuglene flager, Junisolen sætter sin Guldstrøm ud over Havet, det lille hvide Hus svinder bag Støvskyerne, Hundens Bjæffen taber sig i Raagernes Skrig; men for mit Øje staar endnu den mørke Kløft, den blege Skikkelse og de tungsindige Ord: „Det er saa svært at skulle dø her.“

KARL JENSEN: RANDKLEVESKAARET.

Ind ad Landet til ruller Vognen. Landskabet skifter, og snart synes det en Drøm, at der saa tæt ved bølgende Kornmarker og lysegrønne Lunde ligger et Fjældparti, hvis bratte Vægge næppe bærer det fattigste Mos. Egnen bliver atter dansk, kun hist og her stikker en forvildet Barklippe sit Hoved frem; men i dette Landskab er der dog noget, som ikke stemmer med danske Forhold, noget, som bestandig drager Blikket som noget fremmed, og dette er — Kirkerne, disse ældgamle Minder fra en Tid, da enhver maatte væge før sit, da Kirken var det Midtpunkt, som samlede Landsognets Folk ikke blot til Messe og Bøn, men til Vaaben og Kamp, naar Bavnerne lyste.

Kirkerne i Landsognene er alle Middelaldersbygninger og tilmed af betydelig Ælde. 1149 lagdes de tre af Øens Herreder ind under Lunds Ærkebispes stol, og kun Rønne Herred med de to stærke Borge i Almindingen

NYKIRKE.

forblev under Kronen. Under Kampen mellem Konge- og Bispemagt rejste sig saa Kirkerne i det 12te—13de Aarhundrede, og allerede deres Ydre viser, at de ikke skulde bruges til Salmesang alene. De ligger alle noget fjærnede fra Kysten, omtrent $\frac{1}{4}$ — $\frac{3}{4}$ Mil inde i Landet, og de er alle opførte paa højtliggende Punkter, saa at Fjendens Bevægelser med Lethed lod sig observere fra de høje Taarne, der nærmest gjorde Tjeneste som Vagt- og Vaabentaarne. Deres Mure er særdeles svære, hyppigst opførte af raa Kampesten, og i selve Muren fører en smal Trappe op gennem de tre eller fire Stokværk. Taarnet var hyppigst firkantet, sjældnere cirkelrunt; i sidste Tilfælde var der foroven en Vægtergang, som var forsynet med de nødvendige Skydeskaar og Lyshuller, samt stundum med Spygatter for Regnvandets Afløb. Fra det andet eller tredie Stokværk førte en Aabning ind til Langhusets Loft, som i Forbindelse med Taarnet var Sognets Rustkammer. Den vaabenføre Del af Befolkningen samledes ved Kirkerne ikke alene i Ufredstid, men ogsaa til de aarlige Vaabenøvelser, en Skik, som holdt sig til noget ind i vort Aarhundrede.

Da disse Stridskirkers Taarne baade skulde huse Mandskab og gemme Vaaben, blev der ingen Plads til Klokkerne, som desuden fordrede store Glamhuller, hvad der ikke lod sig forene med et Fæstningstaarns Konstruktion. Men da Kirken ikke godt kunde undvære Klokkerne, byggede man særegne Klokкетаarne af Sten forneden, Træværk foroven, og fra disse temmelig lave og plumpe Taarne kaldte Klokkerne Menigheden sammen.

Det er især Kirkerne med de runde Forsvarstaarne, der tiltrækker sig Opmærksomheden ved deres ejendommelige Ydre, og af disse Rundkirker ejer Øen fire, nemlig Olskirke, Nykirke og Nylarskirke, der ligger paa Vestlandet omtrent i en lige Linje fra Nord til Syd, og endelig den højst mærkelige Østerlarskirke mellem Svaneke og Gudhjem, uden Tvivl Øens interessanteste Kirkebygning og en ægte Type paa de bornholmske Rundkirker.

KARL JENSEN: ØSTERLARS KIRKE.

Hvad der straks fængsler den indtrædendes Opmærksomhed er den mægtige, af seks lavspændte Rundbuer gennembrudte Taarnpille, hvis indvendige, over seks Alen hule Rum dækkes af en Kuppelhvelving, medens en kredsformig Tøndehvelving forbinder den med den indvendige Del af Ydermuren. Den hule Pille, som nu afgiver Plads for Menigheden, har oprindelig vistnok været anvendt til Baptisterium, ti langs Rundhusets Indermur løb en Stenbænk, hvoraf endnu et Stykke er bevaret. Koret har runde, udad buede Sider, og fra dets nordvestlige Hjørne fører i Taarnmuren en noget forvitret Trappe op til andet Stokværk, der ligeledes har en hul Midtpille med Tøndehvelving og to firkantede Indgange, medens tredie Stokværks Hulpille kun har en. I den vældige Ydermur indesluttet her den to Alen brede Vægtergang, hvis Gulvflade hæver sig halvanden Alen over Taarnkammerets indvendige Gulv. Vægtergangen er forsynet med Skydehuller, medens otte Lysaabninger fører ind til det indvendige af Taarnet. Det hele afsluttes foroven af et kegleformet Tag, hvorunder Allikerne hvert Foraar bygger deres Reder.

Kirken, hvis Helgen var St. Laurentius, viser ogsaa i Materialet sin høje Ælde. Den er bygget af raa Granit som Hovedmateriale, men paa flere Steder er den tilhugget, ligesom Cementsten er anvendt hist og her.

I Aarhundredernes Løb har Taarnet, trods sine massive Mure, dog givet efter for Hvælvingernes Tryk, og det er derfor afstivet, dels ved mægtige Jærnkankere, dels ved en Række meget plumpe Støttestykker, som ganske har forandret dets oprindelige Udseende, hvortil det i 1870 opførte, mislykkede Vaabenhus ogsaa bidrager. De gamle Kirker paa Bornholm har i det hele i den nyere Tid lidt megen Overlast ved hensynsløse Restavrationer og Ombygninger, der kun forøger Kirkernes Rumfang paa Bekostning af den oprindelige Arkitektur. Mange af dem er heller ikke saa brøstfældige, som de mulig kan have Udseende af. Den gamle Rø Kirke, som man ikke tog i Betænkning helt at nedbryde, var ikke mere alderdomssvag end at man maatte anvende Dynamit til at sprænge dens Mure, og den ny opførte har med sine overflødige Stolestader kostet et fattigt Sogn paa 730 Mennesker en Sum af c. 60,000 Kroner. Man har tillige nedbrudt Clemens- og Vestermariæ Kirker og ombygget dem efter en alt for stor Maalestok, uden Hensyn til den oprindelige Plan. Man har endvidere forandret, og det ikke heldigt, Aa-, Ruths- og Knuds Kirker, medens Østermariæ staar for Tur til at ombygges. De fire Rundkirker samt Ibs og Bodils Kirke har endnu undgaaet en Modernisering, der vilde røve Øen den sidste Rest af Middelalderens højst ejendommelige Arkitektur. Allerede i 1872 skrev Trap: „De særdeles mærkelige Monumenter, som vi ejer i de bornholmske Rundkirker og Kirker med Taarne, indrettede til Forsvar, fortjener til visse en langt omhyggeligere Fredning, end der hidtil er blevet dem til Del“. Skulde det nu ikke være paa Tide, at de seks sidste blev fredlyste? Vi har dog saa lidet af Middelalderen tilbage!

Fra den gamle Kirke, hvis hvidkalkede Mure nu rødmer i Aftensolen fører Vejen forbi Lensklint til Gudhjem, en mærkelig Mellemting af Fiskerleje og Købstad, et godt Eksempel paa, hvorledes Bornholms Kystbyer lidt efter lidt er opstaaede. Fiskegarn og Tømmerstabler, Silderøgehuse og Butiker, Fiskerhjem og Købmandsgaarde putter sig Side om Side ned i de trange Kløfter, medens Kapellet — det er endnu ikke avanceret til Kirke — som en lille Fæstning behersker Byen og Melsted Fiskerleje, hvis „Sølvklippe“ forvandles til Guld i Aftensolens sidste synkende Glød. Saa falder Mørket, og da Gudhjem endnu ikke kender Lygter, falder det saa tæt, som Midsommernatssolen tillader det. Der ligger en skær, blaalsagtig Strime i Nordvest, som gyder en mat Sølvglans hen over Bølgerne, der sagte skvulpene bliver graa, næsten sorte inde under Klipperne, hvori Havnen er lagt. Men efter faa Timers Forløb skyder en ny, rødgylden Stribe sejrende frem i Øst, smelter Sølvglansen om til flydende Guld og strør det med ødsel Haand over Klipper og Skær, over Havets Bølger og Husenes Ruder, bag hvilke Livet endnu kun færdes i Morgengryets Drømme.

Kysten ved Gudhjem er Ouverturen til Klipperne ved Rø. Her maa vandres til Fods, her maa klatres, voltigeres, vades gennem Sand og springes over Stene. Stien gaar i Spring, saa lunefulde som en syttenaarig Skønheds Tanker. Snart gaar den jævn adstadig over en Eng, gennem en Lyngmark. Saa skejer den pludselig ud til Klippens yderste Rand, løber et Stykke ned ad, ind under Faldet og omskaber sig pludselig til et Kildevæld, hvor man har to Chancer, at synke i eller styrte ned — den tredje, at komme over, lykkes dog for de behændige. Saa løber den atter op ad Fjældet, tørner mod en uhyre Klippeblok og bliver borte som en Ende Seglgarn i et Læs Hø. Saa findes den igen som en lysegrøn Ariadnetraad, snoende sig blomstersmykket langs Bobbeaens Elle, for derpaa at forvilde sig over ny Klipper og Fald til „Store og lille Fos“, hvis brusende Vande, gemte i dybe Granitspalter, om Vaaren maler sig sønder og sammen til hvirvlende Skum, medens de om Sommeren kun løber mellem Forglemmigej og Vedbend. Betegnende for disse smaa Vandfald er Ordet „Fos“, og betegnende for den bornholmske, næsten norske, Selvejrfølelse er den Maade, hvorpaa der værnes om dem. Paa Stiens slibrigste Skraaning, lige ved en brat Bøjning, hvor et eneste Fejltrin er ensbetydende med Knusning, løber et Stengærde, hvor den famlende Haand dog kunde faa et Tag, naar det kneb. Men her, netop her, hvor Gærdet maaske ved en saadan Lejlighed er skredet, var det belagt med strid, stikkende Tjørn. Vandreren kunde gaa i Fossen, men Gærdet skulde han ikke røre —, „for det er mit“. Man bliver overhovedet paa Bornholm ikke forvænt ved Sikkerhedsforanstaltninger af nogen Art; men saa brutalt som ved Storefos har jeg dog aldrig set Selvejrerretten sat i Scene.

Fra Fosselunden viger Stien atter bort fra Havet. Den kan ikke længere følge disse Kyster, der nu antager de mest fantastiske Former, som var de kniplede i Granit af en Bjærgaands mægtige Fingre. Over lysegrønne Marker, langs blomstersmykkede Enge, forbi hvide Huse og lyserøde Bøndergaarde baner den sig Vej for at ende i en Mellemting af Have, Krat og Park, i hvis Midte en straaet Bondegård breder sine fire, vel holdte Længer. — Det er Helligdomsgaarden, en af de bedst kendte og mest søgte Bøndergaarde paa hele Bornholm.

Til denne Plet med dens Kildespring og Kløfter har der været valfartet i Aarhundreder, ikke, som nu, af Turister og Skovgæster, men af Øens syge og værkbrudne, som i Hundredvis søgte Hjælp og Lægedom ved den hellige Kilde, der rislede ud af Klippens haarde Bund dybt nede i et af disse Klippekamre, der er saa ejendommelige for Kysten ved Rø. Kilden risler endnu, svag og upaaagtet ude ved et af Skærene, og Nedgangen

KARL JENSEN: NEDGANGEN TIL HELLIGDOMSKILDEN.

til den dannes ligesom ved Jons Kapel af en smal Trappe, næsten en Stige, hvis Trin fører fra de grønklædte Højder foroven ned til en gold Kystbræmme, hvor nedstyrtede Blokke og vældige Sten næsten spærrer Adgangen til det udløbende Rev, hvor Kilden findes. Højt oppe paa Skrænten, i Nærheden af en Skovbæk, laa det lille Trefoldigheds-Kapel, hvor de syge forrettede deres Andagt, før de drak af Kildens lægende Vande. Nu søger man forgæves efter dets Spor; ikke en Sten viser os dets Plads. Men saaledes var det ikke i Bispernes

V. KYHN: KLIPPEPARTI VED RØ.

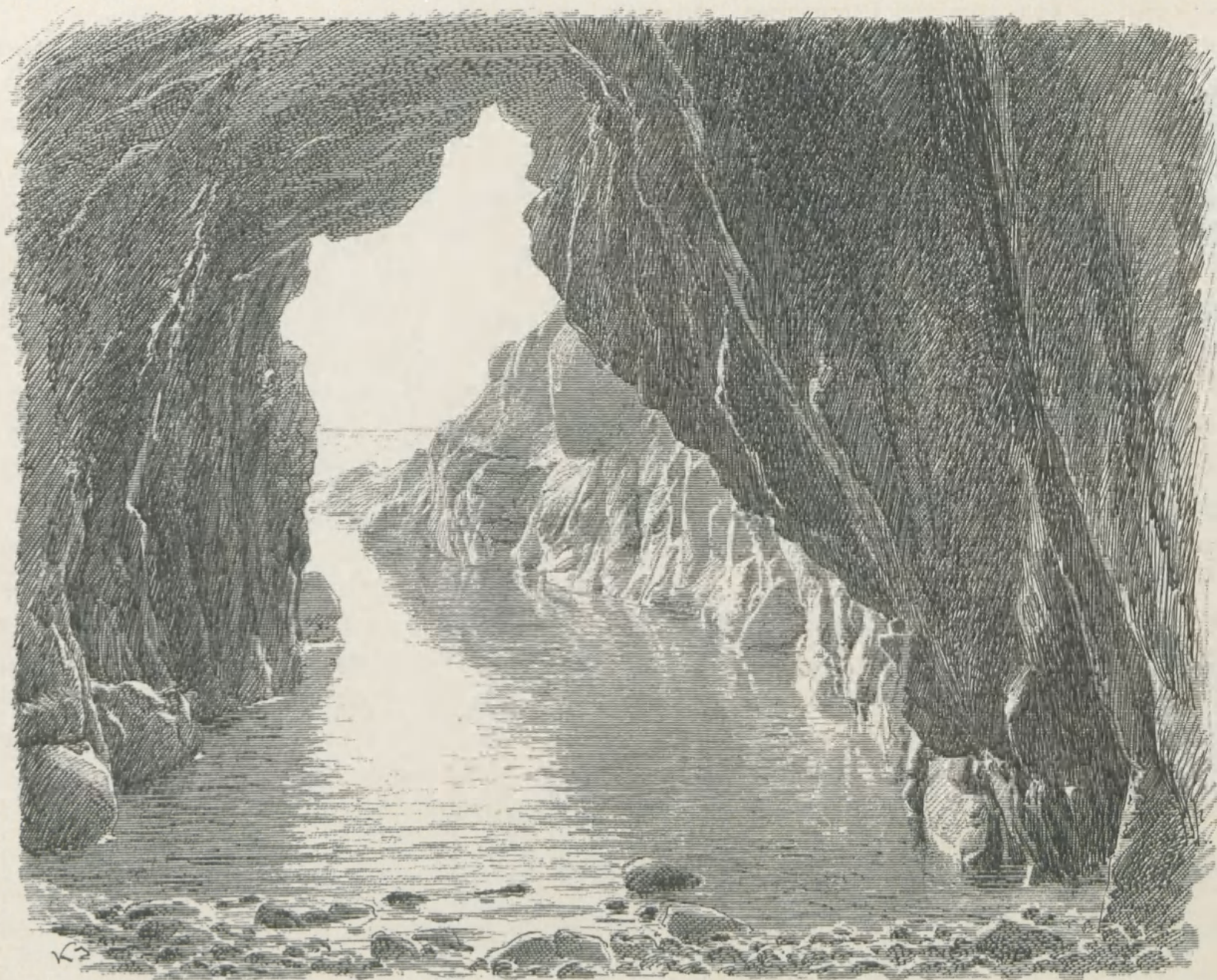
Dage. Hvert Aar, naar Sankt Hanssolen sank ned derude i Bølgernes Favn, straaledes Kapellet med Lys og Billeder, og Vinden bar Klokkeklangen ud over Kysten. I Baade, til Vogns, til Hest og til Fods strømmede Valfartsskaren hertil, medbringende dem, som Helligdomskildens undergørende Vand skulde helbrede. Og helbrede kunde den. Derom fortalte de blanke Votivtavler, der funkledes i Kærternes Glans, de opplantede Krykker, de hvide Kors og de viede Vokslys, som de helbredte skænkede til Kapellets Alter. Hvor malerisk har dette Middelalderskapel ligget i Sommernatten med sine Pilegrimsskarer, sine Processioner, brogede Landsknægte mellem blege, mumlende Munke. Dybt maa Sankt Hansnatten ved Rø have præget sig i Befolkningens Erindring, ti endnu bevares en Skik, som minder om Votivtavlerne og de viede Lys ved Trefoldigheds-Kapel. Da jeg betragtede Alteret i Østerlars Kirke, fængsledes min Opmærksomhed af fem florumvundne, malede Tavler, der hver for sig dækkede et til Kirken viet Alterlys. Det var Mindegaver fra afdøde i Sognet — Lys, som ved Begravelsen bæres foran Ligfølget — fire af dem bar Navnet „Koføed“.

Af Middelalderens Sankt Hansfest, af Valfart og Kapel er nu kun Minderne tilbage. Helligdomskilden findes endnu, og saaledes som den sprudler frem, forstaar man vel, at dens Vande kunde tillægges en særlig helbredende Virkning. Et flænget og flækket Skær rager som en bøjet Arm ud i Havet. Paa dets yderste Spids — i Storm overskyllt af Bølgerne — findes en afsleben, skaalformig Fordybning, og fra dens Bund rinder den rene klare Kilde frem midt i Havets saltholdige Vande. Høje Klipper med bratte Fald, takkede og kantede foroven som var de Rester af middelalderlige Ringmure, omgiver den hellige Plet, der nu kun smykkes af Mos og fattige Blomster. Men en forunderlig, stemningsfuld Fred hersker her nede. Hvor fordum Salmerne klang, der klinger nu Bølgens sagte, sukkende Slag, naar den i lange, taktfaste Dønninger ruller ind under Klippernes Sider. Om Dagen er her sollyst og varmt. Næsten brændende kaster Solen sine af Havet fordoblede Straaler mod de sortebrune Granitmure, der hedes som en Ovn. Men om Aftenen, naar Skyggerne bliver lange, og naar Skumringen sagte lister sig fra Kløft til Kløft, da er der forunderlig stille og ensomt, næsten uhyggeligt. Som sæde Søhyrer dukker de mørke Skær op af det blygraa Vand. Dønningen sukker hult, naar den forvilder sig mellem Finnerne paa deres Rygge, glider ind under deres hule Bug og atter som fraadende Skum kastes tilbage fra deres Gab. Lydløst stryger Uglen ind til sine Unger i Klippevæggens Spalter, Flagermusen kredser i stedse lavere Ringe hen over Vandet. De nedramlede Blokke, de forsprængte Klipper, ja selv Buskene paa deres Toppe former sig i det stigende Mørke til sælsomme Syner. Kulden vælter med klamme Taager op ad Fjældsidene; man øjner næppe Nedgangen mere, og det er med en befriende Følelse, at man atter staar oppe under Helligdomsgaardens friske Løvtag, hvor Ugleskriget afløses af Nattergalens Sang, Mørket i Dybet af Maanens rolige Lys gennem Birkenes Toppe. Man kaster endnu et Blik ned i det skumle, det hemmelighedsfulde Dyb. Det sukker og stønner, hvæser og hvisker dernede. Det ser ud, som var der et mylrende Liv mellem disse forstenede Bølger midt i de skiftende Taager — og man forstaar fuldt vel, at de underjordiske nu har travlt med at vandre gennem Gaaserenden fra Helligdommen til Hammershus.

Men naar saa Morgenens kommer, hvilken Friskhed, hvilken Vaarpragt over disse vedbendklædte Kløfter, dettê grønblaa Hav og denne Skovbræmme, der i bugtet Løb kranser alle disse Klippekamre, som Solen forgylder. Baaden glider langs Fjældmuren, som en Gang har rakt sig langt videre ud i Havet; ti gennem det grønne Vand ser man i Dybet de sammenramlede Blokke strække sig favnevidt ud som en Fæstnings sønderskudte Mure. Dybt ligger de dernede i forunderlige Styrtninger og Fald. Andre Steder skyder de sig frem som skarpe Rev, der tvinger Baaden til at gøre hundrede Omveje, eller de danner en enkelt, mægtig Sten, hvorefter Bølgerne syder. Først her ude fra faar man Begreb om denne Skærgaards vidunderlige Konturer, der, altid stejle, takkede og kantede, danner de mærkeligste Former af Verden. Snart skyder en enkelt Blok i Vejret, rank som et Lys, og Klippen tager Navn efter den; snart hænger de som Stenreder ud over Vandet, befolkede af Maager, hvorefter en Forpost, altid rede til at udstøde Varselsskriget, sidder spejdende paa „Maagestenen“ øverst oppe. Rundt omkring ser man Graniten gennemfuret af Huller, Revner og Spring. Nogle er ikke større, end at den letsovende Falk eller Nattens Ugle kan benytte dem til sikre Rugesteder, andre aabner sig saa meget, at et Menneske akkurat kan klemme sig derind; men paa enkelte Steder udvider Fjældet sig pludselig som en Portal, dets røgbrune Mure staar lodret ned i Dybet, Bølgen ruller med skvulpene Genlyd ind og ud, legende omkring de store Sten, mod hvilke Baaden tøner, og Lyset falder i lange, staaiblankte Spejlinger agter for Baaden, medens den sorte Stævn ligesom svinder i et med Fjældhulens Mørke.

For disse Kløfter, Huler og Sprækker har Bornholmeren det særegne Navn „Ovne“. De kaldes „vaade“ naar Havet danner Bunden, „tørre“, naar den formes af Klippemassen alene. For Sportsmænd, der

finder Behag i at klemme sig flade i en Skorsten eller staa paa Hovedet i en Brønd, maa de frembyde noget særlig tillokkende; men paa fantasirige Solmennesker gør de et ligefrem knugende Indtryk. Man føler sig fjældtagen i de trange, mørke, slimede Revner, hvor Bunden er glat af Slam, Luften iskold af det neddryppende Vand, medens Loftet hænger i forsprængte Blokke, hvoraf en eneste vilde være nok til at knuse et helt Selskab eller lukke Indgangen for bestandig. Hver Vinter sprænger det frysende Vand Stykker af dem, Kløften vokser Aar for Aar, og flere af disse Ovne faar derved en betydelig Dybde, om de end ikke, som Sagnet melder, strækker sig tværs under hele Øen. Gaaserenden, i hvis Loft det nedsivende Vand har dannet en hvid Drypstensfigur som en ophængt Gaas, er 80 Fod, den tørre Ovn 70. Dybest af alle er Hans Grønbechs Ovn, der skal være 170 Fod dyb;

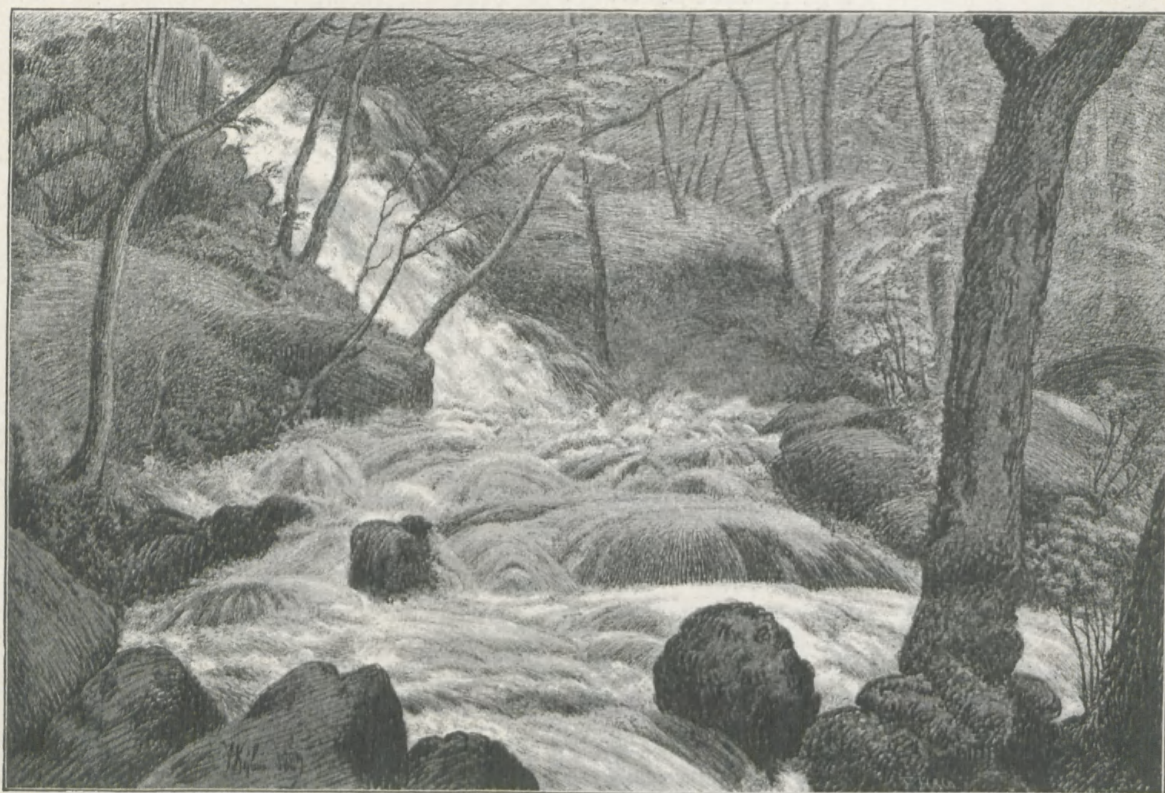
KARL JENSEN: DEN VAADE OVN.

den aabner sig under en mægtig Klippeblok, hvormed Stormfloden i 1872 spærrede den, men som atter ved Isgang er flyttet saa meget, at man akkurat kan presse sig ind. — „Hans Grønbech var en underlig tosset en, men i meget vidste han dog mere end os andre,“ forklarer Fiskeren; „for en Snes Aar siden fandt han paa at kravle op til den Spalte, der var i Fjældet. Ingen af os andre havde gjort det, for man kan jo aldrig vide, hvad der saadan er derinde. Men Hans Grønbech var nu altid saa svært videbegærlig, og han kom da ogsaa ud igen, og mente, at han havde været et godt Stykke inde under Landet, mindst da helt inde under Helligdomsgaarden; men han var falden i en Brønd undervejs, sagde han, og saa var der ingen af os andre, som havde Lyst til at prøve det.“

Nej, saa er Skovstien, der som en bugtet, skyggefuld Lønvej haster frem foroven, langt mere tiltrækkende. Den følger nøje Skærgaardens Konturer og sender smaa Afstikkere ud over Skærene, hvorfra man snart kan se

ned i disse dybe, brune Klippekamre, hvori Bølgen sliber sit glidende Krystal, snart sende Blikket vidt ud over den forrevne Kystbræmme med Gudhjemspynten i Syd og Hammerens runde Kulle i Nord. Men denne Sti har tillige et andet Maal. Den haster snart gennem Skov, snart over Mark, hen mod det yndigste Dalefald, Bornholm ejer, en Plet, imod hvilken Almindingens Ekkodal ganske træder i Skygge. Her er ingen nøgne Klipper, ingen Graner, ingen hensmuldrende Borge. Dyndalen er en eneste stor Højsal, en Tempelhal for Vaaren, draget med Tapeter af Birkens fine, i Solguld det glitrende Silke, indvirket med Roser og Vedbend.

Der strækker sig fra Dalvæggen i Nord en stor, fremspringende Klippeblok, Amtmandsstenen kaldes den, og hvo som herfra i Vaartiden har set en Solnedgang, glemmer den aldrig. Som et eneste silkegrønt Skovfald af Løvkupler drager Birkeskoven i Festtog fra de højeste Dalrande ned mod det mørkeblaa Hav, hvorover Aftensolen luer. Det lysegrønne Løvtag er saa fint spundet og saa tæt, at man næppe kan øjne

V. KYHN: FALD I DYNDALBÆKKEN EFTER REGNSKYL.

de Stammer, der bærer det; men ser man dem, lyser de hvide som Sølv og knejser ranke som Skibsmaster. Fra Dalens dybeste Bund, hvor Bækken haster rislende afsted, og op ad begge Klippedragene er alt en Strøm af lysegrønne Bølger, der synes at styrte sig ud i det Hav, der i lange, blide Dønninger suger Dyndalebækken til sig. Alt, som Solen synker, drager mørkere Tinter frem over det før saa silkeskinnende grønne. De hvide Stammer faar et kobberagtig Skær; der lægger sig en Rand af luende Guld oppe over den øverste Kant af Dalen, saa slukkes ogsaa den, og Christiansø, der før tonede højt ude fra Havet, hyller sig i Taage. De hvide Bølger kommer nærmere, de synes at rulle ind fra Vandet, at stige op fra Engen lige for din Fod, og snart forvandles Dyndalens solbeskinnede Birkesale til en i Taagespind indhyllet Elversal, hvorfra man kun hører Bækkens rislende Fald og Nattergalens sitrende Elskovstriller. Forgæves prøver man paa at trænge frem gennem dette Alfernes Rige. Ellepigen gør Bunden usikker og blød, drilagtige Gnomer lægger Sten og Klipper paa din Vej, Hybenrosen og Brombærbusken kaster sine Slynger, Vedbenden hilder dig i sine Garn, og kommer du endelig til Bækken, er alle Vadesteder forsvundne, alle Gangbrætter borte — selv tumler den sig kaad og vild, sejersstolt over, at den er den eneste, som forstaar at finde Vej ud af Dyndalens taagede Labyrinter.

P. HAUBERG: DYNDALEN. I FORGRUNDEN AMTMANDSSTENEN.

Helligdomsgaarden med sin Kilde, sine Klipper og Kløfter, Dyndalen med sit bløde Birketelt, sin Sol og sine blomsterrige Dybder er uden Tvivl den skønneste Idyl i Digtet „Bornholm“. Men vil man høre et Epos, vil man skue langtrækkende Vidder med susende Storm over skumsprøjtende Bølger, vil man se Fortidens Minder som sunkne Ruiner lyse i Aftensolglansen fra Klippens Top, da slaar Idyllen fra Rø ikke længere til. Man maa videre frem, op mod Nord, hen til den mørke, hemmelighedsfulde Højde, der hver Aften har tegnet sig i ubestemte Taager, og hver Nat sendt Blinkbud ned til os med sit flammende Fyr.

Vejen dertil er ikke lang. Har man Mod til at foretrække Kystens maleriske, men bratte Stier for den kedsommelige Landevej, lønnes man ved en Række Vuer, der vel i de store Hovedtræk er de samme, men dog

KARL JENSEN: ALLINGE.

skifter i Detaljernes brogede Mangfoldighed som Perlerne i Kaleidoskopets Spejl. Over en Mangfoldighed af Bække, der hver former sit særegne, grønne Dalparti, vandrer man over Tejgns Fiskerleje til Storedal, hvis mægtige Granitmure minder om Almindingen, medens dens rige Vegetation er i Slægt med Dyndalens. Kysten løber atter ud i Stenflager og Skær, men det varer ikke længe før Allinges røde Tage og det store Magasin titter frem under den højt opragende Kyst, og man er nu i Hammerlandets Hovedstad, hvis Kirke gemmer Lybeks Vaaben paa sin Lysekrone og Pestens Ofre paa sine Mindetavler. Det er en Hovedstad, hvori man ikke, selv med sin bedste Vilje, kan fare vild; ti den tæller kun seks Gader, medens dens Anneks Sandvig har fire, hvorved den opnaar Æren af at være den mindste Købstad i hele Kongeriget Danmark.

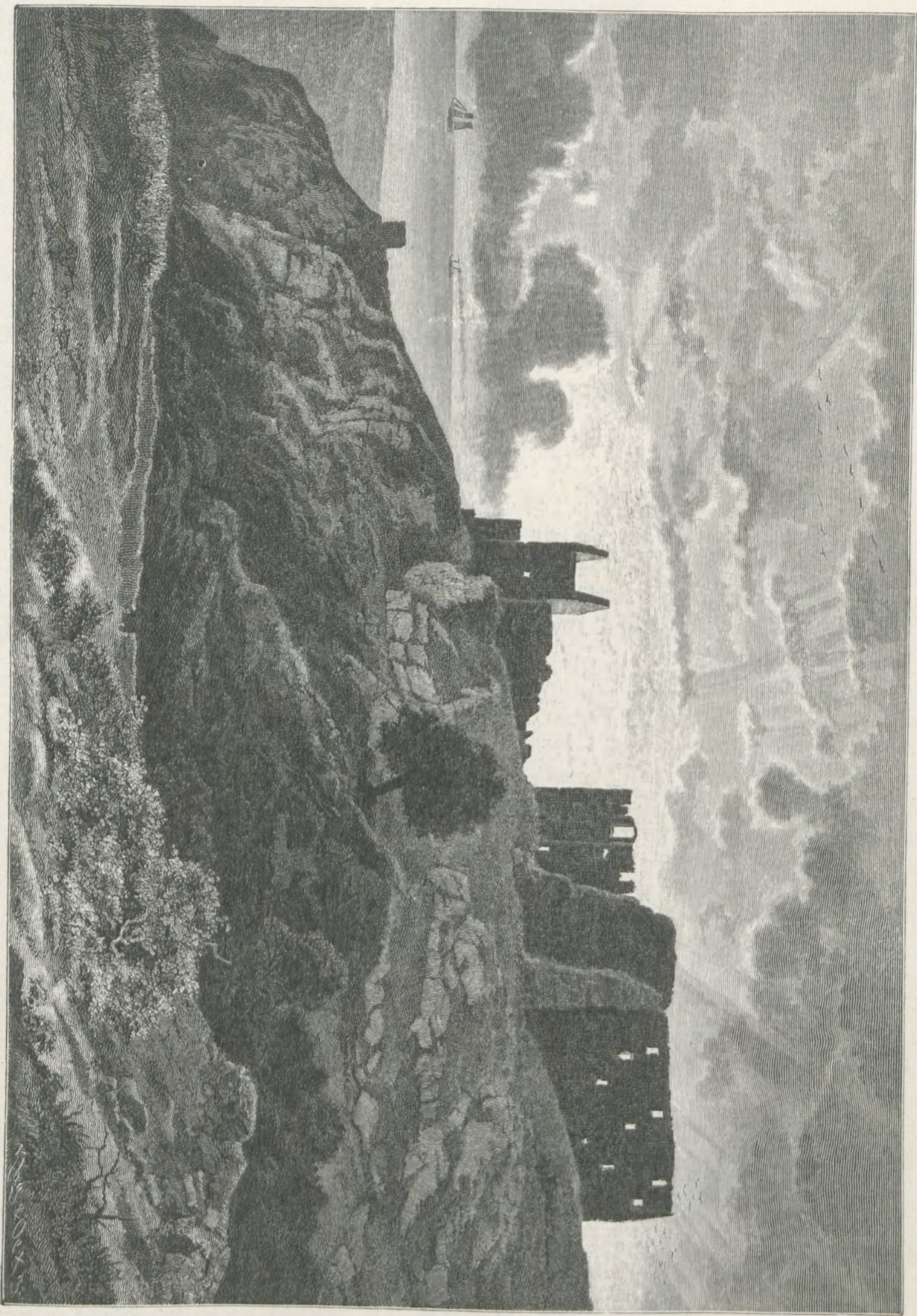
Naar man en stille Sommeraften gennemvandrер disse to fredelige Smaabyer, aner man ikke den vilde Natur, for hvilken de staar paa Forpost. Solen har lagt sig til Borgleje langt ude i Vest, Maanen er staaet op og belyser med sit blege Skær Landevejen, der fra Sandvig som en støvhvid Stribe stiger højere og højere opad. Pludselig hæver Kysten til højre sig i sin fulde Højde. Som tre uhyre stivnede Stenbølger ruller Hjorte-, Ørne- og Stejlebjerget ned mod den i Maaneglansen blinkende Hammersø, den eneste Fjældsø Danmark ejer. Som et aflangt, staaelgraat Spejl ligger den i Maanelyset. Ikke en Bølge kruser dens Overflade, og kun i Midten, hvor den naar en Dybde af henved halvhundrede Fod antager dens Vande dette underlige grønblaa Metalskær, der er Fjældsøer saa ejendommeligt. Ved en smal Landstrimmel skilles den fra Sænebugten, en halvrand Golf, et Bajæ i det smaa. Kun en Gennemskæring, og Hammersøen vilde blive en fortræffelig Havn, beskyttet paa alle Sider mod ødelæggende Storme.

Der har flere Gange været Projekter i denne Retning, men Foretagendet vilde blive for kostbart; nu gælder det derimod den lille, idylliske Sænebugt, fra hvilken man agter at udskibe Hammeren i Form af Granitkvadre til den slesvig-holstenske Kanal. Saa utroligt det klinger, har man solgt Danmarks stolteste Forbjerg til et tysk Kompagni, og Maanen formaar ikke at dække den Vandalisme, som Dagens Sollys drager endnu grellere frem. Telte og Barakker veksler med Oplagspladser og Materialsøre. Den saa harmonisk afrundede Fjældside med sine Gletscherstriber og sin mørkebrune Lyng flænges og flækkes i uregelmæssige Brud, hvor de forrevne Granitflager griner frem som Ribbenene under en afspækket Hvals flænsede Skind. De maleriske Fjældstier langs Søen er alt forsvundne. Hver Dag knalder ny Skud, hver Time ruller ny Stenmasser ned i det alt opslugende Dyb — kun Fyret glimter som en Stjerne rolig paa Ørnebjergets Ryg — det vil forhaabentlig dog vare noget, inden ogsaa det vandrer til Tyskland.

Vejen derop er ingen Farimagsvej. Solsvedent Græs, vindtørret Lyng og gletscherslebet Granit afbrydes af side Engdrag og skjulte Kildespring, hvorover Kærulden drager sin hvide Silke, lysende som Snefnug i Maanens usikre Skær. Foden bliver glat, Knæet trætt; Haanden griber usikkert om de stikkende Lyngtotter — da høres voldsomt Hundeglam, og man opdager en lun Dalsænkning, hvori der ligger en gammeldags Bondegård med Stengærder og Have. Det er Fyrbetjentens Bolig, mulig den samme, hvorfra det fordums Kulbaal tændtes, der i lange Tider brændte yderst paa Stejlebjergets Top. Nu er Forholdene forandrede. Endnu nogle Skridt opad, og man staar foran det prægtige, slanke Granittaarn, hvortil Hammeren selv i 1871 ydede sine uforgængelige Blokke. Fyret er tændt; dets femdobbelte Væge sender sin Naftalinflamme lodret i Vejret, og det mægtige Blus blinker gennem de krystalklare, slebne Linser med en Fiksstjærnes Pragt. Alt er, som paa Dueodden, Metal, Glas og Granit, alt ordnet efter samme Mønster, kun Taarnet selv er lavere paa Grund af dets høje Beliggenhed, men fra Laternen farer Lyset ud i en Højde af over tre hundrede Fod, medens det paa Dueodden nøjes med det halve. Og hvilken Forskel! — Hist hvide Sandmarker, ludende Klitter langs et døsig, i Sandet dovnende Hav — her brune Granitkuller, lodrette Fald, dybe Kløfter og vældige Spring, undtagen yderst i Nord, hvor Sandhammeren sænker sin bløde, hvide Arm, omfattende de sidste Rester af Salomons Kapel, fordum en hellig Kilde, et søgt Valfartssted, nu et okkergult, slimet Hul i Nærheden af nogle sørgelige Murlevninger, imod hvilke Stormbølgerne spottende slænger deres Skum.

Men oppe fra det granitfaste Taarn har Fyrmesteren Nat efter Nat alle en mægtig Naturs skiftende Billeder for sig. Snart lyser Maanen, klar som Sølv, i Sommernattens Stilhed ud over det hvilende Hav, blinker over Hammersøens Flade, leger i Løvet paa Hammerholms Birkelunde og kaster et magisk, drømmende Skær over Hammershus Ruiner, der med sine Taarne og Ringmure tonende højt fra Fjældets Top minder om Heidelbergs verdensberømte Rester. Snart hyller alt sig i Taage, Himmel, Hav og Fjæld, og Hammertyren brøler med langtrukne Hyl, som Ekkoet kaster milevidt over Havet. Saa kommer Vinterstormenes Tid — alt ligger i blændende hvidt; Sneen højner sig i Driver, Isen skruer under Kysten, Graniten brager under Frostens Favntag, Blokkene ramler ned fra Bratsiderne, og over de blødt nedskraanende Kuller lægger Isen sig blank og glat, medens Hammersøen lukker sit Øje for at sove Vinterens lange, dybe Søvn. Men saa mod Vaar, naar alt spirer og atter grønnes her oppe, da er det, som om et Fængsels Gitter brast, og det er et hjærteligt Velkommen, som da klinger den første af Vaarens Træfugle i Møde.

Hammeren danner et helt Fjældlandskab for sig; et dansk Fjældlandskab vel at mærke, men derfor ikke mindre dragende end Norges, hvor Blikket og Tanken ofte taber sig i trøsteløst Øde, i overvældende og dog indestængende Storhed. Her løser og befrir Havet overalt. Det er et magisk Spejl, hvis evig skiftende Billeder aldrig trætter. Kun dets Ramme veksler ikke. Støbt af Fjældets Sten, udskåret af Naturens Haand

E. LARSEN: HAMMERSHUS RUINER.

ligger den jærnfast, medens Menneskehaandens Værker smulrer til Støv mellem dens Stenornamenter. Med dobbelt Styrke træder dette Billede frem her paa Hammerens Top; ti hvor man staar, og hvor man gaar, drages Blikket og Tanken i lige Grad mod et Menneskeværk, stolt og stærkt som faa, bygget for Evigheden, som man siger, og saa — paa nogle faa hundrede Aar — kun en Dynge af Ruiner.

Hammershus er et Bind af Bornholms Historie, men det mangler baade Titelblad og Begyndelseskapitel. Ingen ved, af hvem, ingen, naar den første Sten lagdes til disse mægtige Mure, som nu ligger nedramlede i Blokke, der i Størrelse kappes med Fjældets. Dunkle Sagn, ingen historisk Vished, holder det over Daaben. Det siges at være anlagt af Valdemar den store som Værn mod vendiske Sørøvere; men det vides, at det først var Ærkebiskopperne af Lund, som, lidet sikre paa den anden Side af Sundet, her byggede en Ørne-

KARL JENSEN: DET INDRE AF MANTELTAARNET.

rede, der snart husede Kirkens højhellige Mænd, snart fredløse og Kongemordere. Det var Jacob Erlandsen, som under sin Kamp med Kristoffer den første drog sig tilbage til Slotsklippens utilgængelige Højder og forvandlede de svage Jordværker fra tidligere Tid til mægtige Borgmure. Nu blev Slottet Bispernes Sæde, hvorfra de mildelig brandskattede Øen. Bønderne maatte age med Sten tværs gennem Landet fra Limensgade til Allinge, og Svinggalgen paa Slotsbakken kvalte paa en nem Maade de misfornøjedes Protester. Et mægtigt Magasin, hele fire Stokværk, hævdede sig til Modtagelse af Bispetiende in natura, og for at man ikke skulde glemme at betale den, rejste sig som Slottets Kærne det mægtige Manteltaarn, bygget af røde, brændte Sten, hvoraf flere i et Hjærte bar Fabrikmærket HH, der baade kan sige Hammershus og Hans Hellighed, Bispen. En lille Kirke klistredes til det store Taarn — Salmesangen var ikke saa vigtig som Blideklangen — og da det var færdigt, kronedes dets seks Stokværk af et tvedelt Tag som paa Aa Kirke. Rustkamre, Vaabensmedie, Vagtrum og andre Udhuse samt tre massive, runde Fløjtaarne optog den øvrige Plads. Dette Kompleks, som dannede

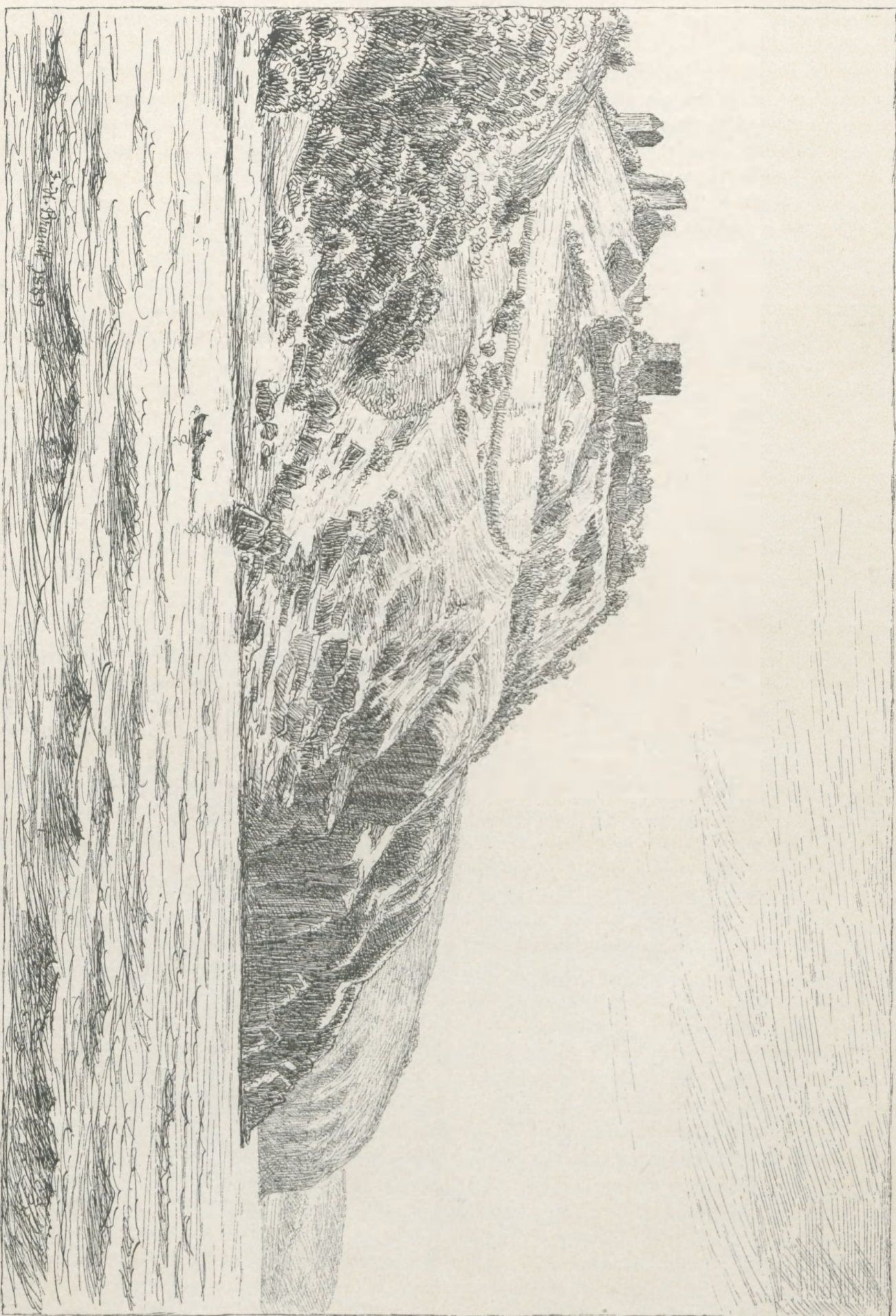

G. E. LIBERT: SLOTSBROEN OG DET SAAKALDTE ULFELDTSTAARN.

den egentlige Borg, beskyttedes af en tredive Fod høj Ringmur med halvrunde Kurer og to firkantede Fløjtaarne, hvoraf det sydøstlige endnu er saa vel bevaret, at det bærer sine kamtaktede Gavle, som giver det Udseende af en Landsbykirke.

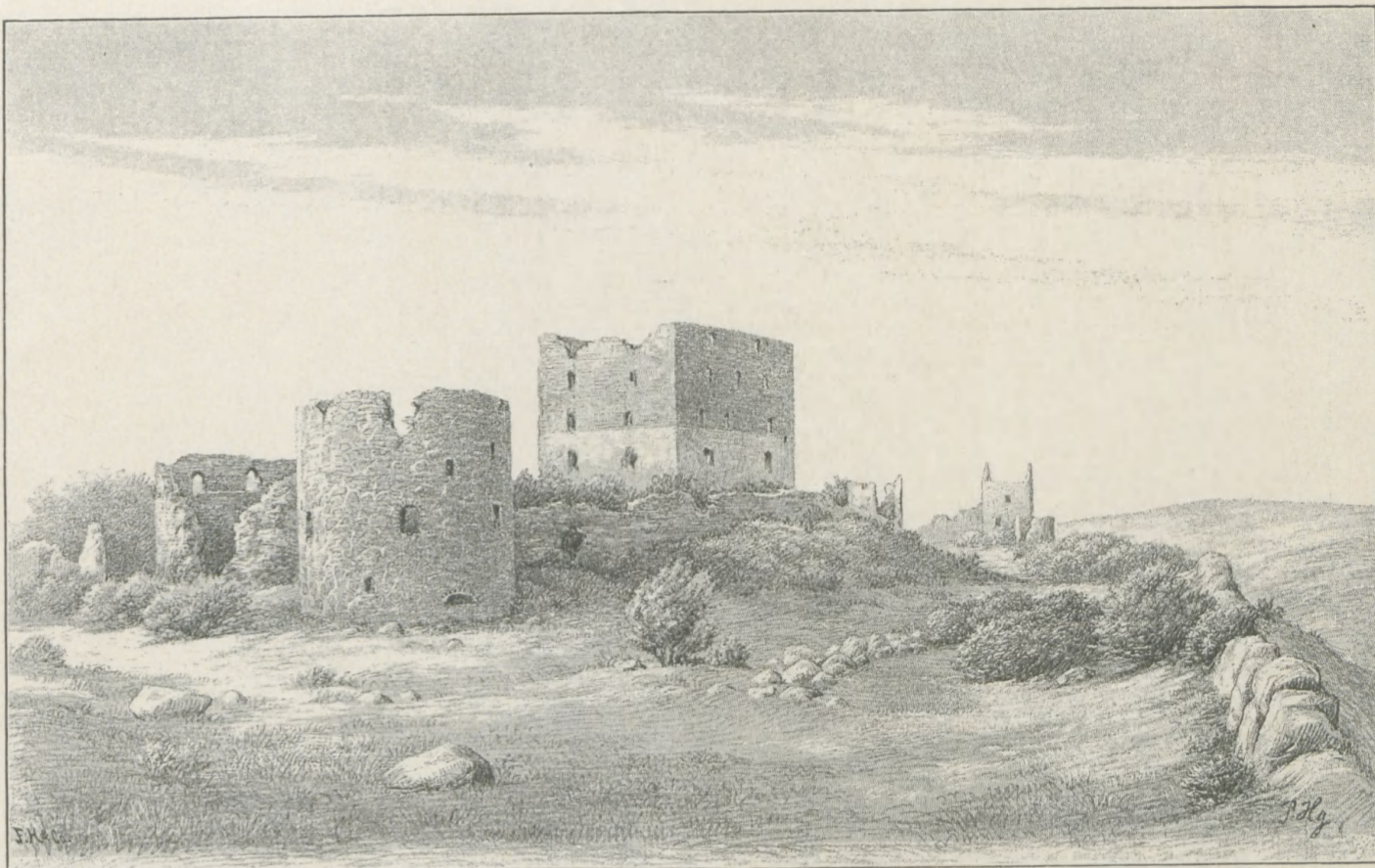
Disse Fæstningsmure, lagte af mægtige Klippeblokke i stenhaard Cement, maatte for Datidens Krigskunst være næsten uindtagelige; ti først skulde de bratte Granitsider bestiges, saa Ydermurene stormes, og selv om disse var tagne, blev Borgens Centrum tilbage, og mod Manteltaarnets Mure maatte selv den dristigste Pande faa blodige Mærker. Og dog er Hammershus faldet langt oftere, end man skulde tro. 1265 erobrede Erik Glipping Borgen, dog først efter flere Aars Belejring. Elleve Aar senere gaves den atter tilbage til Bisperne, og Jens Grand lønnede den kongelige Mildhed med at give Erik Glippings Mordere Husly paa Bispens Slot. Frem og tilbage gik nu Hammershus som en Kastebold mellem Kongemagt og Bispevælde; hver Gang det blev taget af Kongens Mænd — 1319 af Marsk Ludvig Albrechtsen og 1325 af Marsk Peder Vendelbo — slap det atter under Bispens Kaabe, og blev der i hele to hundrede Aar, indtil Kristian den anden gjorde Ende paa Legen ved 1522 at lægge Øen og Borgen under Kronen. Men allerede hen paa Sommeren var den kongelige Magt forbi, og Dannebrog strøget. Lybekkerne laa under Øen, stormede Slottet, nedhuggede Besætningen, og nu blev Manteltaarnet stærkere — Schweder Ketting sørgede for Svinggalgen. I halvhundrede Aar gjorde den dem god Tjeneste, men fra 1575 havde Borgen atter danske Befalingsmænd. Da Svenskerne i Midten af det følgende Aarhundrede tog det, var Hammershus kun en Skygge af, hvad det havde været i Middelalderens mørke Dage. Medens der dengang krævedes Maaneder, ja Aar for at faa det til at falde, krøb nu „Feltslangerne“ hurtig gennem de Mure, imod hvilke Stormbukken og Vædderen forgæves havde stanget. Holger Rosenkrantz maatte 1645 efter en kort Belejring overgive Slottet til Admiral Wrangel, og da Printzenskjöld var skudt 1658, kunde Svenskerne kun holde Slottet mod Øens Befolkning i lige saa mange Dage, som Kong Erik Glipping i sin Tid behøvede Aar. Fra nu af havde det udspillet en Rolle, som Christiansø tog i Arv til liden Baade for Statskassen og til stor Skade for Hammershus, der nu blev betragtet som en overflødig Statsejendom, tjenlig først til Fængsel, saa til Stenbrud. Allerede 1736 laa Bispens store Magasin og de fleste af Yderbygningerne i Ruiner. Kun Manteltaarnet, Kirken og Kommandantboligen stod under Tag. Seks Aar efter begyndte man uden nogen egentlig Grund paa en systematisk Nedbrydning for Statskassens Regning, og de røde Munkesten vandrede nu Øen rundt, formende sig snart til en Hovedvagt i Rønne, snart til Huse eller til Svinestier, som det nu kunde falde sig. Først i 1822, altsaa firsindstyve Aar efter, standsede en kongelig Forordning den almindelige Plyndring, der har kostet Bornholm sin eneste Fæstning og Danmark et af de ejendommeligste Slotte, som Middelalderen ejede.

Det er med en halv bitter, halv vemodig Følelse, at man vandrer omkring paa denne øde Plet, der en Gang husede saa meget Liv, skuede saa megen Kamp og vandt saa liden Hæder — mange mørke Erindringer, megen Skygge falder inden for disse Mure. Men er den historiske Himmel mørk og dens Lys dæmpet, saa glider Himlens Sol med fordoblet Magt over disse Minder fra Middelalder og Nutid. Der bølger et Hav af Solguld over disse Taarne og Tinder og halvt nedstyrtede Mure. Foraarets Blomster drager brogede Tapeter over de ved Vintertide saa nøgne Sale, medens Stær og Skade, Allike og Krage, Falk og Ørn holder Gæstebud derinde. Som Torneroses fortryllede Slot hviler Borgen, omgivet af mylrende Træer og Buske, en Mur, paa hvilken Hvidtjørnen er Lansedrager, Hybenrosen Forvagt. Alt er saa dødt, saa tyst, saa aandeagtig stille. — Solskiven midt i Slotsgaarden vilde gerne vise Tiden, men Tidens Haand har slidt dens Skive og brudt dens Viser. Mellem den gamle Brolægning grønnes Græsset som i en Have. Brønden er sunken sammen, Slotsmøllen stoppet, og Mølle dammen overspunden med et Væv af Vandax, Ranunkler og Aakander, som forvandler Vandspejlet til svømmende Blomsterbede. Langs de forfaldne Bastioner kryber Brombær og Roser. Hugormens Hvislen høres derinde — saa er den forsvunden — alt er atter stille. Det klinger som klagende Suk, der høres som Klirren af raslende Lænker fra Manteltaarnets Dyb — det er kun Vinden, som suser gennem Glamhullerne; Skriget hist nede var en flygtende Tejstes sidste Farvel. Forunderlig øde, uhyggelig dødt bliver det her oppe, alt som Skyggerne længes og Aftensolens sidste kobberrøde Skyer gaar over i blygraat og sort. Det er som mylrede lydløse Skygger frem af de halvmørke Kroge; som byggedes der atter paa Værn og Vold, som tumledes der stille med uhyre Masser nede i Dybet. Man spejder og lytter — det er kun Bølgernes dæmpede Skvulp mod Klippens Fod, og den underlige Rallen hist ude fra Pynten, hvor Svinggalgens Arm førte Fangerne ud over Østersøens Dyb, er kun Vandets Sug, naar det ruller over Skærene i den sorte Ovn, der som en gigantisk Kælder huler sig ind under Slotsklippens brat nedfaldende Spids.

J. H. BRANDT: HAMMERSHUS, SET FRA SENEBUGTEN.

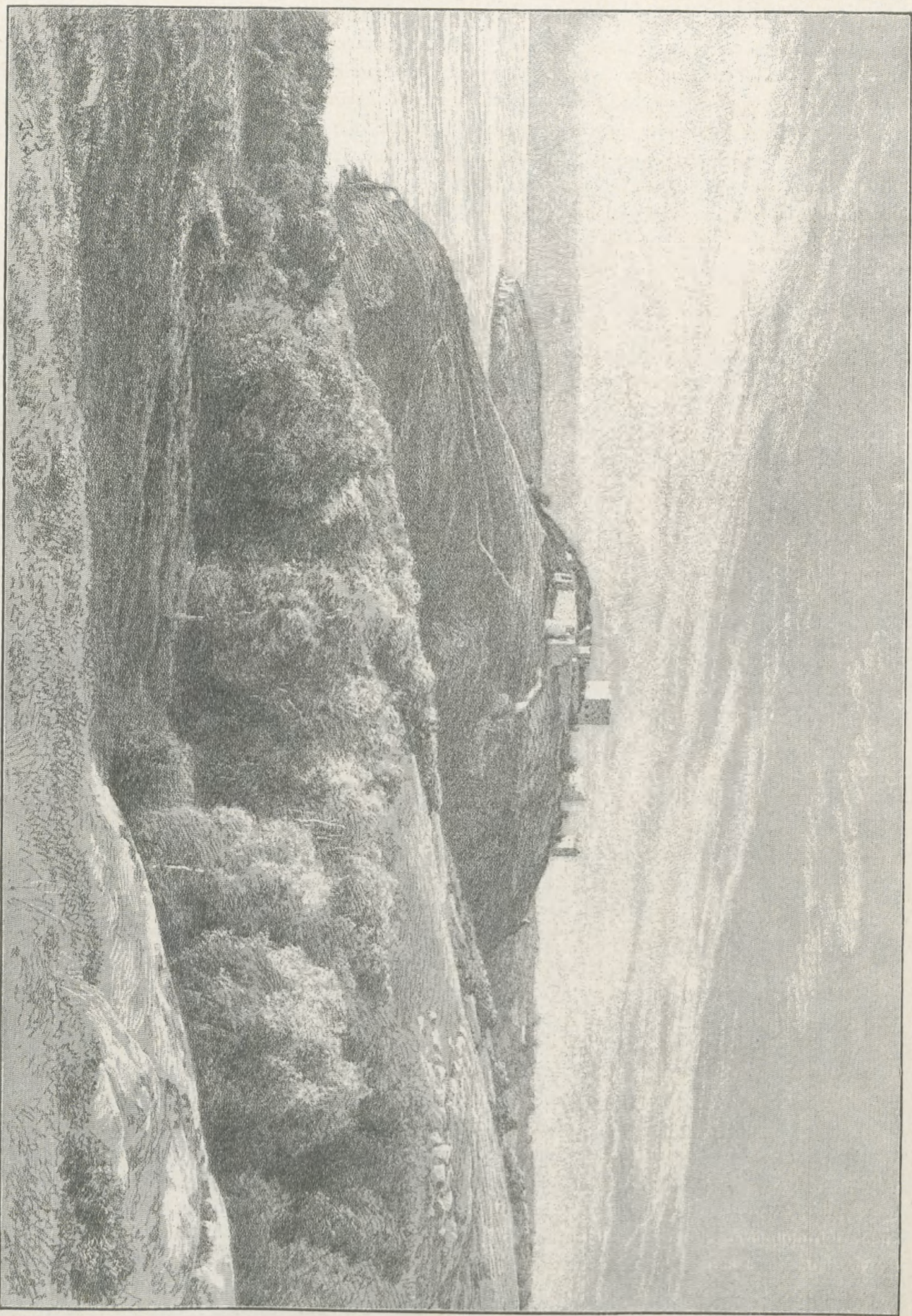
Men drager ved Aftentide Fortidens og Nattens Skygger aandeagtig hen over Bispernes Borg, saa straalder den atter ved Dagens Frembrud i fornyet Lys. Gøgen vaagner af sin korte Søvn og begynder med enkelte halvkvalte Kuk, som var den endnu ikke rigtig i Takten. Fra Paradisdalens Kløfter, fra Møllebyggens blomsterhvide Tjørne istemmer Nattergalene deres Afskedskvad til Nattens vigende Taager, og Uglerne slaar Kulbøtter for at naa Manteltaarnets Glamhuller, inden den stigende Sol blænder deres Syn. Duggen hænger tykt i Busk og paa Blomst, Guldregnen og Syringen i Kommandantens gamle Have dufter i Morgenluftens Friskhed, og over de forfaldne Bastioner stryger Havets friske Vind. Aaboen forlader sit Edderdunsleje i Klippens Kløft og vugger sig i smaa Flokke paa de gyngende Bølger, medens Søbapegøjen med sit røde Næb sidder ensom paa et enligt Skær, stirrende dybsindig hele Timer ned i Vandet, som ventede den paa, at en enkelt fremskreden Torsk skulde faa i Sinde at flyve i Gabet paa den. Alt her oppe er saa uberørt af Kultur, alt saa livsfriskt, saa

P. HAUBERG: RUINERNE AF DEN INDRE SLOTSBYGNING MED MANTELTAARNET.

nervesundt styrkende, saa skicket til Vækst og Grøde, at man næsten ikke begriber, hvorfor disse Borgens Rester ikke iklæder sig Fortidens Dragt og atter lader deres gyldne Fløje blinke i Solen.

Over Sorg og Nød, over Jammer og Fortvivlelse har disse Fløje blinket. Til dem er der blevet stirret mangen en stjerneklar Nat, medens Corfitz Ulfeldt og hans Hustru gjorde de sidste Forberedelser til at forlade deres Fængsel, ventende paa, at Fløjen skulde pege mod Sydvest, for at de kunde naa deres Længsels forjættede Land. Hvor man saa vandrer, og hvor tit man gaar Ruinen rundt — bestandig vender man dog tilbage til det skumle Manteltaarn og derfra til Taarnet i Øst, det lille firkantede med de spidse Gavle. Dette kalder Bornholmerne endnu Ulfeldtstaarnet, men det har for saa vidt kun spillet en Rolle ved Undvigelsen, som det var i dets Nærhed, at Nedfiringen over Slotsmuren gik for sig. Man maa have læst hin Martsnats Historie, man maa have staaet ved disse Styrtinger og set ned i dette Dyb, hvoraf Leonora Christina, selv tungt belastet og saaret, trak den lemlæstede Tjener op, for at forstaa Storheden af hendes aandelige og legemlige Kraft. Lad os da, medens vi staar netop paa samme Sted, mindes dette mærkelige Kapitel af hendes Lidelseshistorie.

KARL, JENSEN: HAMMERSHUS SET FRA SLOTSLYNGEN.

Den 27. Juli 1660 løb et kongeligt Skib om Aftenen ind i Rønne Havn. Det medbragte Corfitz Ulfeldt og hans Hustru, der af Skibets to Officerer straks blev overleverede til Generalmajor Adolf Fuchs, en Udlænding af ringe Stand, som, efter at have kæmpet i de spanske Nederlande, var bleven kaldet til København, under hvis mindeværdige Belejring han havde gjort sig hæderlig bemærket som Kommandant paa Christianshavn. Han var i øvrigt en raa Soldat, lige saa krybende over for Frederik den tredie som brutal mod Corfitz Ulfeldt og hans Frue, hvem han mere behandlede som et Par dømte Forbrydere end som politiske Fanger, der kun var satte i foreløbig Varetægt paa Hammershus, indtil deres Sag var bragt til Ende. Der udviklede sig hurtig en heftig Forbitrelse mellem Fangerne og deres Plageaand; stundum talte de slet ikke til ham, stundum svarede de ham kun med Haan eller bidende Sarkasmer. Heri var især Leonora en Mester, efter at hun ret havde lært Fuchs at kende som det, han var — en brutal, løgnagtig, pengegrisk Plebejer.

Forholdet forværredes end mere, efter at Fuchs en Nat var trængt ind i Fangernes Sovekammer og havde frataget Leonora hendes Juvelskrin, som han først forseglede med Ulfeldts Segl og senere aabnede for at forvisse sig om, at det virkelig indeholdt et Bankbrev, af hvis Beløb Leonora tidligere havde tilbudt ham 20,000 Rd. for at lade dem undvige. Fuchs havde imidlertid forlangt 50,000, og da Fangerne ikke vilde eller kunde udrede dette Beløb, og da Fuchs's Plagerier steg til det yderste, blev de enige om ved Flugt at unddrage sig et Fangenskab, der dengang saa ud til at skulle blive livsvarigt.

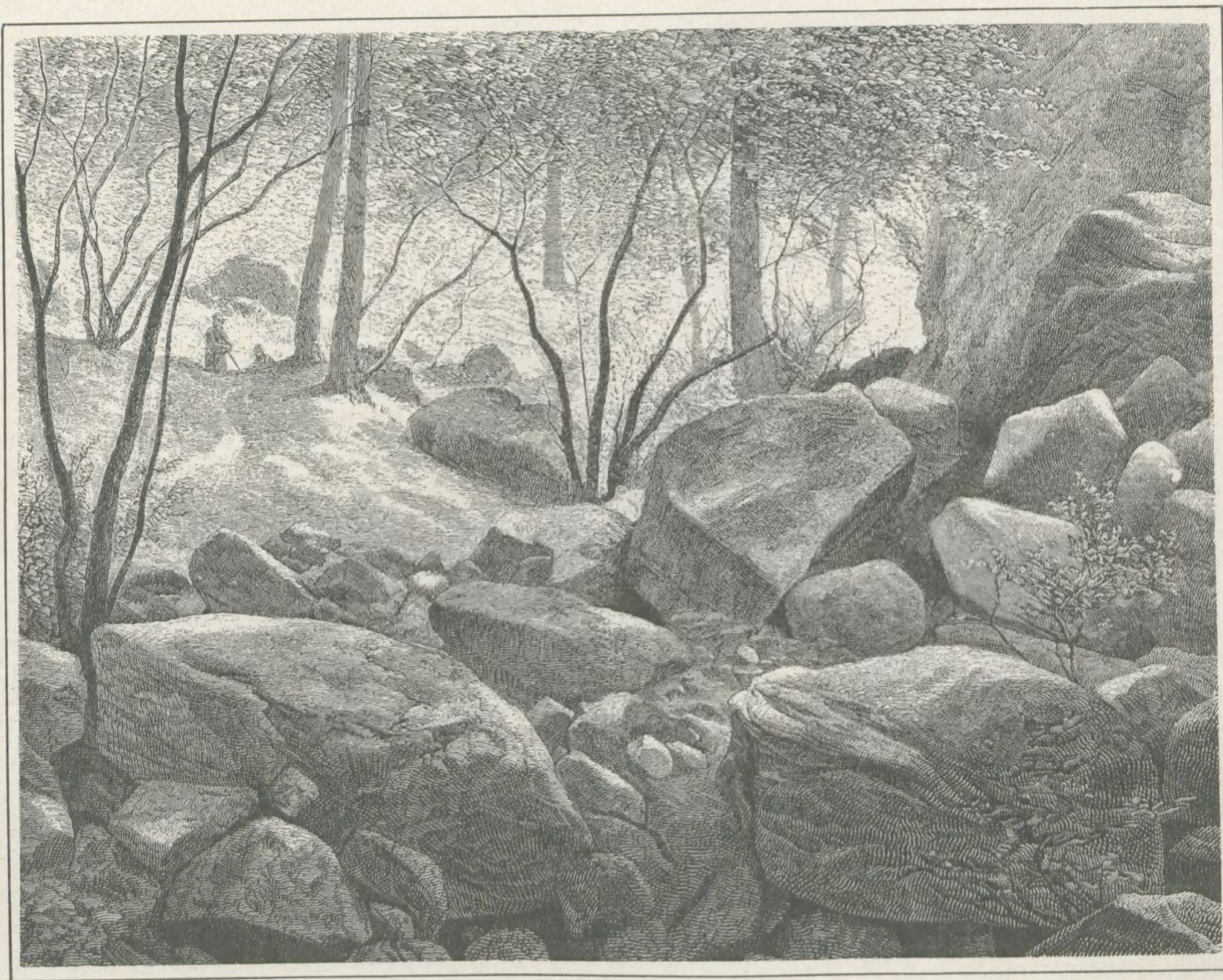
Deres Fængsel var den 30. Juli „Rustkamret i Taarnet“, men forandrede senere til et Rum, der maa have ligget i Kirkefløjen tæt ved Manteltaarnet. I Begyndelsen nærrede Fuchs stor Bekymring for, at de skulde undvige. Han lod en Vagt besætte Forstuen; to Soldater posteredes uden for Døren, som havde en Aabning, for at man stadig kunde kontrollere Fangerne, og med lidet Hensyn til Leonora blev der hver Nat sat en Skildvagt ind i det fælles Kammer „for at passe paa, hvad Fangerne foretager sig, samt vare paa Lyset, som brænder hos dem“. Føjer man hertil, at der var Folk baade oven over og under Kamret, at der atter var Vagter uden for Taarnet, og at hele Slottet var omgivet med en Ringmur af betydelig Højde, saa maa man indrømme, at Muligheden for en Flugt var saare ringe, og at Fuchs havde Ret, naar han skriver til Kongen: „Der sidder de godt og skulle ikke undløbe mig“.

Men Leonoras energiske, rastløse Sind tænkte kun paa Flugt. Hun var Sjælen i det hele, ti Ulfeldt selv var sunken sammen af Sygdom, Sorg og Savn — „han er allerede konfus i sin Forstand, og snart levende, snart død“, indberetter Fuchs. Det var dette Vrag, hun elskede og vilde frelse.

Fra København havde hun faaet sendt tre Par Lagener til sin Seng, og det var til disse, hun satte hele sit Haab om Flugt. I Vinternattens Mørke forvandlede hun dem til Tove; af et enkelt syde hun et Sejl, der skulde bruges til den Baad, de haabede at finde ved Kysten. Tjeneren, en trofast Vesterjyde, Peter Pflügge, omdannede nogle Træstykker, han havde fundet, til et Par tarvelige Aarer, og Corfitz Ulfeldt opgav sit Snitteri i Bordpladen for med en Egetræs Pind at underbore Stenene ved Vinduet, hvori Jærnstængerne sad.

Den 23. Marts var Vinden nordost, og da alt var færdigt, besluttede man at undvige samme Aften, naar Mørket var faldet paa. Da Klokken blev otte, gik Tappenstregen paa Slottet, og under den Allarm, Trommerne gjorde, brød Fangerne Jærnstængerne løse, efter først at have barrikaderet Døren indvendig med et Tværtræ, der tillige dækkede Observationshullet i Døren. Tilsynet med Fangerne var i den senere Tid blevet temmelig slapt, mulig fordi Fuchs ansaa Ulfeldts Helbred for saa svagt, at han ikke formaade at flygte, og Vagten neden for Taarnet var derfor bleven inddraget. Herpaa stolede Fangerne, og hen ad Klokken ti, da de maatte formode, at alle var gaaede til Ro, begyndte de at anbringe Nedfiringsapparatet, hvis Snore løb i Skurer, som var smurte med Lysetælle. Leonora gik, som sædvanlig, i Spidsen. Siddende paa et lille Tværbræt, der var bundet til Enden af Lagenstrimlerne, lod hun sig resolut fire ned fra en Højde, som hun selv angiver til 42 Fod. Hun naade lykkelig Jorden, men nu viste der sig næsten uovervindelige Vanskeligheder med Ulfeldt, til hvem der, paa Grund af hans Svaghed, var lavet en hel Nedfiringsskasse, indvendig foret med Puder. I længere Tid blev han siddende i Klemme, og først efter store Vanskeligheder lykkedes det at faa ham gjort klar af Vinduet og firet ned, hvorpaa Tjeneren hurtig fulgte efter. Det gjaldt nu først at undgaa Vagterne og dernæst at finde et nogenlunde passabelt Sted i den høje Mur, der omgav Slottet. Fangerne, som ikke var synderlig lokaliserede, famlede om i Mørket, og under denne Vandring styrtede Ulfeldt i en Mudderpøl til midt paa Livet og mistede sin ene Sko. Endelig naade de Runddelen ved Kvægstalden, og her lykkedes det dem at fire sig ned fra Muren, ligeledes fra en betydelig Højde. Men endnu havde de det værste tilbage. De var komne ud paa Slotsklippens sydlige Side, og denne styrter med omtrent lodret Fald et Par hundrede Fod ned

i Dybet. Natten var bælgmørk; det gav sig til at regne, og uden at kende Vej eller Sti maatte de paa alle fire krybe hen ad de slibrige Klippeskrænter, følede med Hænderne, hvor Klippen slap, og maalende med nedkastede Sten, hvor dyb Afgrunden var. Ulfeldt tabte ganske Modet. Han vilde vente, til Dagen brød frem, men Leonora tabte ikke Fatningen. Hun og Tjeneren vedblev at lade Stenene trille ned ad Klippen, vedblev at lytte efter, hvor dybt de faldt; endelig var de ved den Vej, de saa inderlig søgte — en stor Sten rullede ganske kort og blev saa liggende. Tjeneren krøb forsigtig efter Lyden; men pludselig bragede det under ham, de hørte et Raab, et tungt Fald — det var en Busk, som havde standset Stenen paa Klippens yderste Styrtning, men

G. E. LIBERT: I PARADISDALEN.

den kunde ikke bære Peter Pflügge, og nu laa han nede i en af Kløfterne, efter al Rimelighed knust; ti han raabte ikke om Hjælp. Forgæves bad Ulfeldt sin Hustru om at vende tilbage. Uden at ænse Faren, krøb hun ned til det Sted, hvor Busken havde staaet, og kort efter hørte hun Tjeneren jamre sig dybere nede — den tunge Oppakning, han bar paa Ryggen, havde taget en Del af Stødet af. Frelse sig selv kunde han ikke, og paa Leonoras Tilraab svarede han, at hun skulde blot lade ham ligge; hun kunde dog ikke hjælpe ham op. I dette fortvivlede Øjeblik, hvor alt syntes at glippe, viser sig ret Storheden af Leonoras ubøjelige Mod. Staaende paa den yderste Rand af Klippen, med en dyb Styrtning paa hver Side, løser hun det Reb, hun bærer om Livet og kaster dets ene Ende ned til Tjeneren. Hun har kun Fæste for venstre Fod; en stor Sten løsner sig højere oppe, ruller ned og flænger hendes Kjole; selv bærer hun hele Baadens Takkelage paa sin Ryg — men trods

dette giver hun ikke tabt, og det vidunderlige sker — hun har atter den trofaste Peter Pflügge frelst ved sin Side. „Kun Gud kunde lade dette mit Foretagende lykkes“, ytrede hun senere; men Fuchs, som Dagen efter undersøgte Stedet, og fandt Sporet af hendes Fod, havde sin egen Opfattelse og indberetter til Kongen, at det kun ved Djævelens Hjælp havde været hende muligt at holde sig fast paa saadant et Sted og oven i Købet komme en anden til Hjælp.

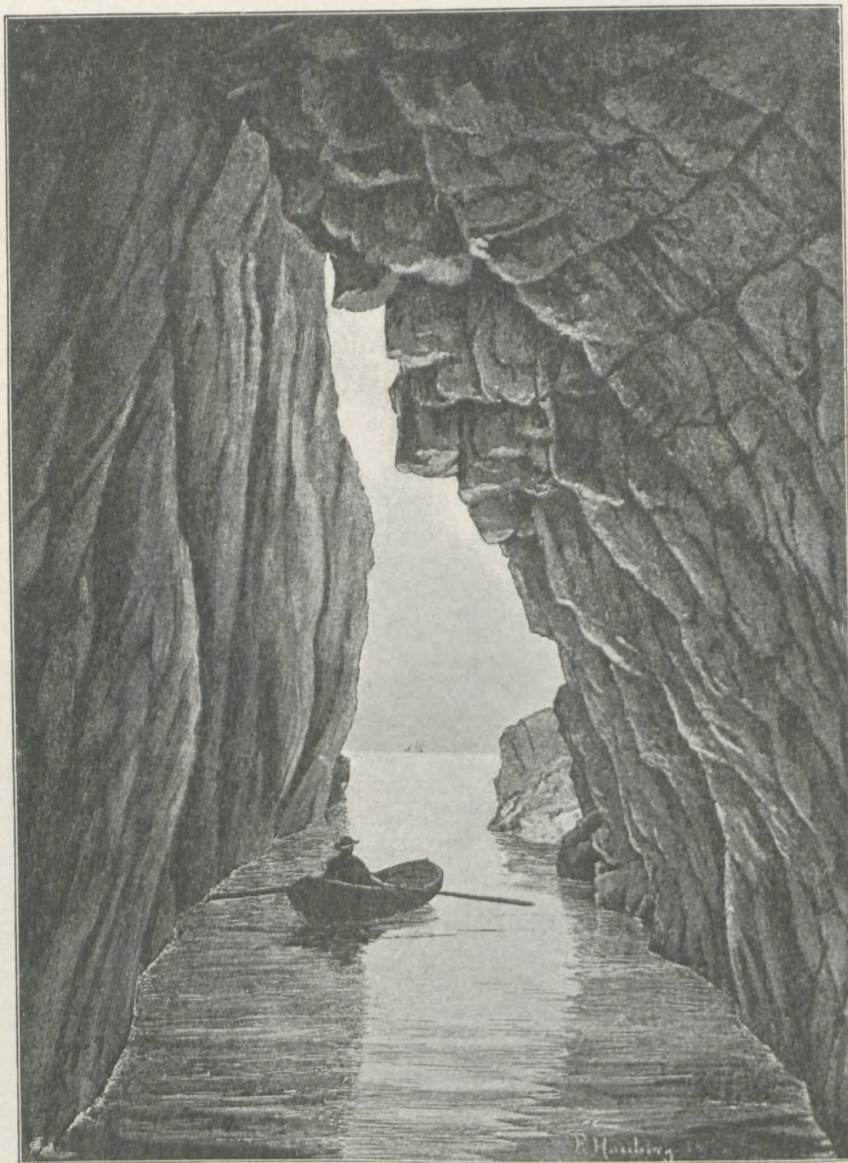
Udmattede og forpinte krøb de nu atter opad og hvilede en Stund; men da Maanen kom frem, opdagede Leonora en Nedgang, som hun allerede havde lagt Mærke til en Dag, da Fuchs havde tilladt hende at spasere med sig. Uagtet Ulfeldts Indsigelse begyndte de atter Nedstigningen, idet de tog ham imellem sig, og saaledes naade de endelig til Slotsklippens sydostlige Hjørne, hvor de stansedes af en ny Mur, der hørte til Fæstningens Udenværker. De var imidlertid nu saa udmattede og forslaaede, at de ikke mægtede at bestige den, men maatte begynde at bryde Hul i den forneden, for paa denne Maade at krybe igennem. Ved Støjen af de nedrullende Stene vækkedes en Bonde, som havde en Slags Kro tæt ved Stedet, og som trode, at Tyve vilde bryde ind i hans Svinehus. Da de ikke svarede paa hans Raab, hentede han sin Bøsse og sin Kone, og saaledes bevæbnet kom han atter imod dem. Men da han i Morgentaagens usikre Belysning saa de „ubekendte, underlige Postyrer“, blev han helt underlig ved dem. „Ti“, melder Fuch, „Grevinden var behængt med al Slags Dingeldangel af Snore, Lagener og Sejl, og de Pløkke og Træstykker, som var bundne dertil, og som de vilde bruge til deres Sejlads, raslede mod hverandre; dertil havde hun den forpinte Greve, som ikke kunde gaa alene, paa Halsen. Tjeneren krøb ogsaa afsted noget hinkende og krumbøjet paa Grund af hans Fald, og med en stor Bylt paa Ryggen, og ovenpaa Bylten var der bundet to krumme Træstykker, hvoraf de vilde betjene sig ved deres Sejlads. Disse Træstykker forestillede ikke daarligt et Par Horn, saa at saadanne Postyrer paa Grund af Taagen slet ikke syntes at ligne menneskelige Væsner.“ Bonden og hans Kone flygtede derfor ilsomt ind i deres Hus, aflaasede Dørene, og Vejen ned til Kysten var nu fri. De havde dog ikke gaaet ret langt, før Kræfterne aldeles svigtede Ulfeldt. Han kastede sig ned paa Jorden og bad de andre flygte uden ham; han var nær ved at dø. Leonora og Tjeneren maatte nu næsten bære ham afsted, og saaledes naade de den lange Vej ned til Stranden. Her ventede dem den sidste, bitre Skuffelse, dobbelt haard efter saa uhørte Anstrængelser. Alle Baade var efter Fuchs's Ordre trukne paa Land, og da det nu begyndte at blive lyst, maatte de hurtig opdages. Med Fortvivlelse i Hjertet gik Leonora ind i en Fiskerhytte tæt ved Sandvig og bad om en Baad; men Konen, som var alene hjemme, afslog hendes Bøn, og det samme gjorde to Fiskere, skønt hun lovede dem hundrede Daler og en Gaard hver, hvis de vilde hjælpe hende afsted. Kort efter blev de anholdte af Føreren for Strandvagten, Morten Jensen, som atter overleverede dem til Major Krantz. Dette var, midt i Uheldet, dog et Held for Ulfeldt; ti da det rygtedes, hvem Fangerne var, stimlede Befolkningen til, og da de i Ulfeldt saa den Forræder, som havde bragt deres Ø under svensk Herredømme, havde de utvivlsomt dræbt ham, hvis ikke den af Krantz opstillede Vagt havde forhindret det.

Da Fuchs erfarede Fangernes Undvigelse, blev han som rasende. Han sprang tordnende og bandende ud af Sengen, og for afsted for at se, hvorledes de, „der sad saa godt og ikke skulde undløbe ham“, dog havde baaret sig ad. Han lod den barrikaderede Dør sprænge, og da han traadte ind, mødte hans Øjne et mærkeligt Syn. Midt imellem henkastede Sengeklæder, Halm og Træværk sad en melankolsk Kat med tilbundet Mund og en rød Narrehue paa Hovedet. Det var Leonoras sidste Farvel til den Mand, hun foragtede. Midt i Kval og Kvide, forfulgt af Ulykken som faa, havde hun, endnu med Flugtens uvisse Udfald for Øje, Humor nok til at haane sin Bøddel paa en Maade, der ganske stemmede med Tidens Aand. I Sandhed, saa længe der er en Sten tilbage af Hammershus, vil i den være indridset Leonora Christinas Navn.

Det er dog ikke de sjunkne Mure, ikke de historiske Minder alene, som drager Vandreren til Slotsklippens Højder. Som en Juvel er den indfattet i en Ramme, hvortil Land og Hav skænker deres bedste Perler. Det er dog især Kysten og Klipperne, som drager; men for ret at se dem i deres Storhed maa man ud paa det gyngende Hav, og dertil er der god Lejlighed — Fiskerne fra Vang er udmærkede Søfolk og har fortræffelige Baade. Allerede ved Hammeren træffer vi lignende Skær og Grotter, som vi kender fra Rø; men Kysten er langt vildere, Klipperne og deres Huler ganske anderledes imponerende. Den vaade Ovn, en af Naturen hvælvet Spidsbue, gør især ved Solnedgang et imponerende Indtryk. Baaden gynger i regelmæssig Takt dybest inde i den hvælvede Grotte, hvis Loft er højt som en Kirkes. Den synkende Sol sender lige i Horisonten sine spillende Straaler som en Helgenglorie ind gennem Hulens Portal, og i dens røde Glans falder med klokkelignende Klang snart Rubiner, snart Diamanter som Vanddraaber ned fra det sorte Loft, der taber sig i Aftenens

Skygger. Rødgylden blinker i nogle faa Minuter Vand og Vægge, saa dukker Solen under, en kobberagtig Glans spiller hen over Vandet, og faa Øjeblikke efter er alt sort og graat, Bølgen sukker som i Smerte, og de faldende Draaber, der før lyste som Edelstene, forvandles nu til iskolde Dryp, der hurtig jager den lette Baads Besætning ud paa Dybet igen.

Forbi „Jomfruen“, en Kvarsaare, der paa Klippens mørke Baggrund tegner sig som en fra Søen i Land dreven Helgenskikkelse, gaar Farten omkring „Løvehovederne“ til den sorte Ovn, der aabner sig i Slotsklippens Pynt, som var det en Udfaldsport, dannet af Menneskehaand. Naar Søen er rolig og Vandet lavt,

P. HAUBERG: DEN VAADE OVN VED HAMMERSHUS.

ligger den død og stille, halv opfyldt af mægtige Sten og Skær, som Bølgen har kastet i dens Gab; men med en frisk Nordvest kommer der Liv i disse døde Masser. Vildt vælter Søerne fraadende frem, styrter med Tordenlarm ind i Hulens Svælg, river og rusker i de løse Sten, og naar de atter kastes tilbage, tunge af Tang og Sand, ser det ud, som naar en Grønlandshval spyr Vandet ud af sit mægtige Gab.

Over Mølleviggen, forbi Slotslyngens Banker gaar Farten til Vang, næst Gudhjem Øens skønneste Fiskerby, gemt under Klipper og Skær, hvorigennem Finnedalen drager sin Lyng og sine Birke. Kysten bliver højere, Vinden friskere; men den kommer i Stød og Kast, styrtende sig lunefuldt ned gennem Dale og Kløfter.

Snart er Vandet spejlblankt, Sejlene slingrer og Baaden ruller i Dønningen uden Styr, uden Takt. Saa kruses Havet i sorteblaat, en let Skumstribе lægger sig ud fra Land, og afsted gaar det i susende Fart med Lønningen halvt i Vand og Haanden løs paa Storsejlets Skøde. Saa kommer der atter Dødvande, saa et susende Kast — det brager i hele Rejsningen, men Folkene lemper de store, jærnbefæstede Sten over i Luvart, og Styrmanden siger tørt, med et Blik til Topsejlet: „Det gaar nok, vi behøver ikke at ta' det“. Talen falder paa Sejlad, paa Strandinger. De fleste af Folkene har faret Jorden rundt, men under Sejladsen her, hvor Klippen styrter sig lodret i Dybet for atter at dukke op paa favnedybt Vand med knusende Skær, har de et Øje paa hver Finger.

„Vi sejler ellers inte gerne med Selskab her“, bemærker Styrmanden tørt. „Københavnerne vil jo gerne ned til Kapellet; men saa faar de kravle over Land — deres Damer sejler vi ikke med“.

„Hvorfor ikke?“

Han strammer Skødet, vender Hovedet halvt og svarer med urokkelig Alvor: „Næ, for ser De: gaar der lidt Sø, saa sviner de os Baaden til. Hiver vi over, saa vræler de, og gaar vi rundt, saa drukner de.“

Nu forstaar jeg, hvorfor der saa sjælden sker Ulykker under Kysten her, med Baade vel at mærke, med Skibe er det en anden Sag.

„Der strandede Engelskmanden „Saida“, siger han og peger mod Klippen. „Den rendte Spryddet lige i Land og knuste Boven. Der gik meget Te i Vandet den Gang, kan De tro“.

„Og billigt blev det“, bemærker en anden. „Vi fik vaad Te for fire Skilling Pundet, og saa var der saadan fin Pomade — ja, vi brugte det nu til Smørelse, for hvad skulde vi med det Kram? Ja, det var et svært Forlis!“

Vi gør en pludselig Vending, og et Øjeblik ser det ud, som om vi skulde dele Engelskmandens Skæbne. Men Sejlene falder; der klares forude med Baadshagen, Baaden hugger svagt mod et udløbende Skær — vi ligger under „Hvidkleven“, mod hvis lyse Fjældside en mørk, brat udskydende Klippe fortøner sine takkede Konturer. Det er Jons Kapel, Nordvestkystens stolteste Klippe, næst Hammeren og Rø Bornholms mest søgte Parti.

Hvorfra denne mægtige Granitblok har faaet sit kirkelige Navn, er ikke let at afgøre; ti her findes ikke Spor af noget Kapel, og hvad Mr. Jon angaar, saa taber han sig i Tidens Mørke. Sagnet paastaar, at han, da Biskop Egeno kristnede Øens Befolkning, var en Slags Missionær, en hellig Eremit, som bebode en Hule i dette Fjæld, fra hvis Top han forkyndte Kristendommen for de paa Stranden forsamlede Hedninger. Man behøver blot at kaste et Blik paa de mægtige Omgivelser for at se, hvor urimelig denne Fremstilling er. Hvad der kan rummes paa den smalle Stenbræmme, der kniber sig om Klippens Fod, er kun Flokke af Maager og Teister, hvis Unger skræpper fra Fjældets Spalter og Huller. Og ve den Apostel, der fra denne Klippetop skulde tale til Folket. Hans Ord vilde tabe sig i Vindens Susen, i Bølgernes Rullen, overdøves af Maagernes Hvin og Aaboens hæse Skræppen. Nej, hele Klippen former sig, set fra Havet, som et Kapel, og derfra har den efter al Rimelighed faaet sit Navn.

Vildt, sønderrevet og stejlt hæver den mørke Fjældside sig op af Havet, omflagret af lette Fugle og kun møjsommelig besteg af den menneskelige Fod. Seje Brombær og forkrøbnе Hyldebuske suger sig fast i Granitens Revner, sprøjtes over af Havets Skum og blomstrer dog midt i Klippens Skygge. Sælsomme Huler aabner deres klamme Favn, snart lysende med Glimmerguld, snart hvide af Drypstenens Kalk. Stejlt snor den smalle Trappe sig op af Fjældspaltens Dyb. Baaden dernede er bleven til en Nøddeskal; nu gør den en Vending og styrer mod Vang. Men oppe fra Ringebakkens højeste Top sender vi vort Farvel ikke blot til den, men til Slotslyngens Birke, Hammershus Ruiner, Ørnebjærgets slanke Fyr, men sidst og længst til det mørkeblaa, i Aftensolen lysende Hav, der nu, som for tusende Aar, kaster Glans over Klippeøen i Østersøens Favn.

Fra Jons Kapel til Ruths Kirke er Vejen ikke lang. Kirken, som oprindelig var helliget St. Andreas, er mere ejendommelig ved sin Beliggenhed end ved sin Konstruktion, der ved den i 1887 foretagne delvise Ombygning har mistet en stor Del af sin oprindelige Karakter. Det gamle, isolerede Klokketaarn har man vel ladet staa; men Klokkerne selv klinger nu fra Forsvarstaarnets Top. Man har tillige nedbrudt det gamle Vaabenhus, tilmuret den oprindelige søndre Døraabning og lagt Indgangen ved den vestlige Taarnmur, Forandringer, der her, som ved flere af de andre Kirker, kun meget lidt stemmer med Bygningens oprindelige Plan.

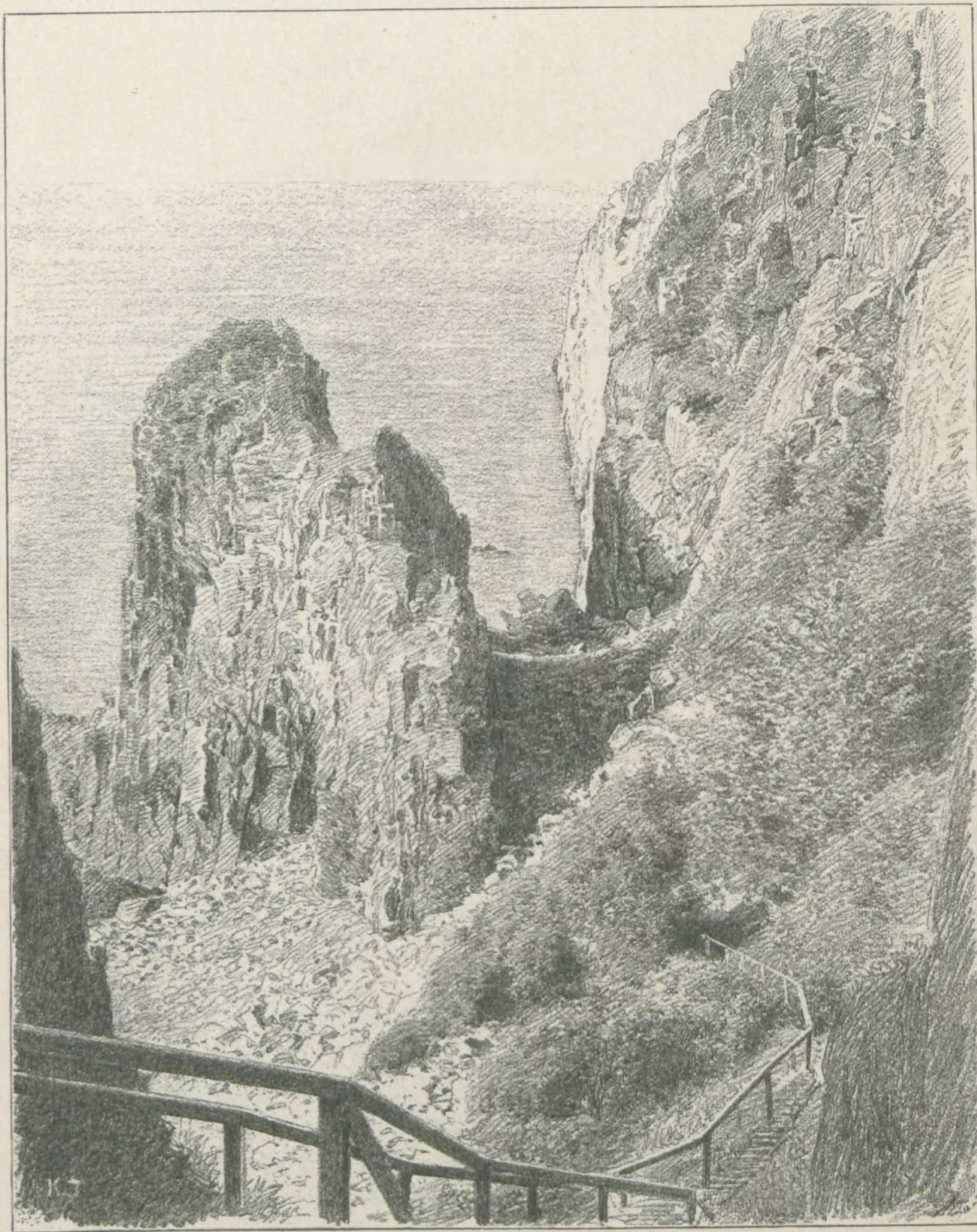
Stor og mægtig rager dog endnu Kirken op over alle sine Omgivelser fra den 436 Fod høje Kirkebakke, det næsthøjeste Punkt paa Bornholm. Dens hvidkalkede Taarn var fordum et bekendt Sømærke, og endnu sender det i sin graa Dragt de nord fra kommende Sejlere den første Hilsen fra Øen.

Fra Ruths Kirke gaar det jævnt ned ad Bakke saa vel med Terrænet som med Skønheden. Bornholms Vestkyst kulminerer i Ringebakkernes mægtige Klippepartier; fra dem og til Hasle aftager Kysten i Højde og

P. HAUBERG: JONS KAPEL.

i Ejendommelighed. Hasle selv er ogsaa en aftagende By. Kulværket, hvortil der en Tid knyttedes store Forhaabninger, er nedlagt, og af Mærkværdigheder ejer Byen ingen. Kysten mellem den og Rønne flader sig ud i store Flyvesandsstrækninger, som truede med at fortsætte deres Vandring mod Øst, indtil de i 1819 dæmpedes og lidt efter lidt forvandlede til den saakaldte Sandflugtsskov, hvis hvide Klitter nu dækkes af Strandfyr, El og

KARL JENSEN: JONS KAPEL.

Birke. Naar man vandrer her, tror man sig hensat til Hornbæk Plantage eller Tidsvilde Forstrand, og man fatter næppe, at dette bløde, vigende Sand i faa Miles Afstand afløses af ludende Fjælde, der som gigantiske Dykkere truer med at styrte sig i Havet. Bornholm begynder og ender med en Attrape. Bag det glitrende Sand, bag frodige Enge og grønklædte Marker ligger Skønheden skjult; man maa, som Prinsen i Æventyret, drage viden om Land for at finde den.

P. HAUBERG: CHRISTIANSØ.

Som et Fata Morgana, der snart toner skuffende klart, snart udviskes af Skyernes skiftende Taager hæver sig langt ude i Havet mod Nordost tre nøgne, forrevne Klippeholme, som med deres hvide Batteritaarne, deres kalkede Fæstningsmure og de høje Klippekyrster minder om det Fort, der en Gang beherskede vore Besiddelser paa Kysten af Guinea. Fæstningen stammer ogsaa fra samme Tid, og har i Tidernes Løb lidt samme Skæbne, at se Flaget falde, Kanonerne føres bort og Handelsskuden indtage Orlogsmandens Plads.

Da Bornholm i 1658 var tabt, men atter genvundet, laa Tanken om Øens Befæstning nær. Tredive Aar efter droges omkring Rønne de første Volde, som dog aldrig naade deres Fuldendelse. Samtidig dermed stræbte man at give den danske Flaade en fast Station i Øens Nærhed, og man valgte hertil de tre nøgne Klippeøer, Christiansholm, Frederiksholm og Græsholmen, som tidligere havde henligget uden anden Befolkning end Edderfugle og skrigende Maager. 1684 lod Christian den femte de to første Øer forene og befæste for paa dem at anlægge et „Østersøens Malta“ med uhyre Arbejde og stor Bekostning, men til saare ringe Nytte. Paa disse nøgne Skær ragede overalt den gølge Granitbund frem, og det blev derfor nødvendigt at hente al Jorden enten fra Sjælland eller Bornholm for dermed til en Højde af en halv Alen at dække de Arealer, hvor man ønskede nogen Vegetation. De to Øer fik deraf det tyske Navn „die Erdholmen“, der senere ved en fejlagtig Danisering blev til Ert- eller Ærteholmene. Da Øerne ikke havde Kilder, og da Brøndgravning ikke kunde foretages i den haarde Sten, omdannede man Klippernes naturlige Fordybninger ved Murværk til Regnvands-cisterner, der vel i Kolera-Aaret 1853 ved Infektion fra et russisk Skib paaførte Indbyggerne en alvorlig Epidemi, men ellers afgiver et fortræffeligt Drikkevand. Efter saaledes at have tilvejebragt de første Livsbetingelser begyndte man paa Fæstningsværkerne. Et mægtigt, cirkelrundt Granittaarn med et skibslignende Batteri paa sexten Kanoner knejsede snart fra Christiansholm. Et mindre anlagdes paa Frederiksholm, og rundt om begge Øerne, der har en Længde af respektive 1100 og 700 Alen, droges de hvide Fæstningsmure langs Kysten tværs over Klippernes Sænkninger og Fald. Sundet mellem de to Holme forvandlede til en Havn, som dog nærmest maa betragtes som en Nødhavn, da den ikke har Plads til flere end 30—40 Fartøjer, som tilmed ikke maa have mere end 13 Fods Dybtgaaende for at kunne passere det søndre Indløb. Det nordre er langt dybere, men ikke bredere, end at en Orlogsfregat netop kan svaje i det.

Christiansø, som det samlede Komplex kaldtes, kom dog først meget sent til at løse Skud mod Fjenden. Den 24. Oktober 1808 dukkede en engelsk Eskadre frem, bestaaende af to Linjeskibe, en Fregat, en Brig, en Kutter og tre Bombarderfregatter, altsaa en meget betydelig Styrke, især naar man erindrer, at Fæstningsværkerne ikke just stod paa Højde med Datidens Artilleri. Englænderne aabnede et Bombardement, som varede i fire Timer, og som ødelagde en Del af Bygningerne, særlig Kommandantboligen og Fængslet, ligesom ogsaa Skibene i Havnen fik deres Part. Kommandanten, Kaptejn Kohl, blev temmelig haardt saaret, men vedblev alligevel at lede Kampen fra Møllebakken, indtil Englænderne, hvis Tab ikke kendes, fandt det raadeligst at trække sig ud af Kampen. Af Besætningen faldt, mærkeligt nok, ingen, hvorimod en Bombe slog ned i Fængslet og dræbte seks svenske Krigsfanger. Med denne højst hæderlige Kamp var Christiansøes Rolle som Fæstning udspillet. Lige over for det nyere Artilleri formaade den intet, og i 1855 nedlagdes den som Søbefæstning

HOLGER DRACHMANN: VED CHRISTIANSTADT.

Kanonerne og Materiellet førtes bort, og de fleste af Beboerne fik Ordre til at forlade deres Ø, der nu kun skulde tjene som Fyrstation og Nødhavn. 1864 blev denne temmelig urimelige Forordning hævet, og Øen befolkedes atter saa stærkt, som dens Boliger tillod det. Lakse- og Sildefiskeriet er nu Befolkningens Hovederhverv, som man har søgt at støtte ved et større Etablissement dels for Røgning og Saltning, dels for Affaldets Omdannelse til Fiskeguano.

Paa Frederiksholm findes foruden Fæstningsværkerne et Fængsel, der har faaet en vis Navnkundighed ved Dr. Dampes Fangenskab fra 1827—41. da han fik Lov til at tage Bolig i Rønne. Græsholmen, som kun meget uegentlig bærer sit Navn, da Græs næppe kan trives paa den, er et langstrakt Klippeskær, der kun hæver sig lidt over Havets Overflade. Den er ubebot, men har dog, ligesom de to andre Holme, en Kirkegaard, der er højst ejendommelig derved, at den ganske mangler, ikke blot indviet Jord, men Jord i det hele. Den har ikke været benyttet i mange Aar; men tidligere nedlagdes Ligene her i Rullestensgrave, en Jordfæstelsesmaade, som er enestaaende i Danmark.

Christiansø er vistnok et af de Punkter i Landet, der modtager det færreste Besøg af rejsende; ti Overfarten i Baad er ofte besværlig, og de smaa bornholmske Dampere løber kun nu og da derover. Og dog bør man ikke drage den forbi. Det er en Plet, hvor Menneskelivet vel ikke gør store Spring, men hvor til Gengæld Naturlivet rører sig i al sin Fylde. De vide Udsigter over det altid skiftende Hav, den gamle, ærværdige Fæstning, en Rest fra Danmarks minderige Dage, de golde, takkede Skær, hvorover Bølgerne bryder sig i evig Leg, kan nok fylde Sindet i den halve Time, der medgaar til at vandre Øen rundt. Og er man træt af det nøgne, det ensomme, mæt af Havets brusende Vikingsang, saa kan man finde mangan Idyl i de smaa, hvide Fiskerhuse, hvis Haver Morbærret og Vinranken smykker, som var man i Syden. Bornholm er Danmarks Ischia, Christiansø dets Procida, og forsømmer man ikke disse i Syden, bør man heller ikke glemme dem i Norden.

JOHAN ROHDE: CHRISTIANSØ. LØBET MELLEM CHRISTIANSHOLM OG FREDERIKSHOLM.

